İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

SEBİLÜRREŞAD VE BÜYÜK DOĞU DERGİLERİ ÜZERİNDEN 1940-1950 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ali Osman ÇAKMAK

Temmuz-2016

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

SEBİLÜRREŞAD VE BÜYÜK DOĞU DERGİLERİ ÜZERİNDEN 1940-1950 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ali Osman ÇAKMAK

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ

Temmuz-2016

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Ali Osman ÇAKMAK'ın hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri Üzerinden 1940-1950 Dönemi'nde Türkiye'de İslamcılık" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**İMZA**
Tez Danışmanı:	
[Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ]	.....
Kurumu: Medeniyet Üniversitesi	
Üyeler:	
[Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM]	.....
Kurumu: Marmara Üniversitesi	
[Doç. Dr. Tarkan OKTAY]	.....
Kurumu: Medeniyet Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 30 Haziran 2016

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Ali Osman Çakmak

ÖNSÖZ

İslamcılık akımı, Türk siyaset ve düşünce tarihini derinden etkileyen önemli cereyanlardan biridir. İslamcılık akımının doğuşundan itibaren gerek Osmanlı devri, gerekse Cumhuriyet dönemindeki tarihi ve gelişiminin akademik incelemelere konu olmaya başlaması, akımın yaklaşık yüz elli yıllık geçmişine nispetle geç bir döneme, bundan otuz yıl kadar öncelerine rastlamaktadır. Bu çalışmaların doksanlı ve iki binli yıllardan sonra dış ve iç konjonktürün de etkisiyle artış gösterdiği bilinmekle birlikte, konunun gerek yatay gerekse dikey olarak analiz edilmeye muhtaç olan pek çok dönem ve boyutu mevcuttur. Bu ihtiyaca çok mutevazı bir katkı olmasını umarak, çalışmamızda, 1940'lı yıllarda Türkiye'deki İslamcılık düşüncesi çerçevesinde ortaya konan bir kısım malzemeyi, ilk İslamcı dergilerden olan Sebilürreşad ve Büyük Doğu dergileriyle sınırlı olmak üzere açığa çıkarmayı hedefledik. Bu amaçla öncelikle Cumhuriyetin kuruluşundan 1950 seçimlerine kadarki siyasal gelişmeleri İslamcılık akımını etkileyen yanlarıyla ele almaya, sonrasında ise İslamcıların bu yıllardaki gündemini ve adı geçen dergilerdeki düşünce birikimini anahtar kavramlar üzerinden tasvir ve tahlil etmeye gayret ettik.

Tezin tamamlanmasında fikir ve tavsiyeleriyle bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Bilal Eryılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez sürecinin yürütülmesinde şahsıma kolaylık sağlayan İlim Yayma Cemiyeti İlimler ve Sanatlar Merkezi'ne, maddi-manevi desteğini her daim yanımda bulduğum Güvenç Şensoy kardeşime, gayret ve dualarıyla bana destek veren aileme, dostlarıma ve yetişmemde emeği geçen bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak bu çalışmayı, 15 Temmuz işgal girişimine fedayı can pahasına mani olan şehit ve gazilerimize ithaf etmek isterim.

Ali Osman Çakmak

Üsküdar 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR xi

ÖZET xii

ABSTRACT xiii

GİRİŞ 1

Araştırmanın Konusu ve Amacı 1

Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi 4

Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri 5

I. 1940-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASAL HAYATI VE SİYASETTE DEĞİŞİM 7

A. 1940 Öncesi Siyaset 8

1. Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Devrimler 8

2. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Muhalefetin Susturulması 12

3. Tek Parti Hükümetlerinin Sosyo-Kültürel Politikaları 15

B. Atatürk Sonrası Siyasi Değişim 19

1. Savaş Dönemi 19

2. Kültür Politikaları: Kemalizm'den Hümanizm'e 22

3. II. Dünya Savaşı Sonrasındaki Demokrasi Dalgası 24

4. Çok Partili Hayata Geçiş 25

5. Demokrat Parti ve Politikası 27

6. CHP Politikalarında Liberalleşme 31

7. Değişimin Göstergeleri 34

II. 1940-1950 DÖNEMİNDE İSLAMCILIK DÜŞÜNCESİ 39

A. İslamcılığın Mahiyeti 39

B. 1940-50 Döneminde İslamcılık ve Ana Konuları 47

C. 1940-50 Arası Büyük Doğu ve Sebilürreşad Dergileri'nde İslamcıların Görüşleri 51

1. Demokrasi 51

2. Laiklik 57

3. Din Eğitimi 63

4. İslam Ülkeleri ile İlişkiler ve İslam Birliği 69

5. Dönemin Siyasi Partilerine Bakış 75

6. Masonluk-Siyonizm 80

7. Komünizm 84

8. Milli Mücadeleye Atıflar 88

9. Tarih Algısı 91

10. İslamcılığın Devlet Hayali: Başyücelik 100

11. Toplumsal Düzen, Ahlaki Yozlaşma 108

SONUÇ 113

KAYNAKÇA 117

ÖZGEÇMİŞ 122

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
çev.:	Çeviren
CHF:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP:	Demokrat Parti
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
MP:	Millet Partisi
TCF:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
ty.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
yy.	Basım yeri yok

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de 1924 ve 1925 yıllarından itibaren görünürlüğünü kaybeden İslamcılık akımının, yeniden kıpırdanmaya başladığı 1940-1950 arasındaki dönemde nasıl bir seyir takip ettiğini bir örneklem üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Milli Mücadele döneminden 1950 yılına kadarki siyasal gelişmeler, İslamcılık akımının gelişimini etkileyen yönleriyle özetlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise İslamcılığın bu yıllarda izlediği seyir, dönemin en önde gelen İslamcı dergileri olan Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri örnekleminde ele alınmıştır. İslamcıların bu yıllardaki ana gündem maddeleri ve bu konulardaki yaklaşımları ortaya konmaya gayret edilmiştir. Dönemin İslamcılık düşüncesinin, genel olarak II. Meşrutiyet'ten intikal eden ana istikametleri sürdürmekle birlikte, özellikle Büyük Doğu çizgisinin demokrasi, İslam birliği ve tarih algısı gibi konularda pek çok yeni yaklaşımı barındırdığı görülür. Nitekim Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri, ele aldıkları veya öne çıkardıkları konuların seçimi, rejim karşısındaki tutumları, benimsedikleri dil ve kullandıkları üslup itibarıyla, İslamcılığın bundan sonraki yıllarını da önemli ölçüde etkileyecek iki farklı damarı yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, İnönü Dönemi, Tek Parti Dönemi, Sebilürreşad, Büyük Doğu

ABSTRACT

Islamism had passed affectless years from 1924/1925 to 1940 in Turkey. From 1940, the movement had slight activity though. This study aims to present how Islamism advanced between 1940 and 1950 through a sample. In accordance with this aim, the political devolopments from the national struggle to 1950 are submitted as brief information with the focus on the development of Islamism. In the following part, the way in which Islamism proceeds is mentioned by means of Sebilürreşad and Büyük Doğu, both of which are the leading journals of this period. The agenda items of Islamism and its approach to these items during this period are presented as well. Islamism of this era seems to have generally the main path of the second constitutional period, but Büyük Doğu line has quite a few new approaches to democracy, Islamic unity and the perception of history. The position against regime and the distinctive mode and style of Sebilürreşad and Büyük Doğu with their agenda reflect the two varied trends affecting the ensuing years of Islamism.

Key Words: Islamism, İnönü period, One-party goverment period, Sebilürreşad, Büyük Doğu

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

İslamcılık, 19. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen zaman içinde Türk Siyaset ve Düşünce Tarihi içerisindeki en etkili akımlardan biri olmuştur. İslamcılık düşüncesi, bir araştırma alanı olarak uzun zaman boyunca hak ettiği ilgiyi görememiş olsa da, son zamanlarda göreceli olarak artan bir ilgiyle muhataptır. İslamcılığın gerek Türk siyaseti gerekse siyaset düşüncesinin hem tarihi, hem de geleceğindeki yeri, önemi ve etkisinin doğru bir biçimde tartışılabilmesi için, ortaya çıkışından bugüne kadar geçirdiği evrelerin dikkatli bir inceleme ve analize tabi tutulması kaçınılmazdır.

Yaptığımız araştırmalarda, Türkiye'deki İslamcılık düşüncesinin 1940'lardaki serüvenine odaklanan çalışmaların azlığı dikkatimizi çekmiştir. Şüphesiz ki bunda, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çıkarılan inkılâp kanunlarının ve bunlara bağlı uygulamaların İslamcılık üzerindeki negatif etkisinin rolü büyüktür. İslamcılık düşüncesinin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kaybolan izinin tekrar takip edilebilir hale gelmesi için 1950'lerin ve özellikle de 1960'lı ve 70'li yılların beklenmesi gerektiği yaygın bir görüştür. Bu yaklaşım genel anlamda doğru olmakla birlikte, araştırmalarımız bize Cumhuriyet dönemindeki İslamcılık düşüncesinin ilk nüvelerine 1950'li ve 60'lı yıllardan daha önce, 1940'lı yılların ortalarından itibaren rastlanıldığını göstermiştir.

İslamcılık düşüncesinin kronolojik seyrini, bu konuda yapılan süreli yayınlar üzerinden anlamak ve takip etmek mümkündür. İslamcılıkla tam örtüşmemekle birlikte, Cumhuriyet döneminin İslamcılık çerçevesi içinde düşünülebilecek ilk yayın organı olan Hareket Dergisi, Nurettin Topçu tarafından 1939'da çıkarılmaya başlamıştır. Eşref Edip'in öncülüğündeki eski Sebilürreşad yazarları, 1940'tan itibaren İslam-Türk Ansiklopedisi adıyla bir ansiklopediyi fasiküller halinde yayınlamaya başlar. Fasikülün yanında İslam Türk Mecmuası

adıyla, ansiklopedi maddelerini ve yazarlarını tanıtıcı bir ek de yayınlanmaktadır.[1] Bundan üç yıl sonra ise (1943) giderek daha İslamcı bir dil ve içeriğe sahip olan Büyük Doğu Mecmuası yayın hayatına girmiştir. 1947 yılında çıkan Selamet, Ehli Sünnet, Serdengeçti isimli yayınların ardından nihayet Mayıs 1948'de İslam-Türk Mecmuası, eski ismi Sebilürreşad künyesiyle çıkmaya başlamıştır. 1940'lı yıllarda çıkmaya başlayan bu dergileri muhafazakarlık şemsiyesi altında birleştirmek mümkünse de, başta Büyük Doğu olmak üzere, Sebilürreşad ve adı geçen diğer dergilerin İslamcılığın ayırt edici pek çok vasfını barındırdığı müşahede edilmiştir.

Tezimizin temel amacı 1940'lı yıllarda tekrar ortaya çıkmaya başlayan Türkiye'deki İslamcılık düşüncesinin bu yıllardaki temel özelliklerini ve nasıl bir seyir takip ettiğini ortaya koymaktır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için ise ilk bölümde, 40'lı yıllarda İslamcılığın tekrar görünür hale gelmesine zemin hazırlayan Türk siyasal hayatındaki gelişmelerin genel bir portresi çizilmeye çalışılmış, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'ye kadar yürüyen süreç, özellikle İslamcılık akımının seyrini anlamaya yardımcı olabilecek yanlarıyla ele alınmıştır. İkinci bölümde ise 40'lı yıllardaki İslamcılık düşüncesinin Büyük Doğu ve Sebilürreşad Dergileri üzerinden analiz edilmesine geçilmiştir. Dergilerin konular hakkındaki yaklaşımları, her bir konu başlığı altında mukayeseli bir biçimde tasvir ve tahlil edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümdeki her bir konu başlığı, aynı zamanda bu yıllardaki İslamcı düşüncenin birbiriyle irtibatlı parçaları ve gündem maddeleridir.

Çalışma için Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri'nin tercih edilmesinin sebepleri şunlardır: Öncelikle, tek dergi üzerine yapılacak bir incelemenin daha yoğun ve derin analizlere imkan tanıması muhtemel olsa da, çalışmanın mukayeseli bir biçimde yürütülebilmesi için dergi sayısı iki olarak belirlenmiştir. 1943 senesinde yayına başlayan Büyük Doğu Dergisi, kanaatimizce Cumhuriyet döneminin "İslamcı" vasfının kendisi için rahatlıkla kullanılabileceği ilk dergisidir. Sebilürreşad Dergisi ise II. Meşrutiyet döneminin İslamcılık akımının temsilcisi pozisyonundaki bir dergi olması yönüyle imtiyazlı bir konuma sahiptir. Derginin II. Meşrutiyet'te yayına başlayıp, Cumhuriyet dönemine intikal edebilmiş olma özelliği, onun

[1] Bu ek 1946-47 yıllarından itibaren, ansiklopediyi tanıtıcı özelliğinin yanında müstakil bir mecmua niteliği de kazanmaya başlamıştır.

İslamcılık düşüncesinin tarihi gelişimi içindeki önem ve ağırlığını artırmıştır. Ayrıca her iki derginin de, Cumhuriyet dönemindeki İslamcılık düşüncesi ve söylemi için kendinden sonrakilere yönelik etkileri, onları diğer dergiler içerisinde ön plana taşımakta ve öncelikli olarak incelenmesi gereken dergiler sıralamasına sokmaktadır.

Tezimizin amaçlarından bir diğeri ise, ele aldığımız iki derginin Cumhuriyet sonrası İslamcılık düşüncesi içindeki yerlerini tartışmaktır. Tezin kapsamının dışında kalması sebebiyle doğrudan ele alınmasa da, bu iki derginin ortaya koyduğu temel varsayımlar, düşünce tarzı ve söylemlerin önemli bir kısmı, Türkiye'deki İslamcılığın tezimizde odaklanılan zaman dilimi sonrasındaki serüvenine aşina olanlar için tanıdık gelecektir. Zira Büyük Doğu ve Sebilürreşad Dergileri, Cumhuriyet sonrası İslamcılık düşüncesi ve söylemi için kurucu nitelikte dergilerdir. Dergilerin İslamcılık düşüncesindeki yeriyle ilgili yapılan mukayeselerle tez boyunca ortaya koymaya çalıştığımız husus, bu iki derginin üslup ve içerikleriyle farklı iki damarı temsil ettikleri gerçeğidir. Dergilerin gerek muhalefet üslup ve dozunda, gerek ana temalarının tercihinde, gerek din-devlet ilişkileri konusunda ve gerekse Cumhuriyet rejimi ile kurdukları ilişki biçimlerindeki farklılıklara, ikinci bölümde yer alan konu başlıkları altında temas edilmeye çalışılmıştır.

Büyük Doğu ve Sebilürreşad Dergileri'nin 40-50 yılları arasını da içine alan sayıları üzerinde belli incelemeler yapılmış olmakla beraber, bu dergileri 40'lı yıllardaki İslamcılık düzleminde inceleyen bir çalışmaya rastlanmaması da tez konusunun seçilmesinde etkili olmuştur. Burhanettin Duran'ın İngilizce olarak kaleme aldığı *Türkiye'de İslamcı Siyasal Düşünce'nin Dönüşümü, İmparatorluktan Erken Cumhuriyete (1908-1960)*: *Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasal Düşünceleri*[2] adlı doktora tezi ve Fahrettin Gün'ün *Sebilürreşad Dergisi'nde Din ve Laiklik (1948-1954)*[3] adlı yüksek lisans tezi, konumuzla irtibatlı önemli çalışmalar arasındadır.

[2] Burhanettin Duran, *Transformation of Islamist Political Thought in Turkey From The Empire to the Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek's Political Ideas*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ümit Cizre.

[3] Fahrettin Gün, *Sebilürreşad Dergisi'nde Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, 1997, Danışman: Dr. İsmail Kara.

Çalışmada 1940-1950 arasındaki İslamcılık düşüncesi, Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri üzerinden okunmaya çalışılırken, siyaset alanıyla daha yakından ilişkili konulara yer verilmiş, İslamcıların siyaset alanıyla doğrudan ilişkili olmayan akıl, bilim, yenilikler, modernizm ve dinde reform gibi konulara ilişkin görüşleri kapsamın dışında kalmıştır. İslamcılık akımından bağımsız düşünülemeyecek bu gibi konuların incelenmesi, müstakil bir çalışmaya bırakılmıştır.

Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Çalışmanın Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'ye kadarki siyasi gelişme ve değişmeleri inceleyen ilk bölümünün kaynakları, Cumhuriyetin kuruluşu ve tek parti dönemiyle alakalı önde gelen araştırmacıların eserleri arasından seçilmeye çalışılmıştır. Bu konuda Kemal Karpat, Mete Tunçay, Bernard Lewis, Cemil Koçak, Feroz Ahmad vb. gibi yazarların eser ve yazılarından faydalanılmıştır. Her iki bölümün tasvir ve tahlillerinde, İsmail Kara ve Burhanettin Duran'ın ufuk açıcı perspektiflerinden istifade edilmiştir.

İkinci bölümün ana kaynakları ise Büyük Doğu Dergisi'nin Eylül 1943'ten Mart 1950'ye kadarki sayıları ile Sebilürreşad Dergisi'nin Mayıs 1948'den Nisan 1950'ye kadar olan sayılarıdır. Bu tarihler arasında çıkan Büyük Doğu Dergisi'nin 138, Sebilürreşad Dergisi'nin ise 77 sayısındaki 1000'den fazla yazı incelemeye alınmıştır. İkinci bölümün analiz edilmesinde birincil kaynaklar esas alınmış, değerlendirme kısımlarında ise zaman zaman ikincil kaynaklara müracaat edilmiştir.

Dergi içeriklerinin taranmasında, ön okumalar sürecinde oluşturulan konu başlıkları listesi baz alınmıştır. Yazarların görüşleri, yazı içeriklerinin taranması esnasında zaman zaman yeniden gözden geçirilen konu başlıkları altında toplanmış, böylece farklı isimlerin aynı konu hakkındaki görüşleri birlikte incelenmeye gayret edilmiştir. Her bir konu başlığı altında, iki derginin konu hakkındaki yaklaşımları ayrı ayrı anlatılmış, sonrasında bunlar mukayeseli olarak tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri

Sebilürreşad Dergisi, 27 Ağustos 1908 tarihinde Ebu'l-Ulâ Mardin ve Eşref Edip tarafından Sırat-ı Müstakim adıyla yayınlanmaya başlamıştır. Mehmet Akif'in başyazarlığını yaptığı dergi Mart 1912 tarihinden itibaren Sebilürreşad ismiyle çıkmaya başlamış, 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla 641 sayı yayınladıktan sonra kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki nisbi serbestlik ortamında, Mayıs 1948'den itibaren Sebilürreşad adıyla tekrar çıkmaya başlayan dergi, Eşref Edip tarafından 1966 senesine kadar 362 sayı daha çıkartılabilmiştir.[4] Çalışmamızda derginin Mayıs 1948'den Mayıs 1950'ye kadar çıkan 77 sayısı incelenmeye çalışılmıştır.

Sebilürreşad Dergisi'nin yazar kadrosunda Eşref Edip başı çekmektedir. Hemen her sayıda kendi imzasıyla yayınlanan yazılarının yanı sıra, yazı üslûbundan ona ait olduğu tahmin edilebilecek Sebilürreşad imzasıyla veya imzasız olarak yayınlanmış olan pek çok makalesi bulunmaktadır. Sebilürreşad'ın ilk kurucuları arasında yer alan Eşref Edip, gerek Osmanlı'nın son devri ve gerekse Cumhuriyetin ilk devrindeki dini yayıncılığın en önemli isimlerindendir. Eşref Edip'in dışında M. Raif Ogan, Cevat Rifat Atilhan ve Ahmet Hamdi Akseki konumuzla ilgilenen önde gelen Sebilürreşad yazarlarıdır. Mehmet Raif Ogan, Osmanlı devrinde İstanbul mekteplerinde hocalık ve müdürlük yapmış, dini ve milli konulardaki yazıları ve yayınlarıyla milliyetçi-muhafazakar camiada tanınmış bir isimdir.[5] Cevat Rifat Atilhan I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de orduda bulunmuş bir kumandandır, Yahudilik ve Siyonizm aleyhine yazdığı yazılar ve bu konularda oluşturulan uluslararası birliklerde aldığı görevlerle bilinmektedir.[6] Ahmet Hamdi Akseki ise son devir Osmanlı ulemasından olup, 1939'dan itibaren Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı ve 1947-1951 arasında Diyanet İşleri Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. [7]

---

[4] Adem Efe, "Sebilürreşad Dergisi", *DİA,* Cilt 36, İstanbul, 2009, s. 251-253.

[5] Mustafa Uzun, "Ogan, Mehmet Râif", *DİA,* Cilt 33, İstanbul, 2007, s. 318-319.

[6] Rıfat N. Bali, "Cevat Rifat Atilhan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık,* İstanbul*:* İletişim Yayınları, 2004, s. 404.

[7] Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *DİA,* Cilt 2, İstanbul, 1989, s. 293-295.

Büyük Doğu Dergisi, Necip Fazıl Kısakürek tarafından, Ağaç Dergisi'nden sonra yazarın ikinci dergisi olarak 1 Eylül 1943 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi, Mayıs 1978'e kadar birçok defa kapatılarak ve her seferinde 1. sayıdan başlayarak yayın hayatına devam etmiş ve toplamda 512 sayıya ulaşmıştır.[8] Tezimizde ele alınan kısım ise derginin 14 Mayıs 1950 seçimindeki iktidar değişikliğine kadar çıkan sayılarıdır. Bu süre içinde Büyük Doğu Dergisi, Eylül 1943'ten Mayıs 1944'e kadar 30 sayı, Kasım 1945'ten Nisan 1948'e kadar 87 sayı, Ekim 1949'dan Mart 1950'ye kadar ise 21 sayı çıkmıştır. Ayrıca Mart 1949-Ağustos 1949 arasında 25 sayı, haftalık gazete formatında çıkarılmıştır. Dergi Mart 1950'de Necip Fazıl'ın tutuklanması sebebiyle ara verdiği yayınına 18 Ağustos 1950'den itibaren tekrar devam etmiştir.

Büyük Doğu Dergisi'nde yayınlanan yazılar içinde Necip Fazıl Kısakürek'in çok büyük bir ağırlığı vardır. Kendi ismiyle yayınlanan yazıların dışında, çalışmamız boyunca dipnotlarda geçecek olan "Büyük Doğu", "Be. De"., "Dedektif X Bir" ve "Profesör Ş.Ü." isimleri Necip Fazıl Kısakürek'in kullandığı mahlaslardır. Bunun dışında tez konumuzla ilgili zaman zaman M. Sami Karayel, Salih Zeki Aktay, Ali İhsan Sabis gibi yazarların yazılarına rastlanmaktadır. M. Sami Karayel, Abdülhamit dönemi paşalarından Hüseyin Paşa'nın oğlu olup, eğitimci, gazeteci ve araştırmacı kimliğiyle tanınır. Salih Zeki Aktay, Yahya Kemal ve Yakup Kadri'nin de yer aldığı edebiyattaki Nev-Yunanîlik akımının temsilcilerinden bir şair olarak bilinmektedir.[9] Ali İhsan Sabis ise Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de önemli görevler almış bir komutan olup 1950'de Demokrat Parti'den Afyon milletvekili seçilmiştir.[10]

[8] Orhan Okay, "Büyük Doğu Dergisi", *DİA,* Cilt 6, İstanbul, 1992, s. 513.

[9] Namık Kemal Şahbaz, "Ovidius'un Metamorphoses Adlı Eserinin Türkçeye İlk Çevirisi ve Salih Zeki Aktay'ın Çevirileri Üzerine", *Acta Turcica Tematik Türkoloji Dergisi*, , Sayı 8 (Temmuz 2012), s. 141-142.

[10] Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1972, s. 144-146.

I. 1940-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASAL HAYATI VE SİYASETTE DEĞİŞİM

> "Çeyrek asır bir duraklamadan sonra hikmet safsataya, hakikat mugalataya, hidayet dalalete yine galebe çaldı… Türkler İslam dininin fedakar hadimleri ve İslam imanının sarsılmaz tabileri olduklarını yine açıklatmaya fırsat buldular…25 yıllık ömrümüze bir intizar devresi diyebilir ve batılın bir kere daha geri gelmeyeceğine katiyetle inanabiliriz."[11]
>
> M. Raif Ogan

Türk siyasal hayatı 1940-1950 arasında önemli değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın bütün etkilerinin ağırlıkla hissedildiği, Türkiye'nin savaş şartları icabı dışarıyla daha fazla etkileşime geçtiği bu on yılı, savaş dönemi ve savaş sonrası dönem olarak ayırmak mümkündür. Özellikle 1931'den sonra konsolide olmaya başlayan otoriter tek parti anlayışı, 1945 senesinden itibaren bir farklılaşma sürecine girmiştir. 1945'ten 1950'ye kadar olan dönem demokratikleşmeye doğru teker teker adımların atıldığı ve yeni aşamaların kaydedildiği bir yumuşama ve geçiş devresi görünümündedir. Dönemin tamamında ülkenin siyasal lideri konumunda bulunan İsmet İnönü, 1940 yılında, *Milli Şef* ünvanını taşıyan, eleştirmenin dahi mümkün olmadığı erişilmez konumundan, 1947 yılında durumdan memnun olmayan her yayın organının hakkında olumlu olumsuz konuşabildiği bir cumhurbaşkanına,[12] 1950 yılının Mayıs ayında ise artık devlet yönetiminde söz sahibi olmayan bir muhalefet partisi liderine dönüşmüştür. Şüphesiz ki, İnönü'nün şahsi pozisyonunda örneklendirilen bu dönüşüm, esasında tek parti ve resmi ideolojiye dayanan otoriter bir rejimden halkın söz sahibi olmaya başladığı bir yeni bir yönetim biçimine geçişin ifadesidir. Geçiş dönemi ülkenin siyasi hayatında

[11] M. Raif Ogan, "Işık Saçan Kitap", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 62 (Ekim 1949), s. 190.

[12] Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 297.

reformlara yol açtığı gibi, sosyo-kültürel ve fikir hayatında da önemli evrilmelerle sonuçlanmıştır.

Bu bölümde, öncelikle 1940 öncesindeki tek parti yönetiminin altyapısını oluşturan ve kurulmasına yol açan olaylara değinilecek, 1945'e kadar uzayan bu dönemin genel özelliklerinden bahsedilecektir. Ardından ise 45 sonrası yaşanan dönüşüm ve bu bağlamda ortaya çıkan liberalleşme politikaları ele alınmaya çalışılacaktır.

A. 1940 Öncesi Siyaset

1. Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Devrimler

Modern Türkiye veya Türkiye Cumhuriyeti dendiğinde akla gelen birçok yeniliği hayata geçiren rejimin kurulması, pek çok tartışma, çekişme ve olaylarla dolu bir dönemin sonunda mümkün olabilmiştir.[13] Özellikle Erzurum Kongresi'nden itibaren Milli Mücadele'nin liderliğini ele alan Mustafa Kemal Paşa[14], bu mücadeleyi üyeleri ülkenin her yerinden Ankara'ya gelecek bir meclis eliyle yürütmek istemişti. 1. Meclis, içinde İslamcılar da dahil olmak üzere her görüşten milletvekilini barındıran bir yapıya sahipti. Bununla birlikte mücadele dönemi boyunca genel politika İslamcılık yönünde benimsenmiş, savaş karşısında dinin halk üzerinde oluşturacağı motivasyondan istifade edilmeye çalışılmıştı. Mücadelenin hilafet ve saltanatı kurtarmak için yürütüldüğü söyleniyor, halkın mukaddes değerlerini kaybetmemesi için elindeki her şeyi seferber ederek Allah uğrunda cihad etmesi isteniyordu.[15] Bu dönemde ağırlıklı bir biçimde sürdürülen İslamcılık politikasının, Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra tamamen terk edildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde

[13] Ahmet Kuyaş, "Yeni Rejim", *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, Cilt 1, s. 10.

[14] Andrew Mango, Atatürk, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 607.

[15] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2008, s. 339, Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Yenigün Haber Ajansı, 1997, Cilt 1, s. 163, Erik-Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 222, Eski Mersin Mebusu Salahaddin, "İlk Meclis ve İlk Yeminler", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 70 (31 Ekim 1947), s. 6, Eşref Edip, "Milli Mücadelede Din Uleması", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 46 (Mayıs 1949), s. 335.

anayasanın başında "devletin dini İslam'dır" maddesi hala duruyor olsa da, devletin icraat ve tasarruflarını yönlendiren şeyin İslami kurallar değil, M. Kemal Paşa'nın zihnindeki modernleşme programının aşama aşama gerçekleştirilmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Henüz İstanbul'daki yönetim iş başındayken, hükümetin işgal altında görev yapamadığı düşüncesiyle kurulan yeni meclisin önünde savaşın yönetilmesi hususu başta olmak üzere pek çok mesele vardı. Bu meselelerin tartışılması esnasında, zamanla ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonrası mecliste gruplaşmalar baş gösterdi. 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından daha sonra "Birinci Grup" olarak anılacak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulurken, dışarıda bırakılan milletvekilleri de 1922 Temmuz'unda "İkinci Grup'u kurmuşlardı.[16]

İkinci Grup esas itibarıyla, İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ismini taşımaktadır. Grup, farklı bir isim tercih etmemesinin de işaret ettiği gibi, Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması da dahil olmak üzere, esas meselelerde Birinci Grupla aynı prensipleri paylaşmaktadır. Muhalefetini esas olarak iç politikada kurumsallaşma eğilimi gösteren otoriter yapıya yöneltmiş, kişi tahakkümüne karşı çıkmış; meclis üstünlüğü, bu gücün üzerinde yetkili makam tanınmaması, yönetimin kanunlara dayandırılması ve temel hak ve özgürlükler hususlarında duyarlı davranmıştır. Fakat günün ortamında, bu düşük dozdaki muhalefet dahi kuşkuya karşılanmış, bir süre sonra hainlikle itham edilerek tasfiye edilmiştir.[17]

İslamcı görüşlere sahip olan milletvekillerinin bu ayrışmada daha çok İkinci Grup'ta yer aldığı görülmektedir. Mustafa Kemal'e muhalif olan İslamcı milletvekillerinin, daha çok İkinci Grup'ta, yani muhalif kanatta toplanması, aslında İslamcılığın yeni Türkiye'de alacağı muhalif pozisyonun da habercisi, hatta başlangıcı olarak yorumlanabilir. İkinci Grubun muhalefeti her ne kadar İslamcılık merkezli olmasa da,[18] Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri kendi elinde toplayan tavrından duyulan endişelerin İslamcıların kaygılarıyla birleşerek grubun politikası

[16] Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 14.

[17] Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup,* s. 608-613.

[18] Kurtuluş Kayalı, "Birinci Meclis'te Muhalefet", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* Murat Belge ve vd., İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, Cilt 5, s. 1165-1166.

içinde kendine yer bulduğunu söylemek mümkündür. İkinci Grup'tan itibaren İslamcılık giderek daha muhalif ve çevresel bir nitelik kazanacak, bu süreç özellikle 3 Mart 1924 tarihli devrimlerle perçinleşecektir.

İki grup arasındaki temel tartışma konuları, Başkumandanlık Kanunu yoluyla Mustafa Kemal Paşa'ya olağanüstü yetkiler verilmesi ve bunun üç defa uzatılması, bakanların sadece aday gösterilenler arasından seçilmesi, meclis başkanının tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri'nin meclis denetimi altında çalışması, Bakanlar Kurulu'nun meclisin bilgisi dışında çeşitli uygulamalara gitmesi gibi hususlardı. İkinci Grup Lozan görüşmelerinde benimsenen tavrı da onaylamıyordu. Bu sıralarda İkinci Grup'un çıkardığı Tan Gazetesi'nin sahibi Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman'ın adamları tarafından öldürüldü. Meydana gelen olumsuz havanın de etkisiyle Nisan 1923'te seçim ilan edildi. Esasen Mustafa Kemal Paşa, daha önceden, Ocak 1923'teki gezisi sırasında, iş başındaki meclisi feshederek kendi arzusuna uygun yeni bir meclis toplamayı ve düşündüğü inkılapları yeni meclise yaptırmayı tasarladığını açıklamıştı. Hatta meclisin seçimin yenilenmesine direnmesi durumunda halkın meclise isyan etme hakkının dahi olduğunu söylemişti.[19] Seçim öncesi hükümet tarafından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan bir düzenlemeyle, merkezden belirlenen adayların dışındaki kişi ve grupların seçimlere katılması teknik olarak güçleştirildi. Bunun üzerine seçimlere katılmama kararı alan İkinci Grup, Meclis'in 16 Nisan 1923'teki toplantısıyla tarihe karışmış oldu. Seçim sonrasında üyeleri yüzde yetmiş oranında yenilenen meclis, kendinden istenen kararları daha kolay verebilecek durumdaki yapısıyla önce 14'e karşı 213 oyla Lozan Anlaşması'nı onaylamış, daha sonra tartışmalı bir şekilde de olsa Cumhuriyet'i ilan etmiştir. Adayları özenle belirlenmiş olmasına rağmen, yine de Takrir-i Sükûn Kanunu'na kadar muhalefetin eksik olmadığı 2. Meclis, 1927 seçimlerine kadar görevini sürdürmüştür.[20]

Cumhuriyetin ilanının İslamcılık akımının gelişimi ile bizzat ilişkisi yoksa da, onun tetiklediği gelişmelerin İslamcılığın bundan sonraki seyri için birer dönüm

[19] Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup,* s. 512-513.

[20] Hasan Ersel vd., *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 22-24, Zürcher, s. 23.

noktası olduğu söylenebilir.[21] Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı olmasıyla, 1 Kasım 1922'den bu yana zaten sultan ünvanına, yani icraat yetkisine sahip olmayan halifelik makamının durumu daha da tartışılır hale gelmişti. Nihayet 3 Mart 1924 tarihinde, hilafetin ilga edilerek Osmanlı hanedanının yurt dışına sürgün edilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medrese ve mektepten oluşan ikili eğitime son verilerek medreselerin kapatılması, Ankara Hükümeti'nin Şeyhulislamlık makamı yerine ikame ettiği Şeriye ve Evkaf Nezareti'nin lağvedilerek Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Riyaseti ve Evkaf Umum Müdürlüğü'ne çevrilmesi, aynı gün içerisinde gerçekleşen fevkalade önemli düzenlemeler olarak tarihe geçti. Kanunların meydana getirdiği bir diğer önemli değişiklik ise eğitim ve öğretim görevinin Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nden alınarak Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesiydi. Hemen bir ay sonrasında çıkarılan Mahkemeler Kanunu'yla İslam Hukuku'na göre yargılama yapan Şer'î Mahkemeler kaldırıldı.[22] Yeni rejim, hilafeti kaldırmakla, Lewis'in ifadesiyle "yerleşik İslam'ın son derece sağlam güçlerine karşı ilk saldırısını yapmış oluyordu." Diğer taraftan Osmanlı son döneminde yapılan reformlarla gücü hayli zayıflamış olan ulema sınıfının elinde kalan eğitimin denetimiyle ailevi ve şahsi kanunlarla ilgili egemenliği de tamamen ortadan kaldırılıyor,[23] böylece dinin sosyal ve siyasi hayattan soyutlanmasına yönelik çok önemli bir aşama geride bırakılıyordu.

Aynı günde yapılan bu düzenlemelerin İslamcılık düşüncesinin tarihi seyri bakımından önemli bir kırılma noktası teşkil ettiğini ifade etmek gerekir. Zira bu düzenlemelerin ortak noktası, İslamcılığın öne sürdüğünün tam tersini, yani devlet ve toplum düzenine dini esasları hakim kılmak yerine, dini siyasi ve sosyal hayattan uzak tutma amacını gütmesiydi. Öte yandan İslamcılık düşüncesinin temel iddialarından biri "İttihad-ı İslam" (Müslümanların birliği) fikriydi. Hilafet müessesesi üzerine kurgulanmış olan bir düşünce akımı için halifeliğin ilgası, bu akımın temel dayanak noktalarından birinin ortadan kalkması ve dolayısıyla "İttihad-

[21] Burada İslamcıların zaten en başından beri Meşrutiyet sistemini savunageldikleri ve Saltanatın kaldırılmasında dahi çok kuvvetli itirazlarda bulunmadıkları hatırlanmalıdır.

[22] Lewis, s. 355, Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950), Sina Akşin vd, *Türkiye Tarihi*, yy, Cem Yayınları, ty, Cilt 4, s. 94-95.

[23] Lewis, s. 355-356.

ı İslam" idealinin de anlamsızlaşması manasına geliyordu. Diğer taraftan medreselerin kapatılıp eğitimin tamamen laikleştirilmesi ve ulema sınıfının ortadan kaldırılmasıyla da İslamcılık, beslendiği iki önemli insan kaynağından mahrum bırakılmış oldu.

Böylece özellikle II. Meşrutiyet sonrası, ülkenin fikri hayatında önemli bir yer işgal etmiş, bilhassa Milli Mücadele'nin yürütülmesi sırasında çok etkin olmuş İslamcılık düşüncesi için bir devir kapanmıştı. Meşrutiyet dönemi boyunca ülkenin Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık reçetelerinden hangisiyle kurtulacağına dair olan tartışma, Batılılaşma, sekülerleşme ve ulus devlet inşası etrafında sonuca bağlanmış oluyordu.[24] Özellikle Takrir-i Sükûn yasasıyla birlikte, Meclis'teki İkinci Grup hadisesinden beri muhalefetteki yerini alan İslamcılık akımının muhalif sesi kısılacak, İslamcılık Türkiye'de adeta varlık ve yokluk arasında bir konuma itilecektir.

2. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Muhalefetin Susturulması

Cumhuriyet rejiminin modernleştirme projesinin uygulamaya konmasında 1925 Şubat'ında patlak veren Şeyh Said isyanı ve 1926 tarihli İzmir suikastı iki önemli eşiği oluşturmuş, bu iki olay radikal cumhuriyet devrimlerinin hayata geçmesinde hızlandırıcı etkide bulunmuştur. Yeni rejim bu iki olayı fırsat bilerek[25] muhalefetin bir kısmının tasfiye etmiş, geri kalanını susturmuş, böylece Şapka Kanunu (25 Kasım 1925), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması (30 Kasım 1925), yeni takvim (26 Aralık 1925), yeni Medeni Kanun (17 Şubat 1926), yeni harflerin kabulü (1 Kasım 1928) ve anayasadan "devletin dini İslam'dır" (10 Nisan 1928) ibaresinin kaldırılmasına kadar gidecek hızlı bir devrim sürecine uygun bir zemin hazırlanmıştır.[26]

Şeyh Said isyanını kolay bastırabilmesi gerekçesiyle 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'yla yürütmenin yaptırım sahası ve gücü artarken meclis büyük ölçüde arka plana itilmiştir. Bir taraftan Kazım Karabekir gibi Milli

[24] Nuray Mert, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 413.

[25] Kinross, s. 485.

[26] Kuyaş, s. 10, Zürcher, s. 252-253.

Mücadele'nin önde gelen isimleri tarafından kurulan, cumhuriyetin ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, diğer taraftan özellikle muhalif eğilimli basın ve yayın organlarının bir çoğunun kapatılmasıyla birlikte muhalefet imkanı hayli daraltılmıştır.[27] II. Meşrutiyet'ten itibaren İslamcılık düşüncesinin basın alanındaki öncülüğünü ve temsilciliğini üstlenen Sebilürreşad Dergisi de kanunla kapatılan yayın organları arasındadır.[28]

Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tertip edilen İzmir suikastı sonrası kurulan Ankara ve İzmir İstiklal Mahkemeleri'nde, başta kapatılan TCF üyeleri olmak üzere pek çok kişi yargılanmıştır. Birçok idam ve sürgün cezasının verildiği yargılamalar muhalefetin daha da sindirilmesiyle sonuçlanmıştır. Böyle bir ortamda gidilen 1927 seçimleriyle muhalefeti olmayan bir meclis teşekkül edebilmiştir.[29] Seçimin hemen öncesinde daha önceden Cumhuriyet Halk Fırkası Parti Divanı'na ait olan milletvekili adaylarını belirleme yetkisinin kuruldan alınarak doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi de bu sonucu kolaylaştıran bir etken olmuştur.[30] Bu arada ülkenin farklı yerlerinde yeniden kurulan İstiklal Mahkemeleri, siyasi bir mahkeme rolünü oynayarak bir taraftan inkılaplara karşı düşünceler besleyen insanları ağır cezalara mahkum ederken sadece bununla da yetinmemiş, rejimi savunmak bahanesiyle bütün muhalefet yok edilmek istenmiştir.[31] Sadece Takrir-i Sükûn kanunu gereğince yapılan tutuklamalar yaklaşık 7500'ü, idamlar ise 660 sayısını bulmuştur.[32]

Mustafa Kemal Paşa 1930 senesinde, dünya çapındaki 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle bozulan ekonomik durum, halk tabanında büyüyen sıkıntılar ve dışarıda oluşan tek adam manzarasına çare olmak üzere, hükümetin icraatlarını denetleyerek iyileştirmeye yardımcı olacağı düşüncesiyle eski arkadaşı Fethi Okyar'a Serbest Fırka adında bir muhalefet partisi kurdurdu. Parti, kadınların da ilk defa

---

[27] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 51, Kuyaş, s. 10.

[28] Sebilürreşad Dergisi 1908 senesinde Sırat-ı Müstakim adıyla yayın hayatına başlamış ve 1912'den itibaren Sebilürreşad ismini almıştı.

[29] Kuyaş, s. 10.

[30] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 90.

[31] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 150.

[32] Zürcher, s. 252.

seçme ve seçilme hakkını elde edip kullandıkları[33] Ekim 1930'daki belediye seçimlerine katılarak kısmi bir başarı elde etti.[34]

Fakat partinin siyasi arenaya girer girmez gördüğü büyük teveccüh, onun sonunu getirdi. Partinin gördüğü ilgi sebebiyle M. Kemal'le mücadeleye girmek istemeyen Fethi Okyar, M. Kemal'in partiye karşı tarafsız kalmaması ve parti hakkındaki vatana ihanet suçlamalarının da etkisiyle partiyi kapattı.[35] Serbest Fırka, kapatılmasının hemen ardından gerçekleşen Menemen hadisesinden de sorumlu tutuldu. Hadisede yer alanların Nakşibendi tarikatıyla ilişkili olduğu düşünülmüş, Mustafa Kemal Paşa bu tarikatın yok edileceğini açıklamış, yargılama sonunda 28 idam ve pek çok kişiye muhtelif cezalar verilmiştir.[36]

Serbest Fırka deneyiminden alınan derslerle uzun bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, halktaki memnuniyetsizliği bütün çıplaklığıyla görmüş, bu şartlar altında muhalefetin daha da güçleneceğini düşünmüş[37] ve rejimin geleceğiyle alakalı yeni kararlar almıştı. Bunların hemen uygulanması için henüz süresi gelmemiş olmasına rağmen, Nisan 1931'de seçimler yenilenmiş, ardından gerçekleştirilen CHF'nin 3. kurultayında alınan kararlarla 1945'e kadar devam edecek yerleşik bir tek parti yönetimi dönemi başlamıştır.[38] Başka bir ifadeyle tek partili bir meclisten tek partili bir rejime geçilmiştir.[39] Altı Ok'un resmi olarak parti programına girdiği bu dönemde Türk Ocakları kapatılarak mal varlığı CHF'ye devredilmiş (1931), rejim için problem çıkarabileceği düşünülen neredeyse tüm sosyal organizasyonlar engellenmiş, kadın derneklerinden Mason localarına kadar bütün toplumsal ve mesleki kuruluşlar ya kapatılmış ya da denetim altına alınmıştır.[40] Kapatılan Türk

---

[33] Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 170.

[34] Zürcher,, s. 260.

[35] Zürcher, s. 261, Mete Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması,* Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s. 270-272.

[36] Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s. 331-337.

[37] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi,* s. 155.

[38] Tunçay, *Tek Parti Yönetiminin Kurulması,* s. 304.

[39] Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 119.

[40] Kuyaş, s. 13.

Ocakları'nın yerine ise aynı yıl Halkevleri kurulmuştur.[41] Parti devlet bütünleşmesi sağlanmış, CHF'nin başka bir parti, sosyal kuruluş veya örgüte ihtiyaç bırakmayacak şekilde tam yetkiyle donatılarak, bütün bunların görevlerini üzerine aldığı bir yönetim modeli oluşturulmaya çalışılmıştır.[42] 1937 yılında, daha önce CHP'nin parti programına girmiş olan Altı Ok'un anayasaya dahil edilmesi, parti-devlet bütünleşmesinin bir başka tezahürü olmuştur.[43]

3. Tek Parti Hükümetlerinin Sosyo-Kültürel Politikaları

Yeni rejim özellikle Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonraki muhalefetsiz dönemde, dinin günlük, sosyal ve kültürel hayattan soyutlanmasına yönelik bir dizi reformu büyük bir hızla uygulamaya koymuştur. 1925 senesinin Kasım ayında, Hükümet tarafından medeni bir yaşayışın, halkın bir kısmı tarafından ise "küfr"ün sembolü olarak görülen şapka zorunlu kılınmış,[44] aynı yılın Aralık ayında ise yüzyıllardır toplumu eğitim ve kültür bakımından şekillendiren en önemli kurumlardan olan tekke ve zaviyeler, türbelerle birlikte kapatılmıştır. Ekim 1926'daki, İsviçre Medeni Kanunu'nun neredeyse tamamen iktibas edilerek kabul edilmesi hadisesi ise, yüzyıllar boyunca medeni hukukun İslam hukuku kurallarına göre icra edildiği bir toplum için rejim değişikliği kadar önemli bir harekettir.[45] Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 tarihindeki 2. kongresinde partinin din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak amacında olduğunun açıklanması ve laik kelimesinin ilk defa kullanılması,[46] rejimin fiili istikametinin resmiyet kazanması anlamına geliyordu. Yine 1928 Kasım'ında kabul edilen yeni alfabe de, geçmişle bağlarını tamamen kesmiş, laik bir ulus inşa etme gayretinin en açık örneklerindendir.[47] Halk

[41] Karpat, *Türk Siyasi Tarihi,* s. 56.

[42] Mahmut Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet,* Ankara: Kalite Matbaası, 1974, s. 4.

[43] Goloğlu, *Tek Partili Cumhuriyet,* s. 211. Goloğlu bu süreci partinin yönetim ve araçlarının memurların eline verilerek devletin partisizleştirilmesi biçiminde tanımlamakta ve eleştirmektedir.

[44] Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Cilt 2, s. 63.

[45] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi,* s. 151.

[46] Akşin vd, *Türkiye Tarihi,* Cilt 4, s. 112.

[47] Harf inkılabının önde gelen savunucularından Fuat Köprülü'ye göre "Bir milletin eski alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi, eski bir kültür dairesinden çıkıp yeni bir kültür dairesi içine girmesi demektir. Biz Arap alfabesini bırakmakla, orta zaman şark kültüründen silkinip muasır garp

Fırkası, yarım kuşaklık bir süre içinde gerçekleştirdiği tüm bu inkılaplarla, milli benliğini dinle ilişki kurmadan geliştirecek bir Türk milleti oluşturarak[48] halifeliğin ve sultanlığın tekrar canlanma tehlikesini ortadan kaldıracağını düşünmüştür.[49]

Cumhuriyet Halk Fırkası öncülüğünde yürütülen devrimlerin esasında bir modernleşme projesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu proje pozitivizmden hayli etkilenmiş ilerlemeci bir dünya görüşüne dayanıyordu. Batılılaşma, modernleşme, çağdaşlaşma gibi kavramlarla hedeflenen şey, aslında Avrupa'nın aydınlanma ile yaptığı şeyin aynısını yapmaktı. Dinin ağırlıklarından kurtularak bilimin rehberliğinde ilerlemek en önemli hedeflerden görülüyordu.[50] Tek parti döneminde yapılan devrimlerin neredeyse her biri, aslında bu projenin merhaleleriydi. Bilimin rehberliğindeki ilerlemenin önünde büyük bir engel olarak düşünülen dinin etkisi, ancak "kişiyi İslam cemaatinin kolektif baskısından kurtarmakla"[51] veya başka bir ifadeyle dinin devlet ve toplum katındaki otoritesinin ortadan kaldırılmasıyla kırılabilirdi. Eğitimin devlet tekeline alınması, tekke, zaviye ve tarikatların yasaklanması, ulema sınıfının tamamen ortadan kaldırılması ve yeni Medeni Kanun'un kabulü gibi devrimler seküler bir birey tipini inşa etmenin önemli ve ilk adımlarıydı.

Modernleşme projesinin hayata geçirilmesi süreci boyunca, millet egemenliği ve halkçılıktan çokça bahsediliyorsa da, burada benimsenen yöntem, devlet katında karar verilen birçok radikal düzenlemenin halkın fikrine bakmaya gerek ve ihtiyaç duymaksızın yukarıdan aşağı bir biçimde uygulanmasıydı. Nitekim halkın gerçek çıkarlarını halkın değil, aslında Halk Fırkası liderlerinin bildiği varsayılıyordu.[52] Bu kapsamda uygulamaya konan, siyasal ve hukuki alandaki değişiklikler, yönetici kadronun Milli Mücadele'yi kazanarak elde ettiği toplumsal destek ve kredinin de yardımıyla kısa zamanda çok büyük engellerle karşılamadan

---

kültürü dairesine girmek iradesini göstermiş oluyorduk." (Fuat Köprülü, "Alfabe İnkilâbı", Ülkü, Cilt 12, Sayı 67 (Eylül 1938), s. 2.)

[48] Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s. 575.

[49] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 151.

[50] Akşin, Cilt 2, s. 93, Mango, s. 9.

[51] Şerif Mardin, *Din ve Siyaset, Makaleler 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 72.

[52] Mustafa Erdoğan, "Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs", *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1992, s. 251.

gerçekleştirilebildi. Mevcut ve muhtemel itirazlar ise sistematik ve sert bir biçimde bastırıldı. Fakat devrimlerin kalıcı olması için sosyal ve kültürel düzenlemelerle halk tabanına yayılması icap ediyordu. 1931'e gelindiğinde kanunlardaki en köklü devrimler yapılmış durumdaydı fakat halkın bu devrimlere çok da istekli olmadığı Serbest Fırka deneyiminde kendini daha açık bir biçimde gösterdi.[53]

Durumun böyle olması, CHP yönetimini yeni politikalar geliştirmeye sevketti.[54] Devrimler halka yine yukarıdan aşağıya, fakat daha da sert bir mekanizmayla benimsetilmeye çalışılacaktı. Cahil olduğu, eskiden kalma inanç ve düşüncelerinden vazgeçemediği kabul edilen toplumun, gerçek anlamda yeniden biçimlendirilmesi gerekiyordu.[55] Siyasal otorite, halkın cehaletini ona pozitif-laik bilginin verilmemiş olmasına bağlıyordu. Mustafa Kemal, kendinden önceki Fransız devrimcilerine benzer bir şekilde, tek merkezden zorlanan çağdaşlık ile yasa ve düzen sistemini seçmişti.[56] Esasen 1931'e kadarki cumhuriyet devrimleri de aynı amacı benimsemişti fakat devrim süreci, yeni dönemde yeni yöntem ve araçlarla devam edecekti. Siyasal devrim, kültür devrimiyle devam ettirilmeliydi. 1945'e kadar sürecek yeni dönemin en önemli aracı 1931 yılında kurulan Halkevleri olacaktı. Nitekim açılış töreninde Recep Peker Halkevlerinin amacını "Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kütle haline getirmektir"[57] şeklinde açıklıyordu. Bu yeni bir milliyetçiliğe işaret ediyordu. Harf devrimini takip eden Dil devrimi, Türk Tarih Tezinin oluşturulması (1930), Türk Tarih Kurumu (1931) ve Türk Dil Kurumu'nun (1932) tesis edilmesi, Güneş Dil Teorisinin benimsenmesi, ezan ve ibadetin Türkçeleştirilmesiyle (1932) dinde reform çalışmaları gibi çabalar, siyasal ve hukuki alandan sonra kültürel alanın da dönüştürülmesini hedef alan

[53] Serbest Fırka lideri Fethi Okyar'ın İzmir ziyaretinde yaşanan, halkın Okyar'ın konuşmasını şapkayı kaldırmayı vaat ettiği şeklinde yanlış anlayarak başlarındaki şapkaları ayaklarıyla çiğnemeye başlaması gibi hadiseler bunun en açık deliliydi. (Bekir Berat Özipek, Serbest Fırka'nın Mürtecileri, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 249-250.)

[54] Sina Akşin, Atatürk'ün kültür meselesine daha fazla odaklanan yeni politikasının oluşmasında, Menemen olayında yaşananların etkili olduğunu ve Mustafa Kemal'in olayın arkasındaki zihin yapısının ancak kültür yoluyla değiştirebileceğine inandığını belirtmektedir. (Akşin, s. 73)

[55] Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 98.

[56] Mango, s. 610-612.

[57] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 198.

gayretlerdi. Yeni devlet ve toplum düzeni böylece daha görünür bir hale gelecek, halkın bütün yaşam alanlarını kuşatarak bizzat günlük hayata nüfuz edecekti. Devrim, ideolojisini yerleştirmek için görkemli kutlama törenleri düzenliyor, heykelleri, piyes ve tiyatroları, opera ve baleyi yaygınlaştırmaya çalışıyordu. Alaturka müziğin yerine batı müziğinin ikame edilebilmesi için radyolarda Türk müziği yasaklanıyordu. Cumhuriyet balolarıyla, eğlence kültürü, kadın-erkek ilişkileri, yeme içme biçimi ve alışkanlıkları hatta müziğiyle bile eskiden farklı bir adab-ı muaşeret; batılı, uygar ve ilericilik vasıflarıyla benzenmiş[58] yeni bir hayat tarzı özendiriliyordu. Rejim yeni tarzın benimsenmesi için her türlü sanatsal faaliyetten istifade etmeye, bütün kültürel ve toplumsal mekanizmaları bu amaç için seferber etmeye çalışıyordu.

Yeni Cumhuriyet yönetimi, siyasal devrimlerle başladığı dönüşümü kültürel devrimlerle devam ettirmiş, nihayetinde toptan bir zihniyet devrimini ve yeni bir değerler bütünü üretmeyi amaçlamıştır. Bu amaca ne kadar ulaşıldığı tartışmalı olsa da, Şerif Mardin'in de saptadığı gibi, Cumhuriyet ideolojisinin akla olduğu kadar kalbe de hitap eden bir değerler bütünü yaratmadaki başarısı milliyetçilik dolayımıyla gerçekleşmiştir.[59] Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'yle Türklere İslam öncesinde azametli bir tarihe ve bir dünya diline sahip olduğu, Anadolu'nun da çok eski zamanlardan beri Türk toprağı bulunduğu düşüncesi aşılanarak, onlara ırkla toprak arasında bir birlik duygusu vermeyi ve böylece batılı anlamda bir yurtseverlik düşüncesi yaratmayı umulmuştur.[60] Diğer taraftan resmi milliyetçi söylemde dini simgeler de bol bol kullanılmış, dinden milli devlete kutsiyet transferi yapılmak istenmiştir. Nutuk'un Kur'ân'a benzetilmesi, Atatürk'ün peygamberane hatta tanrısal bir kişilik olarak tasviri, onu sevmenin "milli bir ibadet" olarak vazedilmesi ve dolayısıyla Atatürkçülüğün bir din gibi belletilmesi, dini zihniyet kalıbının idamesinin en aşikar göstergesidir.[61] Bu durum aynı zamanda, yüzyıllar boyunca dini

[58] Kinross, s. 541.

[59] Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, s. 142.

[60] Kinross, s. 539

[61] Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık,* İstanbul: Birikim Yayınları, 1998, s. 123-124.

unsur ve değerlerle örülmüş bir toplumda amaçlanan seküler bir zihniyet devriminin dahi yine dini unsurlardan bigane kalamadığına işaret eder.[62]

B. Atatürk Sonrası Siyasi Değişim

Atatürk 1938'de öldüğünde, Cumhuriyet'in kuruluş devri tamamlanmıştı. 1950'ye kadar sürecek İsmet İnönü dönemi, bir taraftan aşırı ideolojik ortamdan daha ılımlı, doğal ve topluma daha yakın bir hayat şekline geçişi ifade ederken, aynı zamanda bilhassa laiklik ilkesiyle alakalı uygulamalar ve kültür politikası bakımından aşırı sertleşmelerin de yaşandığı bir dönemdir.[63] Özellikle II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu bunalımlardan etkilenen 1945'e kadarki dönemle savaş sonrası dönem birbirinden çok farklı özellikler göstermektedir. 1945'e kadarki dönem yerleşik tek parti yönetiminin çoğunlukla sertleşen uygulamalarının devam ettiği bir dönemken, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından muhalefet ve demokrasinin devreye girdiği yeni bir dönem başlamıştır. Sonraki gelişmeler art arda birbirini tetiklemiştir. Savaş sonrası oluşan demokrasi dalgasının da etkisiyle Türkiye'de çok partili hayata geçilmiş, muhalefetin ortaya çıkışıyla tek parti otoritesi politikasını yumuşatmak zorunda kalmış, böylece muhalif fikirler tekrar hayat hakkı elde ederek gündemde yer bulmaya başlamıştır. Bu kapsamda İslamcılık düşüncesi de yeniden canlanmaya başlanmış, demokrasi fikrinin karşısında bir ideoloji olarak görülen Komünizmin yayılmacılığına engel olabileceği düşüncesiyle din üzerindeki baskıların hafifletilmesi, İslamcı fikirlerin sınırlı da olsa ifade edilebilmesine yardımcı olmuştur.

1. Savaş Dönemi

1938'de yapılan 4. olağanüstü CHP kongresinde *Milli Şef* ünvanını alan İnönü'nün, 1939'daki 5. kongrede hükümeti denetleme işlevini görecek olan 21 kişilik müstakil bir mebus grubu oluşturulmasını sağlaması, Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi Atatürk döneminin küskünlerinin ilk seçimde

[62] Bu durum Türkiye'de din gerçeğinin, din karşıtı çevrelerin dahi temelden reddedip görmezden gelemediği, en kötü ihtimalle lazım olduğunda kullanılacak elverişli bir araç, hatta bir meşruiyet kaynağı olmaya devam ettiği şeklinde yorumlanmaya müsaittir.

[63] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, s. 161-162.

yeniden milletvekili yapılması gibi gelişmelerin, bu dönemde politik atmosferin yumuşamaya başladığına dair işaretler olarak yorumlanması mümkündür.[64] Diğer taraftan aynı kongrede değişmez genel başkanın yetkileri de bir hayli artırılmıştır. 1939 seçimlerinde CHP milletvekili listesi açıklanmadan önce ikinci seçmenlerle toplantı yapılarak ilk defa parti tabanının görüşleri alınmıştır. 1939'da Enver Paşa'nın çocuklarının yurda dönmelerine izin verilmesi,[65] 1943'te Talat Paşa'nın naşının Almanya'dan Türkiye'ye nakli ve İnönü'nün defin törenine çelenk göndermesi gibi gelişmeler de, 1926 İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleriyle damgalanmış olan eski İttihatçılar'la barışma olarak yorumlanmıştır.[66]

1939'da Parti-Devlet bütünleşmesi prensibinden vazgeçilmeye başlanmış, valilerin CHP il başkanlığı görevlerine son verilmiştir.[67] İnönü'nün Mart 1939'da yaptığı bir konuşmada çok partili siyasal sisteme geçileceğine ilişkin sözler söylemesi,[68] 1943 kurultayında Müstakil Grub'un üye sayısının 21'den 35'e çıkarılması, Şubat 1943'teki seçimlerde birçok ilde çıkarılacak milletvekili sayısından fazla aday gösterilerek kısmen de olsa tercih yapma hakkı tanınması[69] gibi gelişmeler dikkat çekicidir. Bu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, toplum üzerindeki baskının hafifleyeceği ve demokrasiye doğru adımların atılmaya başlandığı düşünülebilirse de, sayılan gelişmelerin demokratik anlamda pratik bir karşılığının oluşmadığı görülmekte, zayıf da olsa herhangi bir muhalefet yapma imkanını doğurmadığı açıkça müşahede edilmektedir.

Eylül 1939'da patlayan II. Dünya Savaşı ülkedeki yönetimin savaş şartlarına endekslenmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni vergilerin konduğu, halkın ağır ekonomik sıkıntılarla boğuştuğu savaş boyunca ülkedeki otoriter yönetim tarzı ağırlaştırılarak devam ettirilmiştir. Ocak 1940'ta, muhtemel bir savaşta kaynakların etkin bir şekilde kullanılması gerekçesiyle bütün iktisadi teşebbüslerin devlet denetimi altına alındığı

[64] Akşin, s. 101.

[65] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 326-328-342.

[66] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 143.

[67] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 342.

[68] Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi*, İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık, 2012, s. 317.

[69] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 39-41.

Milli Koruma Kanunu çıktı.[70] Kasım 1940'ta yine yakın savaş tehlikesinden dolayı, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilan edildi.[71] Ekmeğin karneye bağlanması, daha çok gayri müslim tüccarların sermayelerini devlete transfer etmeye yönelik olan Varlık Vergisi'nin konması, askerliğin üç yıla çıkarılması, tahıl stoklarına hükümetçe el konması ve paraların üzerinden Atatürk resimlerinin kaldırılıp İnönü resimlerinin basılması[72] dönemin diğer önemli gelişmeleri arasındadır.

II. Dünya Savaşı yılları iç siyasal etkinliğin dış siyasi gelişmeler lehine en az olduğu yıllardır. Siyaset parlamentodan ziyade Çankaya etrafında şekillenmekte, bu dönemde görev yapan 1939 ve 1943 meclisleri ise Devlet başkanının önerilerini tartışmaktan çok onaylama işlevini görmektedir. Dönemin muhalefeti teknik ve bürokratik olup sınırlı eleştiriler, devletin zirvesine değil hükümete yöneliktir. Dönemin hükümetleri de iktidar ve siyaset ilişkileri açısından herhangi bir yenilik içermemektedir.[73]

Modernleşme projesinin yürütülmesinde ise herhangi bir yumuşama yoktur. Sosyo-kültürel politikaların devrimlerin yerleştirilmesine yönelik dizaynı devam ediyordu. Bu dönemde İnkılap Tarihi dersi yüksek öğrenim kurumlarında zorunlu hale getirildi.[74] Yeni hükümet, devrimleri halkın çoğunluğunu oluşturan köylülere ulaştırmak için yeni bir araç tasarlama ihtiyacı hissetti. Zira bu dönemde 40.000'inden sadece 5000 civarındaki bir sayıda okul bulunan köylerde,[75] eğitim hala önemli ölçüde din adamlarının etkisinde olup, devrim öncesi hayat tarzı büyük oranda devam ediyordu.[76] Yeni hükümet şehirlerdeki Halkevleri ve köylerdeki Halkodaları girişiminden sonra, hem reformları köye götürerek laik ve pozitivist bir tutum aşılamak, hem de modern teknikleri yayarak üretime yönelik bir eğitim

[70] Akın, s. 323.

[71] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 360.

[72] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 17-34.

[73] Akın, s. 335-336.

[74] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 8.

[75] Zürcher, s. 281.

[76] Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 348

vermek amacıyla Köy Enstitüleri'ni kurdu.[77] Devrimlerin halk tabanında yerleştirilmesi amacıyla ihdas edilen iki kurumdan Halkevlerinin, üstlendiği görevlerle zamanla caminin veya tekkenin yerini alması düşünülürken,[78] Köy Enstitüleri aracılığıyla da tek parti ideolojisi ile yetiştirilmiş ve eğitilmiş köylü çocukların, rejimin kırsal alanda destek unsurlarını teşkil etmesi bekleniyordu.[79] 40'lı yılların sonuna gelindiğinde, bu okullardan cumhuriyet devrimlerinin köylerde kök salmasına hizmet edecek 25.000 "inkılap misyoneri" yetiştirilmişti.[80]

2. Kültür Politikaları: Kemalizm'den Hümanizm'e

İnönü dönemi, devletin kültür politikasında önemli bir değişikliğe sahne oldu. Bu dönem Kemalist ideolojinin tarihi Türk-kültür kadrolarından çıkarılarak, Greko-romen kaynaklara yönelmesi olarak adlandırılmaktadır.[81] Bu dönemde kalkınmanın ekonomik bir mesele olmasının ötesinde kültürel bir mesele olduğu düşüncesi daha da ön plana çıkmıştır. Bunun için batı kültürünü almak şarttı fakat gerçekten batılılaşabilmek için Batı medeniyetinin temelini oluşturan eski Yunan ve Latin kaynaklarına inilmesi gerekiyordu. Esasen bu durum, Avrupa'da rönesansla beraber ortaya çıkan hümanizm akımının Türkler tarafından keşfedilmeye çalışılmasından başka bir şey değildi. Batı klasiklerinin Türkçe'ye tercüme edildiği tercüme bürosunun kurulması, liselerde Latince'nin öğrenilmesine imkan tanınması gibi faaliyetler hümanistleştirme çabası doğrultusunda ortaya çıkan başlıca faaliyetlerdi.[82] Yeni politikanın yayılmasında Köy Enstitüleri de önemli bir rol oynuyordu.

Tanrı merkezli sosyal ve kültürel hayat yerine insan merkezli bir kültürel hayatı öngören hümanizm akımının benimsenmesiyle, Antik Yunan kültürü ile Türk

---

[77] Zürcher, s. 282.

[78] Özcan, s. 72 içinde Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu: Halkevleri,* Cumhuriyet Kitapları, 2001, s. 404, İlber Ortaylı, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları 2012, s. 146.

[79] Koçak, "İkinci Dünya Savaşı Yılları'nda Türkiye", *Cumhuriyet Ansiklopedisi,* Cilt 2, s. 317.

[80] Akşin, s. 108-109, Akın, s. 320.

[81] Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 45, Orhan Türkdoğan, *Kültür Değişme ve Toplumsal Çözülme*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 19.

[82] Yiğit s. 42-46.

kültürü kaynaştırılarak bir Türk hümanizmi oluşturulmak hedeflenmiş, kalkınmanın ancak bu yolla mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda Kemalizm'in din-devlet ayrımı ilkesinin Tanrı tanımazlığa uzandığı bir dönüşüm yaşanmıştır.[83] Bu dönüşüm pratik hayata din karşıtı tutumların çerçevesinin genişletilmesi ve sertliğinin artırılması şeklinde yansımıştır. En temel dini ritüellerin uygulanması gerekçe gösterilerek birçok yargılama ve tutuklama icra edilmiştir.[84] Bazı camilerin amacı dışında kullanılması veya satılması, tüm dini kitapların ve Kur'ân-ı Kerim'in öğretiminin, hatta bulundurulmasının yasaklanması gibi, dinle en küçük ilgisi olan hemen her şeye karşı tavır takınılması sonucu ortaya çıkan ve özellikle mütedeyyin kesimin hafızasında derin izler bırakan birçok uygulama, bu dönemde yaygınlık kazanmıştır.

Kültür meselesinin önemsenmesi kapsamında, Atatürk döneminde başlatılan dilde millileşme ve sadeleştirme politikası hızlandırılarak devam ettirilmiştir. Halkevlerinin yanında, ajans, radyo ve bütün gazeteler sadeleştirilmiş yeni dilin yayılması için seferber edilmiş, diğer taraftan ay adları ve anayasadan başlanarak kanunların dili de sadeleştirilmeye başlanmıştır.[85] Toplumu sekülerleştirmek için dilin bir vasıta olarak kullanıldığı bu dönemde, uhreviliği ve semaviliği hatırlatan her şeyin yerine yeni anlamlar konularak dini değerlerin gözden düşürülme çabası göze çarpmaktadır.[86]

---

[83] Zeynep Özcan, *İnönü Döneminde Dini Hayat,* İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2015, s. 52. Behçet Kemal Çağlar'ın Mevlidi Atatürk için yeniden yazması, 1945'te TDK tarafından yayınlanan sözlükte Din kelimesi tanımlanırken "Kemalizm Türk'ün dinidir" ifadesine yer verilmesi, Tekin Alp'in Kemalizm adlı eserindeki "Kemalizm bir tek tanrıya tapmıştır: Ulusalcılık" gibi ifadeler (Özcan, s. 54-55), Allah inancı olmayan yeni bir din algısını çağrıştırmaktadır.

[84] *Cumhuriyet Ansiklopedisi,* Cilt 2, s. 14-54.

[85] *Cumhuriyet Ansiklopedisi,* Cilt 2, s. 66.

[86] Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, İstanbul: Timaş, 2012, s. 86-87.
Hümanizm akımının dönemin tarih anlayışına nasıl yansıdığını gösteren örneklerden biri, bu dönemde yayınlanan Lise 1 Tarih kitabında, Atatürk döneminin İslam öncesi Türk tarihi vurgusunun aksine, yüzde kırk oranında Yunan ve yüzde kırk oranında Roma tarihine yer verilmesidir. (Zeynep Özcan, s. 58 içinde Kadir Şeker, *İnönü Döneminde Kültür Hayatı*, s. 78) Bu politikanın Ankara'daki Hacı Bayram meydanının isminin kentin Roma geçmişini vurgulamak amacıyla Ogüst Meydanı olarak değiştirilmesi gibi örnekleri de mevcuttur. (Akın, s. 322)

3. II. Dünya Savaşı Sonrasındaki Demokrasi Dalgası

Türkiye II. Dünya Savaşı boyunca taraflar arasında belli bir denge politikası izleyerek savaş dışı kalmanın yollarını aramıştı. Galip tarafta yer alma isteğinin etkisiyle, Almanya'nın üstün olduğu savaşın ilk dönemlerinde kısmen Almanya'ya, demokratik bloğun savaşın galibi olacağının belirginleştiği son döneminde ise İngiltere ve Amerika'ya yaklaşmıştı. Savaşın bir tarafındaki Almanya ve İtalya totaliter faşizmi temsil ederken, İngiltere, Fransa ve Amerika tarafı ise demokrasinin temsilcisi hüviyetindeydi. Savaşın demokrat blok tarafından kazanılmasının tüm dünyada oluşturduğu demokrasi dalgasından Türkiye de etkilendi.[87]

Savaşın sonlarına gelindiğinde galip taraf Türkiye'ye, Yalta'da düzenlenecek konferansa katılma ve Birleşmiş Milletler'e girebilmek Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesini şart koşmuş, bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş, 15 Ağustos tarihinde ise BM'ye dahil olabilmiştir. 19 Mart 1945'te ise Sovyetler Birliği, 7 Kasım 1945'te bitecek saldırmazlık anlaşmasını yenilemeyeceğini duyurmuş, Montrö Anlaşması'nın kendi lehlerine düzenlemelerle yeniden ele alınmasını ve iki ülke arasındaki sınırın yeniden düzenlenmesini istemiştir. Kızıl Ordu Bulgaristan ve Kafkasya sınırına yığınak yapmaya başlamıştır. İlk önce savaş başındaki aralarında yapılan anlaşma hükümlerini yerine getirmediği gerekçesiyle Türkiye'ye destek vermekte çekingenlik gösteren Amerika ve İngiltere, bir süre sonra Sovyetlerin Türkiye'yi nüfuz alanına çekmek istediği düşüncesiyle Türkiye'nin yanında yer almışlardır. Sovyetlerle Türkiye arasında yaşanan bu olaylar, bundan sonra uzun bir dönem Sovyetlerin Türkiye tarafından sürekli bir tehdit olarak algılanmasına ve Türkiye'nin batı bloğuna daha da yaklaşmasına hizmet etmiştir.[88] İnönü ise aynı yıl 19 Mayıs için yaptığı konuşmada "harp zamanının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceği"ni söyleyerek ilk defa demokrasi mesajı veriyordu. Bu konuşmadan iki ay sonra, 15 yıllık bir aranın ardından muhalif bir partinin, Nuri Demirağ'ın başkanlığını yaptığı Milli Kalkınma Partisi'nin kuruluşu dilekçesi

[87] Samuel Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma* (çev.). Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1993.

[88] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 70-71.

verildi. Parti 5 Eylül 1945'te Bakanlar Kurulu'nun verdiği izinle resmen faaliyete geçti. Buna rağmen 1 Kasım'da İnönü "Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" dedi.[89]

4. Çok Partili Hayata Geçiş

CHP'nin önemli iktisadi projelerinden olan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" müzakereleri sırasında CHP içinden kanuna karşı yükselen muhalefet, Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşuyla sonuçlandı. Bu arada İsmet İnönü, Meclis açılışında yaptığı konuşmada demokrasi yanlısı demeçlerine yenilerini eklemeye devam ediyordu. DP'nin Mayıs 1946'daki seçimlere girmesi, artık halkın taleplerinin en azından bir kısmının dikkate alınması gerektiği anlamına geliyordu.

Muhalefet partilerinin kurulmasıyla yıllar sonra iktidarı eleştirme imkanı doğmuş, hükümetin politikaları tartışılabilir hale gelmiş, basın ve yayın hayatında tek parti yönetiminin dışında fikirler serdedilmeye başlanmıştır. 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan itibaren sesini çıkaramayan muhalefetin, yavaş yavaş sahneye çıkması kapsamında, 1. Meclis'teki İkinci Grup'un tasfiyesinden itibaren muhalif bir konuma itilmiş olan İslamcılık akımı da yeniden kendini ifade etmeye başlamıştır. Bu itibarla 1945 sonu 1946 başında yaşanan gelişmelerin, II. Meşrutiyet'in ilanına benzer bir şekilde, 20 sene boyunca bastırılmış birçok itirazın su yüzüne çıkmasının miladı olarak görmek mümkündür.

Rejimin tek partili hayattan demokrasiye geçişinde dış etkenlerin tesiri yadsınamaz bir durumdaysa da, geçiş sürecinde dış faktörlerin hangi oranda etkili olduğu tartışma konusu olmuştur. Şüphesiz ki, II. Dünya Savaşı sonlarında tarafını demokrat bloktan yana belirleyen Türkiye'nin o dönemdeki otoriter yönetim biçimi, taraf olduğu bloktan çok karşısında olduğu Mihver devletlerin yönetim tarzına yakın durmaktadır. Hatta savaş sonunda Almanya ve İtalya'da dahi tek parti idareleri ortadan kalkmıştı.[90] Bu uyumsuzluğun giderilmesinin Türkiye'nin dahil olmaya çalıştığı bloktaki konumuna yaraşır bir hareket olacağı açıktı. Bu itibarla, Türkiye'deki demokrasiye geçiş çabasının ilk sinyalinin dış konjonktürün etkisiyle, savaştan hemen sonra İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te yaptığı konuşmada verildiği

[89] *Cumhuriyet Ansiklopedisi***,** Cilt 2, s. 72-86

[90] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 228.

söylenmektedir. Fakat bundan altı yıl önce yapılan 1 Kasım 1939'daki benzer içerikli konuşmanın dikkatten kaçırılmaması gerekir. Yine 1939 senesinde İnönü'nün parti içinde müstakil bir grup oluşturması, ikinci seçmenlerle milletvekili listeleri hakkında görüşülmesi, 1943 seçiminde müstakil grubun sayısının artırılması ve çıkacak milletvekili sayısından çok aday belirleyerek seçmene kısmi de olsa tercih hakkı tanınması gibi yeni uygulamalar, demokrasiye giden yolun ön adımları olarak görülebilir.[91] Serbest Fırka deneyiminin bizzat dönemin Cumhurbaşkanının teşebbüsüyle organize edilmiş olması da buna eklendiğinde, tek parti dönemi boyunca çok parti sisteminin ilkesel olarak reddedilmediği[92] ve bu yönde bir arzunun en azından belli bir dönemden beri var olduğunu[93] söylemek mümkün hale gelmektedir.

Demokrasiye geçişte İnönü'nün, rejimin geleceğine ilişkin taşıdığı endişelerin de rol oynadığı görülmektedir.[94] Fakat buradaki çok partili hayata geçme isteğinin daha çok bir muhalefet partisinin vücut bulmasına indirgendiği ve bu muhalefet partisinin de iktidarın güdümünde, ondan fazla ayrışmayacak bir parti olması gerektiği düşünülmüştür. Zira hem Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, hem de Serbest Fırka, kontrolden çıkma ihtimalinden şüphe edilmesi üzerine derhal kapatılmıştı. 1939'da bu sefer daha emniyetli bir yol olarak, parti içinden Müstakil Grup yoluyla kontrolden çıkma ihtimali olamayan bir muhalefet oluşturulmaya çalışılmış, fakat bu girişim görüntüde muhalif olmayı bile başaramamıştır.

ABD başkanı Truman'ın 1946'da, harp tehlikesinin henüz bitmediği bir sırada Türkiye'nin çok partili hayata girişmesini zamansız bir icraat olarak nitelemesi de, demokrasiye geçişin tamamen dışarının işaretiyle gerçekleştiği görüşünü zayıflatan bir niteliğe sahiptir.[95] Sonuç olarak çok partili hayata geçmede iç

[91] Akın s. 332.

[92] Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 107.

[93] Zira Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın kurulmasının hemen öncesinde 1923 tarihli Balıkesir konuşmasında Türkiye'de sınıf farklılaşması olmadığı için birden fazla partiye ihtiyaç olmadığını belirtmektedir. (Özbudun, s. 106) Fakat bu konuşmanın yedi yıl sonrasındaki Serbest Fırka'nın kurulması fikri bizzat Mustafa Kemal'e aittir.

[94] Özbudun, s. 127.

[95] Akın, s. 332.

dinamiklerin de etkili olduğu, savaş sonundaki demokrasi dalgasının ve İnönü'nün demokratik blok üyelerine jest yapma isteğinin bu durumu hızlandırdığını söylemek mümkündür. İnönü çok partili hayata, özellikle de kendi döneminde geçilmesinden memnundur. Fakat iktidar partisi açısından asıl sorun, kuruluşu bizzat İnönü tarafından tasvip edilen, fakat sahici bir muhalefet odağı olacağı düşünülmeyen ve CHP'yi tehdit edecek bir iktidar alternatifi oluşturacağı beklenmeyen Demokrat Parti'nin öngörüleri boşa çıkartmasıyla ortaya çıkmıştır.[96] DP'nin böyle bir pozisyona gelmesinde, halk tarafından partiye yüklenen anlamın CHP'nin hayal ettiğinin çok daha ötesine geçmesi etkili olmuş, parti yıllarca süren baskı politikasına karşı halkın biriken tepkisini ortaya koyacağı yegane araç halini almıştır.

5. Demokrat Parti ve Politikası

Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar esasen ülkenin hep gündeminde olan toprak davası hep ötelenmiş ve geçici çözümlerle idare edilmeye çalışılmıştı. 1945 Mart'ında Meclis gündemine getirilen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" ile mesele ilk defa geniş bir şekilde ele alınmıştır. Yasa kabaca, toprağı olmayan ya da yetmeyen çiftçilere veya çiftçilik yapmak isteyenlere devlet tarafından toprak temin edilmesine dayanıyordu. Fakat bunun sağlanması için büyük toprak sahiplerinden bazı toprakların alınması gerekiyordu. Bu sebeple kapitalizm taraftarları, büyük ticaret erbabı ve büyük toprak sahiplerinin kanuna itirazları vardı. Başta Adnan Menderes ve Celal Bayar olmak üzere, bu durumdan memnun olmayan çevrelerin meclis içindeki temsilcileri konumundaki milletvekilleri, yasaya karşı ciddi bir muhalefette bulunmaya başladılar. Görüşmelerin ana konusu toprak yasası olmakla birlikte, yasaya karşı oluşan muhalefetin eleştirilerinin CHP'nin genel politikalarına ve tek parti rejimine odaklandığı görülüyordu. Partide daha önce rastlanmayan bu durum, rejimin sorgulanmasına katkıda bulunmuş, çok partili sisteme geçiş isteği ilk defa açık bir şekilde mecliste ifade edilebilmiştir.[97]

7 Haziran 1945 tarihinde CHP içinden dört isim, Fuat Köprülü, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan, "dörtlü takrir" adıyla anılan bir önergeyi CHP

[96] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, s. 150.

[97] Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 13, 2006, s. 67-72.

meclis grubuna verdi. Önergede anayasanın demokratik ruhuna uygun olarak milli hakimiyetin fiilen gerçekleşmesi için meclisin özgürce çalışması, siyasi hak ve hürriyetlerin genişletilmesi ve partinin bu ilkeler doğrultusunda yeniden organize edilmesi talep ediliyordu.[98] Önerge 12 Haziran günü meclis grubunda yedi saat boyunca görüşüldü ve reddedildi.[99] Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, önergenin görüşülmesinden sonra hükümete cephe almış olan Vatan gazetesinde hükümeti, başbakanı ve antidemokratik kanunları eleştiren bir takım yazılar yayınlamaya başladılar. Bunun üzerine parti yönetimi, bu iki isimden gösterdikleri tavırlara yönelik izahat istedi. Tatmin edici bir cevap alamayan parti yönetimi, Köprülü ve Menderes'i partiden ihraç etti. Refik Koraltan alınan ihraç kararını eleştirildiği için partiden uzaklaştırıldı.[100] Grubun son ismi Celal Bayar, "dörtlü takrir"in reddinin hemen ertesi gün, Matbuat Kanunu'nun anayasaya aykırı gördüğü bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir yasa değişikliği teklifinde bulunmuşsa da,[101] teklifin daha genel kurula gelmeden meclis grubunda reddedilmesi üzerine önce milletvekilliğinden, 2 Aralık 1945 günü ise Halk Partisi'nden istifa etti. İsmet İnönü ise 1 Kasım'daki Meclis açılışında, muhalif bir partinin kurulmasını teşvik edecek tarzda bir konuşma yaptı.[102] Nihayet 7 Ocak 1946 günü Celal Bayar'ın liderliğinde Demokrat Parti adıyla yeni bir muhalefet partisi kurulmuş oldu.[103]

Kuruluşunun ilk aylarında beklenen ilgiyi göremeyen Demokrat Parti'nin gerçek bir muhalefet yapacağına inanılmaya başlanmasıyla birlikte büyük bir hızla yayıldığı, kasaba ve köylerdeki vatandaşların kendilerinden bir araya gelip Demokrat Parti şubelerini kurarak daha sonra parti merkeziyle ilişkiye geçtiği görülmektedir.[104] İktidar partisi durumun ciddiyetini sonradan fark etmiş, partinin daha fazla

[98] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, Cilt 1, s. 316.

[99] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt.1, s. 406-407.

[100] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 234.

[101] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 1, s. 409.

[102] Esasen o sırada 5 Eylül tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisi faaliyetteydi fakat İnönü'nün buna rağmen muhalefet partisinin eksikliğinden dem vurması ayrıca değerlendirilmelidir.

[103] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 234, 239.

[104] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 240.

teşkilatlanmasına fırsat vermeden seçime gidebilmek için 1947 senesinde yapılacak seçimleri bir sene öne almıştır.[105]

DP'nin yürüttüğü muhalefet stratejisine bakıldığında, partinin demokrasi ve liberalizm esaslı bir program üzerinden, iktidarı mevcut anayasayı eksiksiz bir şekilde uygulamaya zorlamaya çalıştığı görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesi başta olmak üzere, tek parti yönetiminin esas kabulleri hakkında farklı bir alternatif sunmayan, hatta sunmamaya da gayret eden partinin en önemli referansı yürürlükteki anayasadır. Partinin söyleminde, "dörtlü takrir"den itibaren, Atatürk ve İnönü dönemleri itinayla birbirinden ayrılıyor, ideolojik itirazlar yerine, uygulama boyutundaki sıkıntılardan bahsediliyordu.[106] Partiye göre 1924 anayasası ile demokratikleşme arasında zorunlu bir ilişki vardır. Zira bu anayasa dünyanın en ileri ve demokratik anayasalarından biri olarak görülmektedir. Anayasanın eksiksiz bir biçimde uygulanması, yürürlükteki anti demokratik yasaların da değişmesi anlamına gelecektir. Nitekim DP, seçimlerin bir yıl öne alınmasından itibaren, partilerinin örgütlenmesinin engellenmek istendiği iddiasını da ekleyerek seçimlerin adil yapılması, basın, cemiyetler ve polis teşkilatı gibi antidemokratik kanunların değiştirilmesi tarzında talepleri gündeme taşımıştır. Mayıs 1946'da yapılan, kuruluşundan sonra ilk katılabileceği yerel seçimleri, antidemokratik mevzuat sebebiyle boykot ederek iktidarı meşruiyet sorunuyla baş başa bırakan DP, bundan sonra da boykot silahını kullanarak her seferinde netice almayı başarabilmiştir. İktidar olmadan düzenlediği iki kongresini de demokratik talepler üzerine yoğunlaştıran partinin ilk kongresinde Samet Ağaoğlu tarafından sarfedilen "bizi buraya hürriyet hasreti topladı" sözleri, partideki havayı özetleyen bir ifadedir. Partinin birinci kongresindeki demokratikleşme talepleri "Hürriyet Misakı", ikinci kongresindeki demokratikleşme talepleri ise "Milli Teminat Andı" başlığı altında toplanarak yayınlanmıştır.[107]

DP'nin anayasa esaslı muhalefeti iktidar üzerinde kısa zamanda etkisini göstermiş, bir süre sonra CHP çok partili sistemin ruhuna uygun bir takım düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır. 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan CHP

[105] Lewis, s. 410.

[106] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 2, s. 79-80.

[107] Akın, s. 343-347.

kongresinde alınan kararlar ve sonrasındaki yeni düzenlemeler, bu yöndeki ilk adımlar arasındadır. Buna göre parti başkanı "değişmez" olmaktan çıkarılıp seçimle tayin edilecek, "Şef" deyimi kaldırılacak, sınıf esasına göre dernek ve siyasi parti kurma yasağı ortadan kalkacak, seçimlerde iki dereceli sistem yerine tek dereceli sistem uygulamaya konacaktır. Kongre sonrasında 26 Mayıs tarihinde yapılan belediye seçimlerinde adaylar ilk defa parti tarafından değil halk tarafından belirlenmiştir. Gazete kapatma yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verilmiş, gazete çıkarmak kolaylaştırılmış, basın suçları için kısmi bir af çıkarılmış, üniversitelere kendi idarelerinde özerklik tanınmıştır. 21 Temmuz'da yapılacağı ilan edilen seçimlere bu şekilde belli bir serbestiyet sağlanmasından sonra gidilirken, adayların önceki durumun aksine halkla temas etmeye başladığı ve muhalif gazetelerin sayısının giderek arttığı gözlemlenmiştir.[108]

Seçim sonrasında DP 65, CHP 390 milletvekili çıkarmıştı. Fakat sadece DP'liler değil CHP'liler dahi seçimlerin dürüstçe yapıldığına inanmıyordu. Seçim sonucunda CHP dört yıl daha iktidarda kalmayı garantilemekle beraber halk nezdindeki durumunun iyiye gitmediğini bizzat müşahede etmiş, bunun neticesinde gelecekteki konumunu güvenceye alacak bir reform programını uygulamaya karar vermişti.[109] 1925'ten beri ihmal edilen din meselesinin gündeme alınması da bu reformlar arasındaydı. Çok partili döneme geçiş ve oy rekabeti, CHP'yi, dine karşı olan tutumunu yeniden gözden geçirmeye zorlamıştı.[110]

DP, demokratik talepleri ve liberalizm taraftarlığıyla CHP'den farklılaşıyorsa da, partinin esas yaklaşımları ve ana politikaları bağlamında büyük bir ayrışmaya gitmediğini vurgulamak gerekir. Bunun birçok sebebinden bahsedilebilirse de, en başta DP kurucularının yıllardır CHP'nin önemli mevkilerinde görev alan ve partililer tarafından güvenilir bulunan isimler olduğu[111] göz ardı edilmemelidir. Parti lideri Bayar, uzun yıllar Atatürk'ün yakınında bulunmuş, CHP adına Maliye Bakanlığı ve Başbakanlık yapmış bir isimdir. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan neredeyse kuruluşundan itibaren partinin içindedir ve DP

[108] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 242-249.

[109] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s. 35.

[110] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 440.

[111] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 2, s. 11.

kurulduğu sırada da milletvekilidir. DP'nin eleştirisi, iktidar partisinin sahip olduğu temel prensiplere değil, daha çok bunların uygulanmasından doğan aykırılıklara dairdir.[112] Dış politika, eğitim ve kültür politikası başta olmak üzere, konumuzu daha çok ilgilendiren din politikaları bakımından DP'nin dile getirdiği bir yenilik hemen hemen yok gibidir. Parti programlarının birbirine benzerliğinin yanında[113] partinin kuruluş aşamasında yaşanan gelişmeler de bu kanıyı doğrular niteliktedir. DP kurulmadan hemen önce yapılan İnönü-Bayar görüşmesinde İnönü, partinin programında TCF'de olduğu gibi "itikadat-ı diniyeye riyayetkarız" diye bir madde olup olmadığını, partinin Köy Enstitüleri ve ilkokul seferberliğiyle uğraşıp uğraşmayacağını ve dış politikada ayrılık olup olmadığını sormuş, yeni partinin bu konularda farklı bir tutum takınmayacağına dair cevapları alması üzerine partinin kurulmasına onay vermiştir.[114] Netice itibarıyla DP'nin kurulması, rejimin ana istikametlerinde büyük sapmalar ortaya çıkarmamış ve Koçak'ın ifadesiyle bundan sonra "siyasi literatür, vesayetçi tek parti rejimi teorisini iktidar ve muhalefet kanatlarının birlikte üretmesi ve bu temelde mutabakat sağlanması üzerine yükselmeye başlamıştır"[115]

6. CHP Politikalarında Liberalleşme

Kemal Karpat, seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihiyle İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihli deklarasyonu arasında geçen devreyi Türkiye'de çok partili rejimin yerleştiği en önemli devre olarak tanımlamaktadır. Bu devre muhalefet partilerinin hem hareket serbestisi, hem de CHP ile eşitlik kazandığı bir dönemdir.[116] Bu iki tarih arasında 1930'daki Serbest Fırka tecrübesi tekrarlanabilir ve rejim tekrar içine kapanabilirdi.[117]

46 seçimleri sonrası kabineyi Halk Partisi'ndeki otoriter kanadı temsil eden Recep Peker kurmuştu. Peker hükümeti, seçimlerde yapılan usulsüzlüklere karşı

[112] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 2, s. 77.

[113] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 2, s. 76.

[114] Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, 1970, s. 113.

[115] Koçak, *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları*, Cilt 2, s. 80.

[116] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 257.

[117] Akın, s. 345.

oluşan eleştiri dalgasını durdurma düşüncesinin de etkisiyle zaman kaybetmeden basın ve ceza kanunlarında değişiklikler yaparak hükümetin denetim yetkisini artırdı.[118] Diğer taraftan ise ekonomi yönetiminde liberal düzenlemelerde bulundu. Düzenlemelerin fiyatların artışına sebep olması ve Peker'in izlediği sertlik yanlısı politikalar DP'nin eleştirilerinin artmasına, bu durum ise Recep Peker'in muhalefete karşı çok daha sert bir tutum almasına yol açtı. Nihayet İnönü 12 Temmuz 1947 tarihinde her iki partiyi tarafsız bir şekilde koruyacağını ifade eden ve Recep Peker'i muhalefet karşısında zor durumda bırakan bir beyanname yayınladı. Beyannamenin tetiklediği gelişmeler neticesinde Recep Peker hemen değilse de beyannameden üç ay sonra istifa ederek yerini liberal görüşleriyle tanınan Hasan Saka'ya bıraktı.[119]

İktidarla muhalefet arasındaki bu gerginlik sırasında DP, 1947 Ocak ayında ilk kongresini yaparak anayasaya aykırı antidemokratik kanunların değişmesi, mahkemeler tarafından uygulanacak bir seçim kanununun kabulü ve cumhurbaşkanlığının parti başkanlığından ayrılması şartlarını ihtiva eden Hürriyet Misakı'nı ilan etti. Aynı kongrede din hürriyetinin tıpkı başka hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından biri olarak tanınacağı bildirildi. Hemen sonrasında yapılan CHP Büyük Divanı'nda parti programı, tüzük ve işleyiş tarzında değişiklikler yapılması ve daha da önemlisi okullarda din öğretimine kısmi olarak izin verilmesiyle ilgili kararlar alındı. Alınan kararlar doğrultusunda Temmuz 1947'de özel din dershaneleri kurulabileceği ve buralarda sınırlı da olsa din öğretimi yapılabileceğine dair MEB bildirisi yayınlandı. Böylece devlet, din öğretiminin devlet okullarında tamamen kaldırıldığı 1935 tarihinden bu yana ilk kez din öğretimine kapı aralamış oluyordu.[120]

---

[118] Lewis, s. 410.

[119] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye,* s. 39-41.

[120] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye,* s. 37-38, Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972, s. 83-98.

[120] Yönetmelikteki sınırlar devletin din öğretimine yeniden imkan tanırken ne kadar ihtiyatlı bir tavır takındığını göstermektedir. Yönetmeliğe göre ancak ilkokulu bitirmiş öğrenciler dershanelere gidebilecek, dershanelerde Türkçe'den başka bir dil öğretilmeyecek, Kur'ân-ı Kerim sureleri ve dualar Latin hafleriyle yazılmış bulunacak, dinin akide ve ibadetlerini öğretmek amacı dışında bir faaliyet görüldüğü anda dershaneler derhal kapatılarak sorumluları hakkında kanuni kovuşturma yapılacaktır. (Jaschke, s. 85.)

Kasım 1947'deki 7. Kurultay ise parti politikalarının liberalleşmesindeki en büyük eşiği oluşturmaktadır. CHP'nin çok partili hayata geçişten iktidarı devrettiği 1950 yılına kadar düzenlediği iki kongreden ikincisi olan 7. Kurultay'da, başta laiklik olmak üzere partinin ideolojik temelini oluşturan altı ilke yeniden tanımlanmış, Halkevleri, Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda partinin genel başkanı olması ve devletin ekonomide nasıl bir rol üstleneceği gibi temel konularda önemli kararlar alınmıştır.[121] 7. Kurultay'dan itibaren CHP parti programının devrimcilikten çok ılımlı bir hale geldiğini söylemek mümkündür. Kurultay kararlarına göre ekonomide devletçilik politikası yumuşatılacak, Köy Enstitülerinde solcu faaliyetler denetlenecek, Halkevleri bütün halkın faydalanacağı kurumlar haline getirilecek, parti genel başkanı iki yıl için seçilecek, genel sekreter ise genel başkan tarafından değil Parti Meclisi tarafından seçilecekti.[122]

CHP 7. Kurultayı'nda en sert tartışmaların yaşandığı ve en önemli kararların alındığı konu laiklik konusudur. İllerden gelen delegelerin ve milletvekillerinin topluma din eğitimi verilmesi hususundaki taleplerinin geniş bir şekilde müzakere edildiği[123] Kurultayla birlikte partinin 25 yıldır sürdürdüğü, dinin bütün kurum, ritüel ve görünümlerini azaltmaya yönelik politikadan önemli oranda vazgeçilmiştir. Din meselesi parti içinde ilk defa bu düzeyde bir tartışma imkanını bulabilmiştir. Yapılan konuşmalarda kimi üyeler tarafından laikliğin bu zamana kadar yanlış anlaşıldığı, halkın dini ihtiyaçlarının batıda da görüldüğü üzere karşılanması gerektiği, din duygusunun zayıflamasının ahlaksızlığı artırdığı gibi görüşler dile getirildi. Hamdullah Suphi Tanrıöver şark dünyasıyla dayanışmanın artırılması ve millete hizmeti geçmiş şahsiyetlerin türbelerinin açılması gerektiğini savunurken, Sinan Tekelioğlu Evkaf İdaresi'nin yeniden Diyanet İşlerine bağlanarak başkanlığın yetkilerinin genişletilmesi gerektiğini ifade ediyordu.[124] Toplumdaki inanç eksikliğinin had safhaya ulaştığı ve bunun birçok probleme yol açtığı, köylerde

[121] Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti'nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 7. Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt 7, Sayı 25, s. 102-127.

[122] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 295.

[123] Uzun, s. 124, 127.

[124] Jaschke, s. 98-99.

cenaze işlerini görecek kimse kalmadığı, laikliğin tam olarak yerleşmiş ve benimsenmiş olması sebebiyle artık çocuklara din eğitimi verilebileceği, bunun için ilkokullara din dersi konulması, din adamı yetiştirmek için İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi açılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığının laikliğe aykırı olduğu ve bu sebeple devlet kurumu olmaktan çıkarılıp özerk bir statüye kavuşturulması gerektiği gibi kısa bir süre önce dile getirilmesi dahi mümkün olmayan pek çok mesele ve teklif tartışmaya açılmıştı. Sonuçta Kurultayda alınan karar gereğince 1947 programında, 1943 programının laiklik ilkesinde yer alan "...Parti millî dilin ve millî kültürün diyanet yollarından yabancı dil ve kültürlerin tesirinden masun kalmasını Türk milletinin hali ve istikbali için lüzumlu sayar." ibaresi laiklik ilkesinin tanımından çıkarılmıştır.[125]

Kasım 1947 kongresi itibarıyla din ve laiklik meselesinin CHP'nin gündemindeki temel konulardan biri haline geldiğini söylemek mümkün görünmektedir. Kongre sonunda alınan kararlarla halkın desteğinin ancak partinin dine karşı sürdürdüğü militan politikanın terk edilerek tekrar kazanılabileceği düşüncesi hakim olmuştur.[126] Zira 1946 seçimlerimde muhalefetin çıkardığı 65 sandalye, yaklaşan tehlikenin bir işaretidir. Kongre tarihinden hemen hemen iki buçuk sene sonra yapılması planlanan seçimde iktidarın kaybedilmemesi için toplumsal ihtiyaçları dikkate artık almak zorunlu hale gelmiştir. Topluma neye ihtiyacı olduğu konusunda hafifçe kulak kabartılınca da, 20 seneyi aşkın bir süredir bastırılmış talepler aniden su yüzüne çıkmış, rejimin en fazla üzerine gittiği alan olan din konusundaki ihtiyaçlar arka arkaya sayılmaya başlamıştır.

7. Değişimin Göstergeleri

CHP 7. kurultayı sonrasında din hürriyeti konusunda art arda adımlar atılmaya başlamış, kısa bir süre öncesinde irticaya prim vermek anlamına gelen uygulamalar parti politikası haline getirilmiştir. Kongreden üç ay sonra CHP meclis grubunda din derslerinin ilkokullarda seçmeli ders olarak okutulması ve din uzmanı yetiştirmek üzere ilahiyat fakültesi açılması kararlaştırıldı. 15 Ocak 1949'da İmam-Hatip kursları açılmış, bir ay sonrasında ise ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında

[125] Uzun, s. 127- 130.

[126] Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye,* s. 42.

din dersi okutulmaya başlanmıştır. 4 Mayıs 1949'da İstiklal Mahkemeleri Kanunu kaldırılmıştır. 2 Nisan 1950'de ise MEB tarafından 20 türbenin açılmasına izin verilmiştir.[127]

Hasan Saka hükümetlerinden sonra, Ocak 1949'da yeni hükümetin eski İslamcılardan Şemsettin Günaltay tarafından kurulması, CHP politikalarındaki liberalleşmenin hem bir sonucu, hem bir sebebi olarak okunabilir. Şemsettin Günaltay, medrese mezunu bir din bilgini olup II. Meşrutiyet sonrası dönemin önde gelen İslamcıları arasında yer almaktaydı. II. Meşrutiyet döneminin İslamcı yayın organı Sebilürreşad'da uzun süreyazarlık yapan Günaltay, cumhuriyetin kuruluşundan sonra CHP kadroları içinde çeşitli görevlerde bulunmuştu. Günaltay isminin başbakanlığa getirilmesi, hükümet için bir dönem öncesinde Recep Peker gibi radikal laik uygulamaları temsil eden bir ismi tercih eden CHP'nin kısa zamanda ne kadar büyük bir politika değişikliğine gittiğinin göstergesidir. 1950'de tekrar seçime gideceğinin bilincinde olan CHP, 25 yıllık katı uygulamaların ardından bir din bilginini başbakanlığa getirerek halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Şemsettin Günaltay'ın göreve gelişiyle liberalleşme politikaları güç kazanmış, Ocak 1949'dan hükümetin DP'ye devredildiği Mayıs 1950'ye kadarki dönemde dine karşı yürütülen ılımlı politikalarda yeni aşamalar kaydedilmiştir. Bu aşamalara bakıldığında, muhtemelen Arapça ezan yasağının bu dönemde kaldırılmış olmasının etkisiyle daha çok DP zamanında atılmaya başladığı düşünülen din hürriyetine yönelik adımların pek çoğunun aslında Ocak 1947 ile Mayıs 1950 tarihleri arasına ve dolayısıyla CHP dönemine ait olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Özellikle din öğretiminde uygulanan katı yasakların gevşetilmesine odaklanan bu uygulamalar dindar-muhafazakar çevre tarafından memnuniyetle karşılanırken laiklik taraftarları arasında gericilere karşı verilen ödünler olarak addediliyor ve ciddi tepkiler görüyordu.[128]

Partinin liberalleşme politikası, seçim usulü konusunda da kendini gösteriyordu. 1946 seçimlerine kadar iki dereceli olarak yapılan ve adayların CHP genel başkanı tarafından belirlendiği sistemden ilk defa 1946 senesinde vazgeçilmiş, 5 Haziran 1946 tarihli kanunla seçimler tek dereceli hale getirilmişti. Açık oy kapalı tasnif ve liste usulü çoğunluk sistemi yöntemlerinde ise bir değişiklik yoktu. Seçim

[127] *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 134, 160, 178.

[128] Mango, s. 605.

sistemindeki asıl demokratikleşme ise 1950 seçimleri öncesinde yaşanmıştır. 16 Şubat 1950 tarihli seçim kanunuyla artık seçimler gizli oy, açık tasnif usulüne göre yapılacak ve yargı denetimine tabi olacaktı. Denetimi sağlamak üzere Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulduğu kanuna göre kamu görevlileri görev yaptıkları yerlerin seçim kurullarına giremeyecek, liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanmasına ise devam edilecekti.[129]

Özellikle 1947'den itibaren uygulamaya konulan din politikalarının toplumsal ve kültürel hayata nasıl yansıdığının pek çok farklı göstergesi mevcuttur. Bu dönemde dini mecmualarda ve yayınlarda önemli derecede artış olmuştur. Eşref Edip'in İslam-Türk Mecmuası giderek müstakil ve daha siyasi bir mecmua niteliğini almış, 1948 Mayıs'ından itibaren ise eski ismi olan Sebilürreşad künyesiyle tekrar yayına başlamıştır. Selamet, Ehli Sünnet ve Serdengeçti gibi İslamcı tonu olan dergiler yayın hayatına atılmıştır. Eşref Edip gibi muhalif bir ismin *İlkokullardaki Çocuklarımıza Din Kitabı* adıyla yazdığı eser Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından onaylanarak tavsiyeye uygun bulunmuştur.[130] Sebilürreşad Dergisi, Mehmet Akif'in 1949 senesindeki 12. vefat yıldönümünün önceki senelere kıyasen "büyük bir tezahüratla ihya edildiğini" yazmaktadır.[131] Başbakan Şemsettin Günaltay Süleymaniye'de Mimar Sinan'ın türbesini gezmek istemiş, İstanbul valisi türbenin kapalı olduğunu bildirmiş, bunun üzerine Günaltay böyle büyük bir dahinin türbesinin kapalı olmasına Türk vicdanının izin vermeyeceğini, bu nevi Türk büyüklerinin türbelerinin açılması için meclise kanun teklifi verileceğini söylemiştir.[132] Türk Ocakları ise 18 yıl sonra 10 Mayıs 1949'da Hamdullah Suphi'nin Horhor'daki konağında tekrar faaliyete başlamıştır.[133]

Mareşal Fevzi Çakmak'ın 12 Nisan 1950'de İstanbul'da tertip edilen cenaze merasimi ve burada yaşananlar ise ülkedeki atmosferin ne kadar değiştiğini gösteren

---

[129] Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, Sayı 79, Mart 2011, s. 22-24.

[130] *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 33 (Mart 1949), s. 123.

[131] *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26 (Ocak 1949), s. 7.

[132] "Türk Büyüklerinin Türbelerindeki Kilitler", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 44 (Mayıs 1949), s. 397-398. Nitekim Nisan 1950'de bazı türbelerin açılmasına izin verilmiştir.

[133] "Türkçülük ve Din", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 44 (Mayıs 1949), s. 400.

en önemli hadiselerdendir. Sebilürreşad'ın, büyük kısmını merasim için tahsis ettiği 76. sayısında yazılanlara göre cenazeye üniversite gençliğinin öncülük ettiği 300.000 kişi kadar büyük bir kalabalık iştirak etmiş, önceki sene tekbir yasağının kalkmasının etkisiyle İstanbul sokaklarında 25 yıl sonra ilk defa tekbir sesleri yankılanmıştır. Cenaze Şişli'den Beyazıt'a ve oradan Eyüp'e kadar dokuz buçuk saatte yol alabilmiştir. Bazı gazeteler olayı 31 Mart vakasına benzeterek irticai bir kalkışma olarak nitelemiş, yapılanların inkılap karşıtı olduğunu öne sürerek suçluların cezalandırılması yönünde yayınlar yapmıştır. İslamcı yazarlar ise Mareşal'in cenazesini ülkedeki İslam güneşinin yeniden doğması gibi tanımlamalarla müjdelemişler, cenazeye katılanlardan yükselen tekbir ve salaları, Bilal-i Habeşi'nin Hz. Peygamber'in vefatından yıllar sonra Medine'ye gelerek ezan okuması üzerine, Medine halkının Hz. Peygamberin hayatta olduğu zamanları hatırlayarak sokaklara dökülmesi hadisesine benzetmişlerdir.[134]

[134] *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950).

1947 yılından sonra ülke siyasetinde meydana gelen değişimle alakalı şu anekdot, ilgi çekici olması yönüyle bahsedilmeye değerdir: 1949 senesinde Londra'da Dünya İslam Birliği Kongresi adıyla bir kongre düzenlenmiş ve buraya Türkiye'den de bir delege katılmıştır. Güney Afrika, Endonezya ve Keşmir'deki Müslümanların durumlarının tartışıldığı bu kongrede, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye "Türkiye'de İslamiyetin kalkınmasını yeniden teşvik etmesi" sebebiyle teşekkür telgrafı çekilmesine karar verilmiştir. ("Büyük Britanya'nın Kardif Şehrinde Toplanan Kongre" , çev. Mehmet Kıdeyş, *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 54 (Ağustos 1949), s. 64.)

II. 1940-1950 DÖNEMİNDE İSLAMCILIK DÜŞÜNCESİ

A. İslamcılığın Mahiyeti

1940-1950 yılları arasındaki İslamcılık tartışmalarına geçmeden önce, İslamcılığın mahiyet olarak neye tekabül ettiği konusunda fikir sahibi olmak faydalı olacaktır. Bir düşünce akımı ve hareket olarak İslamcılığın içeriği hususunda farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlar doğrultusunda ortaya çıkan değişik tanımlar vardır. İslamcılığın nasıl tanımlanması ve İslamcılığın bünyesinde barındırdığı unsurlar arasında neyin/nelerin öne çıkarılması gerektiği konusundaki tartışmaların uzandığı pek çok yer ve mesele olmakla birlikte, biz burada konu hakkındaki temel tartışmalara özet halinde temas etmeye çalışacağız.

İslamlaşmak, İttihad-ı İslam, Pan-İslamizm ve İslamizm gibi kelimeler, kimi zaman İslamcılık terimi yerine, kimi zaman ise İslamcılıkla kısmi benzerlik ve farklılık ilişkileri kurularak kullanılan kavramlar arasındadır. İslamcılık adlandırması ilk olarak 1913 yılında kullanılmış olmakla birlikte[135] İttihad-ı İslam kelimesinin ilk defa Namık Kemal tarafından 1872'de kullanıldığı bilinmektedir.[136]

İslamcılık, genel anlamda batı medeniyetinin yükselen askeri, fikri, siyasi ve ekonomik gücü/meydan okuması karşısında İslam dünyasındaki bozulmaya dikkat çeken bir kısım Müslüman aydın ve devlet adamının İslamı esas alarak/onu yeniden yorumlayarak geliştirdikleri fikri, ameli ve siyasi bir cevap verme biçimi/tarzı olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte İslamcılığın kapsamı, nasıl bir muhtevaya sahip olduğu ve tarihlendirmesi gibi konularda pek çok farklı yaklaşım ve tartışma mevcuttur.

---

[135] İsmail Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri,* Edt: İsmail Kara, Asım Öz, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 17.

[136] Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 27.

İslamcılık adlandırmasının 19. ve 20. yüzyılda Müslümanların içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtulmak için entelektüeller tarafından ortaya konan fikri birikime mi, yoksa bundan daha genel bir çerçeve mi oturduğu konusu, İslamcılığın mahiyeti hakkındaki temel tartışma konularından biridir. Bu hususta İslamcılığı, İslam dairesinin neredeyse tamamını kaplayan bir düşünce ve hareket biçimi şeklinde ortaya koyan tanımlardan, İslamcılığın büyük İslam dairesi içinde dönemsel ve arızi vasıflara sahip küçük bir daire oluşturduğu yaklaşımına kadar sıralanan farklı yorumlar mevcuttur.

Konu hakkındaki tanımları en genişten en dara doğru sıralamak meseleyi anlamayı kolaylaştıracaktır. İslamcılık yaklaşımları arasındaki en geniş tanımlama, İslamcılığı İslam'la ve Müslümanlıkla neredeyse bir tutan görüştür. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Hayreddin Karaman'a göre Müslüman düşünce ve inançtan davranışa, ferdi hayattan ictimai hayata kadar bütün alanlarda, ilişki ve eylemlerde Allah'ın rıza ve iradesini gözeten, buna aykırı inanç, düşünce ve eylem içinde olmamayı düsturu ve gayesi edinen kimsedir. İslamcılık esas itibarıyla Müslüman kalma ve yaşama mücadelesidir. Her şuurlu Müslümanın bir davası vardır ve bu manada her Müslüman İslamcıdır.[137] Karaman bu yaklaşımıyla, adeta Müslüman kişinin sosyal ve siyasi alanla kuvvetli bir bağının bulunması gerektiği konusunda zorunlu bir ilişki kurmaktadır. Karaman, bir anlamda geleneksel Müslüman tanımının biraz da dışına taşarak oluşturduğu yeni Müslüman tanımıyla, siyasi bir iddia sahibi olmanın Müslümanlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmüş olmaktadır. Ona göre bu hakikatten haberi olan her bir Müslüman (şuurlu Müslüman) zaten/aynı zamanda İslamcı sayılacaktır. Nitekim İslam'ın idealinde de bu tür bir Müslüman tipi vardır. Şu halde Karaman'a göre belli bir şuura sahip olmayan Müslümanlar dışında her Müslümanın siyasi veya toplumsal bir iddiası vardır ve bunların hepsi İslamcıdır.

Bu yaklaşımın bir adım ötesinde Yasin Aktay'ın, İslamcılığın geniş birer tanımı nitelendirmesiyle yaptığı "şu veya bu yolla İslam'a referansla siyasal katılımda bulunmak" veya "ne tür bir İslam yorumuna sahip oldukları önemli olmaksızın, siyasal pratiğinin merkezine İslam'ı koyan her türlü Müslüman oluşumu

[137] Hayreddin Karaman, "İslamcılık", *Yeni Şafak*, (23.02.2003).

İslamcılıktır"[138] tanımlarından bahsetmek mümkündür. Tanımlarla İslamcılığın, Müslümanlık veya İslam içinde, Karaman'ın çizdiğinden bir miktar daha dar bir daire oluşturduğu kabul edilmiş olmaktadır. Şüphesiz ki Aktay'ın tanımlarında da İslam'la siyasal olan arasında bir çekim ilişkisi kurmaktan kaçınılmamıştır. Fakat "siyasal katılımda bulunmak" veya "siyasal pratiği olmak" kayıtlarıyla zımnen, siyasal katılımda bulunmayan veya siyasal bir pratiği olmayan Müslümanların da var olabileceği / olduğu ve dolayısıyla Müslümanlıkla İslamcılık arasında zorunlu değil ihtimali bir ilişki bulunduğu kabul edilmiş olmaktadır.

Gerek Karaman'ın, gerekse Aktay'ın tanımlarından çıkan ortak sonuç, İslamcılığın sonradan doğmuş bir şey olmadığı ve neredeyse İslam tarihiyle eşzamanlı olarak düşünülebileceğidir. Bu durumda sahabenin ve hatta Hazreti Peygamber'in en büyük İslamcılar olduğunu söylememek için bir engel görünmemektedir.

İslamcılığın doğuşu ve tarihlendirilmesiyle alakalı bir diğer yaklaşım, İslamcılığı İslam tarihindeki bir takım mezhep ya da fikri hareketlerle ilişkilendiren görüş olarak karşımıza çıkar. Burada İslamcılığın tarihini, bünyesinde barındırdığı rasyonelite ve aktivizm vurgularından hareketle, Mutezile mezhebine kadar dayandıranların yanında, İslamcılığın ihyacı ve ıslahçı yönünü ön plana çıkararak, onunla İslam tarihinin farklı dönemlerinde ortaya çıkan reform ve yenilenme (ıslah ve tecdit) hareketleri arasında paralellik kuran bir yaklaşım da mevcuttur. Birinci yaklaşıma göre İslamcılık ve Pan-İslamizm kavramları 19. ve 20. yüzyılda ortaya çıkmış olsalar dahi, İslamcılık olarak ayırt edilebilecek eylem ve unsurların önemli bir kısmına İslam'ın erken dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır. Bu düşünceye göre İslamcılık "bir Müslüman olarak ilişkilerini İslam'ın tarihsel formasyonu ve geleneklerinin içinden konumlandırarak, bunu kendine bir davranış ufku kılmak projesi" olarak tanımlanabilir. İslamcı ise "İslami sayılan metinlere dayalı bir dili veya değişik şekilleriyle İslam örneğinden esinlenilmiş bir dili kullanarak tasvir edilmiş bir ütopya doğrultusunda hareket eden kişidir." S. Sayid'in yaptığı bu tanım doğrultusunda İslamcılığın, İslam'ın bütün boyutlarıyla hayata geçirilmesine ve

[138] Yasin Aktay, "Türkiye'de İslamcılığın Siyasal Marjları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 18.

yöneticilerin İslam'a uygun hareket etmesi gerektiğine vurgu yapan, kör taklide karşı çıkan, Müslümanca bir eylemi (amel-iman bütünlüğü) ve bir lidere sahip olmayı inancın ayrılmaz bir parçası olarak gören ve insan iradesini öne çıkaran bir hareket olarak tanımlanan Mutezile tarafından sistematize edildiğini söylemek mümkün hale gelmektedir.[139]

İslamcılığı İslam tarihindeki ihya ve tecdit hareketlerinin bir devamı olarak gören yaklaşıma göre ise, Gazzâli'den başlamak üzere İbn Teymiye ve Şah Veliyullah gibi isimler, İslam'ın özünü korumak ve Müslümanların politik ve sosyal kaosa uğramasını engellemek amacıyla, kendi dönemlerinde İslam'a yönelen entelektüel ve politik tehditlere karşı çıkmış, bu taarruzların İslam kaynaklarına, akidesine, usul ve geleneğine yaptıkları bulandırıcı etkilere karşı İslam akidesinin saflığına dönmeyi teklif ederek İslam düşüncesini yeniden yapılandırmışlardır. İslam'ın ilk kaynaklarından ilham alarak, uzaklaşılan İslam'ı kendi dönemlerine taşımaya çalışan bir yöntem benimsemişlerdir. Mesela Gazzali bir taraftan Yunan düşüncesinden etkilenen Müslüman filozoflara, bir taraftan da Pers geleneğini sürdüren Batınî akımlara yönelik reddiyeler yazarak İslam'ın ana hakikatlerini savunmaya yönelmiş ve bir anlamda kaynaklara dönüşü önermiştir. Bunlar birer yeniden İslamlaşma hareketidir. Modern dönemdeki Müslüman entelektüellerin yapmaya çalıştığı da benzer bir çaba olup, onlar da zamanın materyalizm ve pozitivizm gibi İslam'a meydan okuyan fikir akımlarına ve bunların İslam dünyasındaki savunucularına karşı reddiyeler yazmışlar ve İslam'ın ana kaynaklarına giderek onu yeniden yorumlamaya çalışmışlardır. Aynen ihya ve tecdit hareketlerinde olduğu gibi, tarihsel gelişmeler ve ortaya çıkan yeni şartların etkisiyle orjinalinden uzaklaşan İslam'ın yeniden aslına giderek, yeni şartların ihtiyaçlarına göre yeni yorumlar getirmişlerdir.[140]

Kara ise İslamcılığı, 19-20. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim…) "yeniden" hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürüsünden, zalim ve müstebid yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden… kurtarmak, medenileştirmek,

[139] Aktay, s. 18-19.

[140] Ergün Yıldırım, "İslamizm, İslamlaşma ve İttihad-ı İslam", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri,* s. 105-114.

birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın, siyasi, fikri ve ilmi çabaların, arayışların, teklif ve çözümlerin, bütününü ihtiva eden bir hareket olarak tanımlar.[141] Bu tanım yukarıdaki tanımlar içinde en uzunu olsa da, tanıma koyulan kayıtlar sayesinde mana olarak en dar olanıdır. Her şeyden önce bu yaklaşımda İslamcılık, tarihi 19. yüzyıldan daha geriye gitmeyen nevzuhur bir hareket olup, modernist yönü ağır basan bir akım olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca İslamcılık siyasetle sınırlı bir oluşumdan ibaret olmayıp, onu aşan pek çok alanda cereyan eden bir hadise olarak konumlandırılmaktadır. Bu anlamda İslamcılık, geçmişe yönelik bir tenkit ve tasfiye talep eden, belli bir bütünlüğe sahip olan yeni ve çağdaş bir din yorumuna tekabül etmektedir.[142]

İslamcılık hakkındaki literatüre bakıldığında, İslamcılığın 19 ve 20. yüzyılda ortaya çıkmış modern bir hareket olduğu görüşünün büyük oranda kabul edildiği görülmektedir. İslamcılık konusunu Cumhuriyet döneminde müstakil olarak ele alan ilk isim olan Tarık Zafer Tunaya,[143] benzer biçimde İslamcılığın ana tezinin İslam'ın ana ilkelerine dönüş olduğu ve İslamcılığın İslami bir rönesans talep ettiğini ileri sürmektedir.[144] Ona göre İslamcılık akımı modernizmden faydalanmış, temelde Kur'ân ve Sünnet'e dayanmakla birlikte bunların yorumlanmasında ve uygulanmasında akıl ve bilimi esas almak istemiş, bunun için rasyonel bir metot teklif etmiştir. Buna da İslam rasyonalizmi adı verilmiştir.[145]

Karpat'a göre de İslamcılık hareketinin İslam tarihinde bir paraleli yoktur. Bu akım esas itibarıyla Avrupa tipinde bir hürriyet ve değişim hareketi olmasının yanında, modern ve ilerici bir harekettir. 19. yüzyılda Müslümanların belli grupları, toplumun ahlaki ve fiziki olarak ayakta kalabilmesinin yanı sıra, İslami kimlik ve geleneklerinin varlığını koruyabilmek için, toplumun eski dinçlik ve safiyetinin daha çekici hale getirilmiş bir versiyonunu "ihya etmek"ten söz ediyorlardı. Aslına bakılırsa bu İslami kisveye bürünmüş bir çeşit milliyetçilik ve geniş çapta bir

[141] Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, Cilt 1, s. 16.

[142] Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri,* s. 17.

[143] Kitabının ilk basım tarihi 1962'dir.

[144] Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, Simavi Yayınları, 1991, s. 16.

[145] Tunaya, s. 32.

dönüşüm süreciydi.[146] Karpat'a göre bu bağlamda İslamcılığın İslami sadakatten milli sadakate geçişte önemli bir adım olduğunu söylemek mümkündür.[147]

Ali Bulaç da İslam'ın modern dünyanın maddi ve sosyal şartlarında bir tür "okuması" şeklinde nitelediği İslamcılığı "kültürel, sosyal ve politik önderler zümresinin, İslamiyet'in manevi, ahlaki, kültürel ve sosyal değerlerine uygun bir dünyanın kurulmasını sağlamaya çalışmaları ve bu uğurda, çeşitli alanlarda ve düzeylerde cehd göstermeleri" olarak tanımlamaktadır. İlk İslamcı neslin 1856'da tarih sahnesine çıktığını ifade eden Bulaç,[148] İslamcılığın tarihini Islahat Fermanı'ndan başlatma yanlısıdır.

Şerif Mardin ise İslamcılıkla 17. yüzyıldan itibaren İmam Rabbani ile başlayan tecdit hareketleri arasında bağ kurmakla birlikte İslamcılığı, özelliklerini 19. yüzyılın ortalarında kazanan ve 1870'lerden itibaren imparatorluğun merkezinde güçlenmeye başlayan bir ideolojik davranış kümesi olarak tanımlamaktadır.[149] Dolayısıyla Şerif Mardin'e göre de İslamcılığın tarihteki bir takım hareketlerle bağı varsa da, aslında Tanzimat ve Islahat Fermanı ile ete kemiğe bürünmüş modern bir düşünce hareketidir. Mardin, akımın ayırıcı vasıflarıyla ortaya çıkması için ise 1908 sonrasını işaret eder.[150]

Esposito, İslamcılık hareketini tecdit hareketleri bağlamında ele alır. Ona göre İslami tecdidin ideolojik dünya görüşünün merkezinde İslam dünyasının çöküş halinde olduğu inancı vardır. Bunun tamiri için gerek kişisel gerekse kamusal hayatta "hakiki İslam'ın değerlerine İslam'ın "ana kaynaklarına" geri dönmek gerekir. Hareketin tepkisel yönlerinin yanında, İslam'daki tecdit geleneğine dayanan iç motivasyonları da mevcuttur. Bu düşüncede toplumun laikleşmesi ve batılılaşması kınanırken, modernleşmesi kınanmaz. Çünkü batılı değerlerin kuşatıcılığından ve onlara bağımlılıktan ancak bilim, teknoloji ve modernleşmeye İslami bir yön

---

[146] Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 27-29.

[147] Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması* içinde s. 29.Nikki R. Keddie, "Pan-İslam as Proto-Nationalism," *Journal of Modern History*, Sayı. 41, s. 18.

[148] Ali Bulaç, "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 50, 52.

[149] Mardin, "İslamcılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 1400.

[150] Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler: 3*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 26.

verilmesiyle mümkündür.[151] Esposito'nun *İslam Modernizmi* olarak da adlandırdığı düşünce batıyı bir taraftan cazip görme, bir taraftan da ondan nefret etme gibi kararsız bir tavra sahiptir. Bu düşüncede batı karşısında seçmeci bir tutum takınılmış, geçmişi taklit ve yüceltme ayıplanmış, ictihad mekanizmasının tekrar çalıştırılması vurgulanarak İslami miras yeniden formüle edilmek istenmiştir.[152]

Bu tanımlar ve yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, Kara'nın uzun ve detaylı tanımının İslamcılık adlandırmasıyla ortaya çıkan hareket ve düşünce çizgisinin temel özelliklerini saptadığını ifade etmek gerekir. Tartışmanın detayları saklı kalmak üzere, literatürde kabul edilen görüşün de, İslamcılığın 19. ve 20. yüzyılda ortaya koyulan, modernist tarafı baskın bir hareket olup, geleneksel İslam düşüncesine yönelik ciddi bir eleştiriyle yola çıktığı şeklinde olduğu görülmektedir. Nitekim İslamcılığın tarihini son iki yüzyıldan geride aramak gerektiğini söyleyenler dahi, merkeze 19. ve 20. yüzyılları alarak böyle bir teklife gitmekte, bu zamanlarda yaygın ve vurgulu bir biçimde ortaya konan görüşlerin daha önceki tarihlere uzanan bir takım temellere sahip olduğunu iddia etmektedirler.

Bununla birlikte, Meşrutiyet dönemi dışındaki ve bilhassa Cumhuriyet dönemi sonrasındaki İslamcılığı inceleyebilmek için tanımın bazı noktalarda dar kaldığı kanaatindeyiz. Zira genel bir biçimde söylersek, Cumhuriyet sonrası İslam'ın sosyal ve siyasal yönünü vurgulayan her türlü düşünce, söylem ve davranış, literatürde İslamcılık adı altında değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle bu nevi düşünce ve davranışları İslamcılık kavramının dışında bir yerde ele almak mümkün görünmemektedir. Fakat bu düşünce ve davranışlar, her zaman yukarıdaki sıfatlara uygunluk göstermemişlerdir. Tanımdaki "yeniden", "akılcı bir metotla", "taklit ve hurafelerden kurtarmak", "aktivist", "modernist yönleri baskın" gibi nitelemeler Türkiye'de geniş kapsamda İslamcılık şemsiyesi altında değerlendirilebilecek bütün oluşumları kapsamamaktadır. Bu nitelemelerle yapılacak bir İslamcılık tanımı, en azından Türkiye'de faaliyet gösteren ve geleneksel İslam'la nispeten daha kuvvetli bir irtibatı devam ettiren bazı tarikat, dernek, vakıf ve cemaatler gibi oluşumları

[151] John L. Esposito, *İslam Tehdidi Efsanesi* (çev.) Ömer Baldık, Ali Köse, Talip Küçükcan, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002, s. 57-58, 105.

[152] Esposito, s. 113.

dışarıda bırakacaktır.[153] Nitekim söz edilen bu gibi oluşumların hepsinin tanımdaki bütün sıfatları taşıdığını iddia etmek de mümkün görünmemektedir. Tanımın dışarıda bıraktığı bazı oluşum ve fikirleri de İslamcılık dairesinde inceleyebilmek için daha geniş tanımlamalara ihtiyaç vardır.

İslamcılık akımının tanımı ve muhtevası konusu, müstakil olarak ele alınması gereken bir mesele olmakla birlikte, konu hakkında yukarıda bahsedilen yaklaşımların da yardımıyla şu çıkarım ve tespitleri yapmak mümkündür. Her şeyden önce İslamcılık için tek ve sabit bir tanım yapmak zordur. İslamcılık, siyasal bir ideoloji ve bir düşünce akımı olarak farklı formlara sahiptir. İslamcılığın siyasal yönü merkeze alındığında yapılacak tanımlamayla, siyasi yönün sadece bir parçasını oluşturduğu çağdaş bir düşünce akımı olarak ele alındığında yapılacak tanımlamalar birbirinden farklılık arz eder. Başka bir ifadeyle, İslamcılığın tanımlanmasında göze çarpan en önemli ayrım noktalarından biri, İslamcılığın İslam dininden türetilmiş siyasal bir ideoloji mi, yoksa bunu aşacak şekilde bütünsel bir din yorumu mu olduğudur. İslamcılığın siyaset sahasıyla sıkı bir irtibatının bulunduğunu kabul etmek gerekir. Fakat her halukarda İslamcılık adına öne sürülen siyasal görüşler, teorik olarak bir şekilde İslam dinine dayandırılan görüşlerdir. Ortaya konan görüşün İslam dinine dayandırılması ise bu görüşün zorunlu olarak dini bir yoruma yaslanmasıyla mümkündür. Başka bir ifadeyle aslında İslam adına ortaya konan dikkate alınmaya değer her görüş, aslında dini bir yorumdur. İslamcıların siyasi yaklaşımlarını inşa ederken, geleneksel İslam anlayışında bulunmayan bazı yeni yorumlara dayandıkları ve bu yorumların da gerek Kelam, gerek Fıkıh, gerekse Tefsir gibi farklı İslami disiplinlere uzandığı düşünüldüğünde, İslamcılığın siyaset sahasını aşan bir hadise olduğunu tespit etmek gerekir.

Bu itibarla 19. yüzyılda oluşmaya başlayan yeni İslam düşüncesindeki ana akımın, Kara'nın tanımında ayırt edici vasıflarıyla ortaya koyulduğunu kabul etmekle birlikte, yukarıda da geçmiş olan "ne tür bir İslami yoruma sahip olduğuna bakılmaksızın siyasal pratiğinin merkezine İslam'ı koyan her türlü Müslüman oluşumu İslamcılıktır" şeklindeki tanımı, İslamcılıkla ilişkili hemen her tür oluşumu

[153] Aziz Mahmut Hüdayi, İskenderpaşa, İsmailağa ve Menzil Tarikatı gibi Geleneksel İslam'ı sürdürme iddiasındaki Nakşi gruplar buna örmektir.

içine alması yönüyle daha kapsamlı ve kullanışlı bir tanım olarak olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu tanım tezimiz açısından bakıldığında da en elverişli tanım olarak görünmektedir. Zira bu tanım, tek partinin son döneminde İslamcılık olarak bahsedilebilecek düşünce ve faaliyetleri kapsayabilecek genişlikte ve esneklikte bir tanımdır. Özellikle de birbirinden farklı iki çizgiyi oluşturan Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri'nin İslamcılık anlayışının bu tanım içinde değerlendirilmesi mümkündür. Diğer taraftan bu dönemin İslamcılığının, Kara'nın tanımında ortaya koyduğu vasıflarla büyük oranda uyum göstermekle birlikte, Sebilürreşad Dergisi için özellikle İslam'ın hukuki yönünü hakim kılmak amacının devre dışı kaldığı ifade edilebilir. Büyük Doğu Dergisi'nin ise tanımdan farklı olarak, inanç, ibadet ve eğitim gibi alanlara eğilmeyen, bunun yanında taklit ve hurafelerden kurtarmak amacını da dışarıda bırakan bir çizgi takip ettiğini söylemek mümkündür.

B. 1940-50 Döneminde İslamcılık ve Ana Konuları

1940-1950 arasında Türkiye'de gelişen İslamcı düşünceyi tahlil ederken dikkate alınması gereken ilk ve belki de en önemli husus, dönemin fikir hürriyetinin sahip olduğu sınırlılıkların, ifade edilen fikirler üzerindeki izi, gölgesi ve etkisidir. İslamcılık 1925'teki Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan itibaren bir düşünce ve hareket olarak görünmesine izin verilmeyen, sindirilmiş bir durumdadır. Bunun anlamı, İslamcılık adına hemen hiçbir şeyin savunulamaması, yazılıp çizilememesi ve herhangi bir toplumsal hareketin ortaya konamamasıdır. Yazılıp çizilen bir metin ya da ortaya konan fiili bir hareketin olmadığı bir durumda, İslamcılık fikrinin kırklı yıllara kadar takibi neredeyse imkansız hale gelmektedir. Buradan hareketle İslamcılık fikrinin tarihi gelişiminin 1925 itibarıyla durduğunu, kırklı yılların ikinci yarısında esen hürriyet havasıyla kısmen de olsa yeniden başladığını söylemek doğru olur. Fakat bu hava hiçbir zaman İslamcılığın II. Meşrutiyet döneminde bulduğu ifade imkanını verecek kadar geniş bir hürriyete sahip değildir. Necip Fazıl örneğinde de rahatlıkla görülebileceği gibi, rejimin izin verdiği dar sınırların dışında fikir beyan edenler gayet kolay bir biçimde yargılanabilmekte, tutuklanabilmekte ve

sahip oldukları yayın organları kapatılabilmektedir.[154] İzah edilmeye çalışılan bu baskı atmosferi, ortaya konan fikirlerin hem söyleniş biçimi, hem de içeriğinde kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. İslamcılar açık bir biçimde ifade edemedikleri fikirlerini kimi zaman dolaylı yollarla, kimi zaman farklı formları kullanarak ortaya koymaya çalışmışlar, bazen de bu ikircikli halden mevcut tercihler arasından kendileri için en zararsız ve en yakın olanı destekleyerek sıyrılmaya çalışmışlardır. Netice itibarıyla bu dönemde gelişen İslamcı fikirlerinin üzerinde, rejimin baskısından kaynaklanan ve bazen kalınlaşan bir örtünün olduğunu ifade etmek gerekir. Bu örtü, fikirlerin netliğini azaltmış, anlaşılmasını zorlaştırmış, derinlikli tartışmalara konu olmasını da engellemiştir. Aslında bu durum o dönemle sınırlı olmayıp, 1925'ten günümüze kadar farklı dozlarda olmak kaydıyla, İslamcıların öne sürdükleri fikirlerin tahlil ve değerlendirilmesinde devamlı akılda tutulması ve hesaba katılması gereken bir sabite olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fikir üzerindeki baskılar ve çalışmanın diğer kısımlarında açıklanacak başka sebeplerin de etkisiyle oluşan dönemin İslamcılık düşüncesinin bazı özellikleri rahatlıkla tespit edilebilir. Özellikle Sebilürreşad çizgisi için geçerli olmak üzere, dönemin metinlerine bakıldığında ilk göze çarpan şeylerden biri İslamcıların, üzerlerinde hissettikleri ağır baskı ve sindirilmişlikten kaynaklanan müdafaa pozisyonudur. Gerek uluslararası, gerekse ulusal düzeyde İslam'ın ve Müslümanların muhatap olduğu itiraz, baskı ve saldırılara karşı kendini İslam dinini savunma pozisyonuna yerleştiren Sebilürreşad Dergisi İslamcıları, bir taraftan yeni din yorumlarıyla geleneksel İslam'a karşı yöneltilen eleştirilerin yükünden kurtulmaya çalışırken, diğer taraftan muhataplarını ikna etmede işe yarayacağını düşündükleri

[154] Necip Fazıl'ın 1948 Nisan'ındaki kendi anlatımıyla, 1944'te "Allah'a itaat etmeyenlere itaat olunmaz" mealli bir hadisi neşrettiği için dergisi kapatılmış, yüksek okuldaki hocalık vazifesinden kovulmuş ve "Eğridir dağlarında çile doldurmaya memur edilmiş"tir. Kasım 1945'te derginin tekrar çıkmaya başladığı süreçte ise dokuz defa hakim huzuruna çıkmış, yedisinden beraat etmiş, bir tecilli mahkumiyet almıştır. Anlatım sırasında henüz sonuçlanmamış bir davası bulunan Necip Fazıl, bu arada 2 ay hapis yatmış, Büyük Doğu Dergisi ise 3 defa kapatılma cezasına çarptırılmıştır. (Büyük Doğu, "Türk Gençliğine ve Türk Amme Vicdanına Hitap", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 87 (2 Nisan 1948), s. 2.)

yeni bir söylem inşa etme yoluna gitmektedirler.[155] Bu söylemin, varlığını sürdürebilmesi için rejimin sınırlarını ihlal etmemesi, ikna edici olabilmesi için de zamanın ruhuna ve ön kabullerine aykırı düşmemesi gerekmektedir. Bu kriterler doğrultusunda oluşan İslam/İslamcılık savunusu, karşısındaki akım ve baskının kuvvetine karşı koyabilmek/tutunabilmek için kendine belli başlı tutamak noktaları aramakta, uygun bulduklarını birer argüman olarak sahaya sürmektedir. Argümanların felsefi anlamda tutarlı olmasından ziyade işlevsel olmalarına önem atfedilmiş görünmektedir. Bu kapsamda demokrasi ve laiklik gibi kavramlar kendilerinden istifade edilecek bir biçime sokularak söylemin içine dahil edilmiştir. Komünizm, Masonluk ve Siyonizm gibi akım ve oluşumlar, söylemi kuvvetlendirecek düşmanlar olarak belirlenmiş, İslam dininin sahip olduğu olumlu vasıflar, sayılan düşman unsurların kötülüğüne vurgu yapmak yoluyla ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Toplumsal düzen ve birlik için İslam'ın vazgeçilmezliği Milli Mücadele dönemine yapılan atıflarla sağlanmaya çalışılırken, irtica ve gericilik suçlamaları, yeni İslami yorumlar ışığında, İslam'ın, demokrasi, akıl, bilim, teknoloji, yenilikler ve eşitlik gibi modern dönemde yüceltilen değerlerle barışık olduğu, hatta bunların hepsinin özünün İslam'da bulunduğu söylemiyle def edilmeye gayret edilmiştir.

Bu yıllarda oluşan İslami söylemin tamamen kurgudan ibaret olduğu ve inanılmayan şeylerin savunulduğunu ifade etmeye çalışmıyoruz. Söylemin inançlarla örtüşmeyen noktalarını yanında, oluşturulan temel argümanlar aslında büyük oranda inanılan şeylerdir. Fakat bu söylemin harici şartlardan bağımsız olmadığını ve doğal olarak bir takım dönemsellikler taşıdığını görmek gerekir. Söylemde öne çıkarılan noktalar harici şartlar olmadığında birinci plana alınacak esaslar değilken, dönemin konjonktürü ve İslamcıların savunmacı psikolojisi bunları birinci plana almaya zorlamıştır. Başka bir ifadeyle İslamcılar, kısmen tabi bir biçimde, söylemlerinde öne çıkarılması gereken şeyler arasındaki tercihlerini harici şartlara göre belirlemişlerdir. Bu sebeple İslamcılar yeni söylemlerini inşa ederken de tamamen etken bir pozisyon değil kısmen edilgen bir konum işgal etmişlerdir. Mesela normal şartlar altında İslamcıların laiklik konusundaki yaklaşımlarının bu ilkeye temelden karşı çıkmak

[155] Bu yorumların yenilik vasfından özellikle 19. yüzyılın 2. yarısında ortaya çıkmaya başlayan geleneksel İslami yorumların dışındaki yeni ve modern yorumlar kastedilmektedir.

şeklinde gerçekleşeceğini tahmin etmek zor değildir. Nitekim Cumhuriyet Türkiyesi'nde İslamcılığın ve İslamcıların karşısına çıkan en önemli problem laiklik ilkesi olmuştur. Fakat laikliğin anayasada yer alan ve devletin kurucu ilkelerinden biri, hatta belki de en önemli ayırt edici özelliği olduğu, laikliğe karşı çıkmanın ve aleyhinde bulunmanın hukuken suç sayıldığı bir dönemde, İslamcıların B planı, ilkenin kendisine doğrudan tavır almadan, bir taraftan laikliğin daha yumuşak yorumlarını ve uygulamalarını gündeme getirmek suretiyle laikliğin esasının başka türlü olduğunu ispat etmeye çalışmak, diğer taraftan ise laiklik taraftarlarının iç tutarsızlıklarını göz önüne sürmeye gayret etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yönteme özellikle Sebilürreşad çizgisinde sıklıkla başvurulduğu görülür.

Sebilürreşad İslamcılarının bu dönemde gündeminde en fazla yer işgal eden konular daha çok pratik hayatta dindarların karşılaştığı zorlukları ülke gündemine taşımayla ilgili konulardır. Dinin haddi zatında gayri meşru kabul edildiği veya dinin sadece inanç alanıyla sınırlı kalıp bunun dışına taşmaması gerektiği inancının hakim olduğu bir atmosferde İslamcıların zihni, verili şartlar dahilinde İslam'ın nasıl savunulacağı ve İslami bir hayatın nasıl sürdürülebileceği sorularıyla meşguldür. Bu sorulara Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri'nin verdiği cevaplar bir takım farklılıklar arz eder. Sebilürreşad çizgisinde din, gerek batı dünyası gerekse rejim tarafından makbul bulunan kavramların kullanılması yoluyla savunulacak, böylece karşı görüşler adeta kendi silahlarıyla vurulmuş olacaktır. Büyük Doğu Dergisi ise tercihini, başka bir yere yaslanma ihtiyacı hissetmeden, kendi kurguladığı bir doğu-batı sentezini hasım gördüğü tarafa ağır eleştiriler eşliğinde sunmak ve savunmadan çok saldırgan bir politika gütmekten yana kullanacaktır.

Sebilürreşad Dergisinde, belirlenen stratejinin bir ürünü olarak demokratik haklar ve din hürriyetinin çokça konu edildiği bu dönemde, esasen din hürriyetinden kastedilen şeyin büyük oranda Arapça ezanın ve din eğitiminin serbest bırakılması olduğu görülür. Din eğitiminin serbest bırakılması talebi, demokrasinin din özgürlüğünü gerektirdiği ve laikliğin din karşıtlığı olmadığı üzerinden temellendirilmiş, dolayısıyla devletin kendi belirlediği bu iki esasın gerçek bir biçimde uygulanması halinde dindarların taleplerinin karşılanmış olacağı düşünülmüştür. Bu kapsamda batıdaki güncel din eğitimi uygulamaları da İslamcılar için uygun bir referans kaynağı teşkil etmiştir. İslamcıların taleplerini dile getirmede,

laikliğin ve demokrasinin "olması gerektiği gibi" / batıdaki gibi uygulanması ilk tutamak noktalarını oluştururken, ikinci tutamak noktası ise dinin ve din eğitimin, dönemin yükselen akımı Komünizm karşıtlığı üzerinden rejim gözünde meşrulaştırılmaya çalışılmasıdır. İslamcılar, Komünizmin bu dönemde sahip olduğu kötü ünü, din ve din eğitimini Komünizmin önüne geçecek bir set ve panzehir olarak sunmak suretiyle kendi lehlerine tahvil etmeye çalışmaktadır. Din ve din eğitiminin önemini anlatmada bir başka tutamak noktası ise Milli Mücadele ve döneminde yaşananlardır. Milli Mücadele'nin ülkede yaşayan herkes tarafından sahiplenilen birleştirici yanından faydalanmak isteyen İslamcılar, mücadelenin asıl gücünü din duygusundan aldığına dair pek çok vakıa ve hikayeden hareketle, din olgusunun toplum için ne kadar lüzumlu bir unsur olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Din hakkındaki gericilik eleştirileri ise İslam'ın modern dönem kabulleriyle uygun yanlarının ön plana çıkarılması, uzlaştırılamayacak gibi görünenlerin ise red ve tasfiyesi yoluyla göğüslenmek istenmiştir.

Büyük Doğu Dergisi'nde ise, günün ideolojilerine rakip olacak İslam merkezli yeni bir ideoloji üretme çabası dikkati çeker. Bu ideoloji için yeni bir tarih yorumuna ihtiyaç hisseden Büyük Doğu çizgisi, II. Meşrutiyet dönemindeki "tarihi İslam", "geleneksel İslam", "gerçek İslam" tasnifine benzer bir anlayışı devam ettirmiş, bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin son dönem tarihini yeniden yorumlayarak, yeni rol modeller ve söylemler icad etmeye çalışmıştır. Dergide modern ideolojilerin sahip olduğu iyi şeylerin zaten İslam'da mevcut bulunduğu fikri işlenerek doğu-batı sentezli yeni bir İslami bir devlet tasavvuru inşa edilmek istenmiştir.

Aşağıda bu dönemde İslamcıların gündemini meşgul eden başlıca konular ve bu konulardaki temel yaklaşımları açıklanmaya çalışılmıştır.

C. 1940-50 Arası Büyük Doğu ve Sebilürreşad Dergileri'nde İslamcıların Görüşleri

1. Demokrasi

Dergilerdeki metinlere bakıldığında, bir siyasal sistem olarak demokrasinin İslamcılar tarafından genel anlamda olumlu karşılandığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Büyük Doğu ve Sebilürreşad dergilerinin demokrasi kavramıyla ilişkilerinin farklı düzeylerde olduğu görülmektedir. Büyük Doğu Dergisi'nde demokrasi kavramına çok fazla atıf yapılmamakta, demokrasi ideal bir yönetim sistemi olarak sunulmamaktadır. Bununla birlikte Büyük Doğu prensip olarak demokrasiye taraftardır. Bu taraftarlık, ilk olarak derginin II. Dünya Savaşı yıllarına rastlayan ilk sayılarında, kendini demokrat bloğun yanında konumlandırmak şeklinde tezahür etmektedir. Demokrasi taraftarlığından daha çok bir dış politika tercihi olarak da okunabilecek bu tavra göre Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki yeri, mutlak olarak diktatoryal eğilimleri temsil ettiği düşünülen Mihver devletler değil, demokrasinin temsilcisi olarak görülen demokrat bloğun yanıdır. Necip Fazıl bu görüşünü sıklıkla vurgulamaktadır. Ona göre savaşı Mihver devletlerin kazanması durumunda ülke I. Dünya Savaşı'na benzer bir biçimde tekrar işgal edilecek, Ankara'dan ibaret bir toprak parçasına sıkışıp kalacak, kendi ifadesiyle Türk milleti "Haymana Ovası'nı sulamaya memur edilecek"tir.[156] Zeki Aktay'a göre ise demokrasinin kanun ve kaidelerine, günün dünyasının zaruri istikameti olması sebebiyle uyulmalıdır. Bunun aksine "çiftlik ağası zihniyetiyle" hareket etmek, dost ve düşman bütün batı dünyasının Türkiye'ye olan inancını silecektir.[157] Benzer bir düşünce Necip Fazıl tarafından da dile getirilir. Necip Fazıl'a göre "yeni dünyada saf doktrinler zaviyesinden komonizma dönek, naizizma müflis, demokrasya ise, yeni zaman ve mekanın yüzde yüz fatihi, fakat kendinden ve düşmanlarından aldığı derslerle nefsini gençleşdirmiş olarak, yepyeni bir terkip içinde muzafferdir."[158] Anlaşıldığı kadarıyla Büyük Doğu'nun gözünde demokrasi diğer ideolojilere karşı bir zafer elde etmiştir ve günün yükselen değeridir. Fakat demokrasinin icaplarına uyulması gereğinin batı dünyasıyla Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasına, demokrat bloğun yanında durulması görüşünün ise ülkenin işgal tehlikesine dayandırılması, demokrasi konusunda verilen sıcak mesajların, bizzat demokrasi düşüncesinin taraftarlığından çok pragmatik bir politika tercihi olarak okunması gerektiği fikrini kuvvetlendirmektedir.

[156] Be. De., "İç Muhasebe Dış Muhasebe", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 3 (1 İlkteşrin 1943), s. 8.

[157] Salih Zeki Aktay, "Tahrikçilik Sanatı", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 73 (26 Aralık 1947), s. 3.

[158] Büyük Doğu, "Bir Dünya Doğuyor", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 18 (11.2.1944), s. 2.

Demokrasiye verilen değer, dünyanın zaruri istikameti olmasından daha fazlasını ifade etmemektedir. Necip Fazıl, demokrasinin günün dünyasında muzaffer olduğunu ilan eden satırlarının hemen sonrasında onun "ruhi iman muvazenesini elden kaçıracak kadar pörsüyeceğini" öngörmekte ve "bütün suallere cevap verecek" başka bir "mefkure"den bahsetmektedir.[159] Ona göre demokrasi şimdilik "maddede muzaffer" olsa da "manada büsbütün müflis"tir.[160] Nitekim Büyük Doğu'nun sonraki yıllarında da demokrasiden yeri geldiğinde veya işlevsel göründüğünde olumlu bahsedilecek, fakat hiçbir zaman idealize edilmeyecektir. Mesela bir yazıda seçim kanununun daha demokratik bir yapıya kavuşması için çoğunlukçu seçim sisteminden vazgeçilerek nispi sistemin getirilmesi talep edilmektedir. Yazıda "demokrasinin müşterek vicdan ve iradeyi şuurlaştıran bir idare" olduğu, nispi sistemin kabulünün "Türk demokrasisinde yeni bir tekamül merhalesi" olacağı şeklinde demokrasiyi övücü ifadelere de rastlanır.[161] Fakat bu türlü ifadelerin kullanılmasının esas sebebi, kanundaki değişikliğin Büyük Doğu'nun açık bir biçimde muhalefet ettiği Halk Partisi'nin aleyhine olacağı ve onu zayıflatacağı düşüncesidir.

Necip Fazıl'ın asıl düşüncesinde demokrasi, "hakikati kendinde sanan mutlak yollar" olarak şeklinde tasvir ettiği Komünizm ve Nazizm gibi rejimlerin yanında ancak kötünün iyisi olabilir. Ayrıca demokrasinin "hürriyet ve adalet ufuklarını" daha fazla içine alması gerekmektedir.[162] Büyük Doğu yazarlarının görüşlerine derginin 1950'ye kadar izlediği genel yayın politikası da dahil edildiğinde, Büyük Doğu Dergisi'nin yaklaşımında demokrasinin, pratikte faydalanılabilecek bir takım iyi yönlere sahip olmanın ötesinde, bizzat yüce ve değerli bir kavram olarak düşünülmediği görülmektedir. Dergide söylem düzeyinde dahi, ideal anlamda demokrasi kavramına neredeyse hiç referans yapılmadığı, dolayısıyla derginin ortaya koyduğu ideolojik çizginin demokrasi esaslı bir çizgi

[159] Büyük Doğu, "Bir Dünya Doğuyor", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 18 (11.2.1944), s. 2.
Necip Fazıl bu mefkureyi daha sonra "Başyücelik Devleti" adı altında sistemleştirecektir.

[160] Necip Fazıl Kısakürek, "Allahım, Seni İstiyoruz!", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 19 (8 Mart 1946), s. 11.

[161] Bkz. Cafer Seno, "Seçim Kanunu Etrafında", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 87 (2 Nisan 1948), s. 12.

[162] Necip Fazıl Kısakürek, "Müsaviler", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 7 (7 Aralık 1945), s. 2.

olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Yukarıda da görüldüğü üzere, demokrasiye ideal bir sistem olarak bakmaktan çok eleştirisel bir yaklaşım ağır basmaktadır. Dergide zaman zaman yer verilen, ideal bir yönetim sisteminin nasıl tasarlanması gerektiğiyle alakalı siyasi program ve tekliflerin içerdiği antidemokratik unsurlar da[163] bu kanıyı destekleyici niteliktedir.

Sebilürreşad Dergisinin demokrasi konusundaki yaklaşımı ise Büyük Doğu'dan hayli farklılıklar arz etmektedir. Derginin bu konudaki yaklaşımında dikkati çeken ilk şey, demokrasi kavramına atfedilen yüksek değer ve demokrasi anlayışının İslam düşüncesiyle uzlaştırılmasında gösterilen büyük çabadır. Başta Ahmed Hamdi Akseki olmak üzere, Eşref Edip ve Raif Ogan gibi isimler, ülke için çizdikleri ufukta demokrasinin önemini ve vazgeçilmezliğini vurgularken, iddia edildiğinin aksine, gerçek demokrasi esaslarının İslam dininde bulunduğunu savunarak demokrasinin İslam'a aykırı değil bizzat İslam'ın öngördüğü bir sistem olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Eşref Edip'in 1948'in ortalarında yazdığı şu satırlar Sebilürreşad çizgisinin demokrasiye atfettiği önemi gösterir niteliktedir. "Nihayet tarihin karşı gelinmez cereyanı karşısında dalalet devrinin temelleri sarsıldı. Mazlum bulutlar arkasından demokrasi güneşi tulu etmeye başladı.[164] "Demokrasi çok feyizli bir müessesedir. Temenni edelim ki bu hakiki surette memleketimize yerleşsin."[165] Cemal Oğuz Öcal, Akif'i anlatmak için onu Namık Kemal'e benzettiği yazısında şöyle der: "Vatan ve millet sevgisini mukaddes bir aşk ve iman halinde kalplerimize ilk defa sokan, bize hürriyet ve demokrasinin tadını bir hayat iksiri gibi en evvel tattıran Namık Kemal olmuştu." Bir başka cümlede demokrasinin hangi kavramlarla tanımlandığı ve açıklanmaya çalışıldığı dikkat çekicidir. "Hakiki Müslüman tam manasıyla demokrattır, yani adildir, sadıktır, yalancı değildir."[166]

---

[163] Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "İktidar Bizde Olsa Ne Olur", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 2, Büyük Doğu, "İslam İnkılabı-Aile", *Büyük Doğu*, Sayı 20 (24 Şubat 1950), s. 2.

[164] Eşref Edip, "Mukaddime", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26 (Ocak 1949), s. 2.

[165] Eşref Edip, "Mukaddime", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26 (Ocak 1949), s. 3.

[166] Hüseyin Saruhan, "Komünizme Karşı Duracak Ancak İslamiyet Kalesidir", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 9 (Temmuz 1948), s. 143.

Derginin ana çizgisini temsil etmek üzere seçilen cümlelerde görüldüğü üzere, demokrasi Türkiye'de yaşayan insanlar ve özellikle dindar kesim için onlara tekrar can verecek bir hayat iksirine veya yirmi yıllık baskıcı dönemi yarıp sona erdirecek bir hayat kaynağına benzetilmektedir. Ayrıca batı orjinli bir kavram olarak demokrat insan tipi, yerli bir insanın zihnine, "adil", "sadık" ve "yalancı olmamak" kelimeleriyle tercüme edilmektedir. Dergiye göre bu derece değerli ve yüce bir anlayışı barındıran demokrasi kavramının İslam'la çelişmesi asla mümkün değildir. Bunun ötesinde gerçek bir Müslüman aslında en ideal anlamıyla demokrat bir insandır.

Yazarların demokrasi kavramının önüne koymaktan kendilerini alamadıkları "hakiki" ve "tam" sıfatlarının ise ayrı bir anlamı vardır. Esasen bu sıfatlar, günün dünyasında demokrasi adıyla hükümet tarafından halka sunulan yönetim sisteminin, demokrasinin eksik ve kötü bir uygulaması olduğu yönünde bir itiraza işaret etmektedir. Nitekim İslam'ın savunduğu demokrasi, demokrasinin bu şekildeki eksik ve kötü uygulamaları değil, ideal anlamdaki demokrasidir. Batıdaki demokrasi uygulamaları bu yazarlar için iyi birer örnektir ve bize aktarılması gereken hakiki demokrasi tipi, bireysel hak ve özgürlüklerin geniş bir dairede tutulduğu Batı tipi demokrasilerdir.

Sebilürreşad yazarlarının İslam'da demokrasiye nasıl bir yer tanındığını ispatlamak üzere bir takım dini yorumlarda bulundukları görülür. Bu konuda başı çeken Ahmet Hamdi Akseki, İslam'da imtiyazlı bir sınıfa yer verilmediğini ve onun nazarında her ferdin hür ve eşit doğduğunun kabul edildiğini söyleyerek, bunun İslam'da devletin halkçı ve demokrat olması gerektiği anlamına geldiğini ifade etmektedir.[167] "Müslümanlıkta Demokrasi Esasları" başlıklı yazısında "İslamiyet en yüksek demokrasi umdelerini ihtiva eder. İslam'ın talim eylediği kardeşlik ve müsavat düsturu en yüksek demokrasi umdeleridir."[168] diyen Akseki, vaktiyle Fransız İnsan Hakları beyannamesini hazırlayanlardan birinin Kur'an-ı Kerim'i incelemesi üzerine, burada demokrasinin kendilerinden asırlarca önce İslam

[167] Ahmed Hamdi Akseki, "İslamın Mümtaz ve Üstün Bazı Vasıfları", *Sebilürreşad,* Cilt 3, Sayı 51 (Temmuz 1949), s. 3.

[168] Ahmed Hamdi Akseki, "Müslümanlıkta Demokrasi Esasları", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 48 (Haziran 1949), s. 354.

tarafından temin edilmiş olduğu tespitini yaptığını ve "Aşkolsun şanlı Arap! Müsavat ve adaleti sen kurmuşsun" diye haykırdığını yazmaktadır.[169] Ogan da Akseki'ye benzer bir biçimde İslam hukukunun demokrasi bakımından diğer hukuklardan çok ileri olduğunu ileri sürmekte, "İslamiyet ve İslamlar bugünkü değil çok ilerideki mütekamil demokrasinin hem mucidi hem mübeşşiridirler" ifadesini kullanmaktadır.[170]

Yazıların içerik ve üsluplarından şunların rahatlıkla tespit edilebileceği söylenebilir. Yazarlar temel bir varsayım olarak demokrasi kavramına yüksek bir kıymet atfetmekte, sonrasında ise İslam'ın da onu bir değer olarak kabul ettiğini ispatlamaya çalışmaktadır. Bu ispat çabasının sebebi, geleneksel İslam siyaset anlayışında demokrasi gibi bir esasa yer olmadığı şeklindeki yaygın kanaattir. Bu kanaate sahip olanların elinde, yüzyıllarca padişahlık sisteminin ve Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen İslamcı politika adı altında sıkı bir "istibdat rejiminin" hüküm sürdüğü uzak ve yakın tarihten ,canlı ve itiraz götürmez örnekler vardır. Sebilürreşad yazarları, İslam hakkında bu düşünceleri taşıyanlara cevap olarak, Müslümanların tarihteki uyguladığı yönetim biçiminin gerçek İslam anlayışını yansıtmadığını, İslam'ın, zannedilenin aksine demokrasinin karşısında değil yanında yer aldığını ileri sürmekte, hatta İslam'ın öngördüğü devlet düzeninin tam da demokratik bir devleti çağrıştırdığını anlatmaya çalışmaktadırlar.

İslam'ın geleneksel yorumuna nispetle yeni bir din yorumu ortaya koyan bu yaklaşım, esasen Genç Osmanlılar'dan itibaren Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının ve bilhassa bu iki dönemin İslamcılarının anahtar söylemlerinden birinin devam ettirilmesinden başka bir şey değildir. İslam'a uygun olduğu II. Meşrutiyet döneminde ayet ve hadislerin delil getirilmesi yoluyla uzun uzun savunulan demokrasi kavramı, aynı amaçla laik bir devlette, artık bu kadar tafsilat ve delile ihtiyaç duyulmadan savunulabilmektedir. Düşüncenin Genç Osmanlılar'dan beri devam edegelen tarihi de dikkate alındığında, Sebiürreşad kadrosundaki İslamcıların demokrasiyi, Büyük Doğu çizgisinde olduğu gibi sadece bir söylem olarak değil,

[169] Ahmed Hamdi Akseki, "Müslümanlıkta Demokrasi Esasları", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 48 (Haziran 1949), s. 355.

[170] M. Raif Ogan, "Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 47 (Mayıs 1949), s. 345.

inanç olarak da benimsedikleri ortaya çıkmaktadır. Eş zamanlı olarak, sahip oldukları bu yeni din yorumunu ciddi bir biçimde ön plana çıkardıkları; demokrasiyi, göğüslemeye çalıştıkları baskılara karşı, günün konjonktüründe bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yükselişe geçmiş olan böyle bir kavrama sahip çıkmak suretiyle, kendilerine nefes alacak bir alan açmak maksatlı bir argüman olarak kullandıkları görülmektedir. Demokrasiyi benimsemenin ve söylem olarak kullanmanın beraber yürüdüğü bu tutum, ellili yıllardan sonra da Türkiye'deki İslamcıların temel savunularından biri olmaya devam edecek, atmış ve yetmişli yıllarda zayıflasa da, özellikle 28 Şubat gibi din hürriyeti üzerindeki baskıların arttığı dönemlerde yüksek sesle tekrarlana gelecektir.

Çalışmanın diğer aşamalarında da gösterilmeye çalışılacağı gibi, demokrasi hususunda Sebilürreşad'ın kendisini Büyük Doğu'dan ayıran demokrasi taraftarı ve savunucusu tavrı, derginin Cumhuriyet öncesi/Meşrutiyet devri İslamcılığının Cumhuriyet devrindeki sürdürücüsü ve uzantısı olma rolünü oynadığının da açık bir kanıtıdır. Yeni Sebilürreşad'ın Cumhuriyet öncesi Sebilürreşad'daki fikirlerin ne kadarını takip ettiği ayrıca incelenmeye muhtaçtır. Fakat ana çizginin takip edilmesi gayreti, kırklı yıllarda dahi kadrosunun önemli ve öncü isimleri Meşrutiyet dönemi İslamcılarından oluşan Sebilürreşad'dan beklenebilecek doğal bir tutumdur. Büyük Doğu'nun demokrasi hususundaki mesafeli yaklaşımı ise, yine başka konu başlıklarında da işaret edileceği üzere, derginin ortaya koyduğu genel çizginin, belli taraflarıyla Meşrutiyet dönemi İslamcılığından bir farklılaşma veya kırılmayı temsil ettiğinin önemli göstergelerinden biridir.

2. Laiklik

Dönemin İslamcılarının laiklik noktasındaki yaklaşımları da demokrasi konusundaki yaklaşımlarına benzerlik arz eder. Laiklik ilkesine prensipte karşı çıkılmamaktadır. Tartışmaya açmaya çalıştıkları şey ise laikliğin mahiyeti ve uygulamasıdır.[171] Aynen demokrasi konusunda olduğu gibi, ağırlıklı olarak

[171] "Laikliğe kimsenin bir şey dediği yok. Fakat laikliğin mana ve hudutları tayin olunmalıdır. Bütün sıkıntı buradan geliyor. Laiklik nikabı altında dine karşı müdahale ve baskı, Rusya'dan başka, dünyanın bir yerinde yoktur." (Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 4.)

Sebilürreşad yazarları tarafından geliştirilen söylem şu şekilde işlemektedir: Laiklik de demokrasi gibi batı kaynaklı bir kavram olduğuna göre, onun nasıl tanımlanması ve uygulanması gerektiği konusunda örnek alınacak yer de batı ülkeleridir. Batı ülkelerine bakıldığında, laikliğin görece daha katı bir uygulamasının olduğu Fransa'da bile dini müesseselerin var olduğu, bu müesseselerin sahip olduğu pek çok üye ve öğrenciyle önemli bir gücü elinde bulundurduğu,[172] hatta dini tamamen reddettiği sanılan Rusya'da dahi 17.000 papazın görev yaptığı ve bunların Stalin'e bağlı olarak çalıştığı gibi örnekler görülmektedir.[173] Avrupa'da kilise ve din hala ayakta olup, gemiler sefere çıkarken dua edilmekte, pek çok insan kiliselere gitmektedir. İlim ve fen adamlarının evleri Meryem Ana kandilleriyle doludur. Hristiyan dünyasının başındaki Papa, yönetim işine karışmak dışında hala büyük bir güce sahiptir.[174] Ayrıca batı kanunlarında Hristiyan örfüne dayanan kanunlar bile varlığını sürdürmektedir. [175]

Sebilürreşad Dergisi'ndeki İslamcılar, bu gibi öncüllerden hareketle "hakiki laikliğin" din hürriyeti açısından bir olumsuzluk taşımadığı, "mutlaka ahkam-ı şeriyeye muhalefet"[176] veya "şeriat karşıtı kanun vazetmek anlamına gelmediği"[177] ortak sonucuna varırlar. Onlara göre laikliğin "kanunların tanzim ve tatbikinde hiçbir din düşüncesinin müessir olmaması" şeklindeki tanımı yanlıştır. Hakiki laiklikte din olgusuna karşı toptan bir şekilde husumet ve muaraza değil tarafsızlık vardır.[178] Zaten laiklik bir idare şekli olup şahıslar için değil devlet için geçerlidir.[179] Dolayısıyla devletin, batıda tatbik edildiği şekliyle, şahısların din hürriyetini kısıtlamayan bir laikliği uygulamasında sakınca yoktur. Bununla birlikte Türkiye'de laiklik hakiki manasıyla uygulanmamaktadır. Bu durumda yapılması gereken, acilen

[172] Fransa'da Bugünkü Dini Vaziyet, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 4 (Haziran 1948), s. 59.

[173] "Türkçülük ve Din", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 44 (Mayıs 1949), s. 400.

[174] M. Raif Ogan, "İslam Kültürünün Garp Medeniyeti Üzerindeki Tesiri", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 52 (Temmuz 1949), 20-21.

[175] Eşref Edip "Laiklik Şeriat Aleyhtarlığı mıdır", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 45 (Mayıs 1949), s. 316.

[176] Ömer Cemil Tansı "Hakiki Laiklik Nedir", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 44 (Mayıs 1949), s. 399.

[177] Eşref Edip "Laiklik Şeriat Aleyhtarlığı mıdır", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 45 (Mayıs 1949), s. 316.

[178] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 5.

[179] Eşref Edip "Dinsiz Türkçülük, Müslüman Türkçülük", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 44 (Mayıs 1949), s. 401.

"hakiki laikliğin" yani batı tipi laiklik uygulamasının ülke yönetimine hakim kılınmasıdır.

Büyük Doğu Dergisi'nde ise laiklik meselesinin ilkesel düzeyde pek konu edilmediği görülür. Dergide konu hakkında Sebilürreşad Dergisi'nin geliştirdiğine benzer bir söyleme de rastlanmamaktadır. Bununla birlikte laikliğe yine prensip olarak karşı çıkılmamakta, ancak batıya referans verilmeksizin daha yumuşak bir laiklik anlayışına işaret edilmektedir. Mesela Necip Fazıl'a göre, o dönem laikliğe aykırı olup olmadığı tartışılan devlet radyosunda Kur'ân-ı Kerim okunmasının laikliğe aykırı bir tarafı yoktur. Ona göre devlet rakı satmaktadır, fakat bu sarhoş olduğu manasına gelmez. Öte yandan devlet ücret karşılığında cenaze işlemlerini de dine uygun bir biçimde yerine getirmektedir. Bunlar laikliği zedelemediğine göre radyoda Kur'ân-ı Kerim okunmasının da laiklikle alakası olamaz.[180] Başka bir yerde ise, ülkedeki Müslümanların din hürriyeti konusunda sert sınırlamalarla karşılaşmasına rağmen diğer din mensuplarına din özgürlüğü tanındığı, bu durumun Türkiye'deki laikliğin İslam düşmanlığı şeklinde uygulandığını gösterdiği anlatılmaktadır.[181]

Batı tipi laiklik uygulamasının esas alınmasını isteyen İslamcıların ikinci söylemi, batıdan farklı, katı ve sert bir laiklik anlayışına sahip olmakla suçladıkları ülke yöneticilerinin, sahip oldukları laiklik tanımına ters tutumlar takındıkları ve kendi içinde çelişkiye düştükleri söylemidir. Şayet laiklik, kanunların düzenlenmesi ve uygulanmasına hiçbir dini düşüncenin etkide bulunmaması şeklinde anlaşılıyorsa, o zaman Cumhuriyet yönetiminin kuruluşundan itibaren gösterdiği birçok tutum ve davranış açıkta kalmaktadır. Özellikle 1949'un Haziran ayındaki din hürriyetinde yeni sınırlamalar getiren 163. maddenin yasalaştırılması tartışmalarında bu çelişkilerden daha fazla bahsedilir olmuştur. Mesela Eşref Edip, hilafet dini bir müessese olmasına rağmen, hilafeti ilga eden kanunda halifeliğin kaldırılması izah edilirken, "hilafet, hükümet ve cumhuriyetin mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan" ibaresinin kullanılamayacağını gündeme getirmekte, bunun

[180] Be. De., "Falih Rıfkı Atay'a Cevap", *Büyük Doğu*, Cilt , Sayı 22 (10.03.1944), s. 8-9.

[181] Selahaddin Güngör, "Türkiye Laikdir", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 54 (15 Kasım 1946), s. 15.

laikliğe aykırı olduğunu söylemekte,[182] ayrıca laik bir devletin meclisinde hiçbir dinin esası hakkında müzakere yürütülemeyeceğinden bahsetmektedir.[183] Laiklik rejim tarafından din ve siyasetin birbirine karışmaması olarak tanımlanırken, dinin siyasete değil, siyasetin dine karıştığı, hatta onun elinde oyuncak haline geldiği belirtilmekte,[184] bu doğrultuda hakiki laikliğin uygulandığı bir yerde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar İdaresi gibi kurumların devletin bünyesinde yer alamayacağı iddia edilmektedir. Laikliğin esas gereği ise, Müslümanların din ile ilgili işlerini yürütebilmeleri için devletin dışında bir kurum oluşturulması, vakıfların idaresinin de bu kuruma bırakılmasıdır. Bu sistemde devlet denetleyici olarak kalacak, ülke içindeki Müslüman çoğunluğu temsil eden ve Cemaat-i İslamiye müessesesi olarak adlandırılan bağımsız kurum ise kanunlara aykırı olmamak şartıyla kendi okullarını açabilecek, ecdadının bıraktığı eserleri onarabilecek, gerektiği zaman yerine yenisini yapabilecektir.[185]

Sebilürreşad yazarlarının laiklik hakkındaki görüşlerine topluca bakıldığında, tıpkı demokrasi kavramında olduğu gibi laiklik kavramını da, bu dönemde kendilerine temel amaç olarak belirledikleri din hürriyeti üzerindeki sınırlamaların gevşetilmesi maksadına hizmet eder bir hale getirmeye çabaladıkları görülmektedir. Yazarlar, ilk bakışta dini olanla zıtlık bildiren bu kavramı din hürriyetine yol açacak bir şekilde kurgulayarak ondan bu yolda istifade etmeye çalışmışlardır. Fakat bu kurgunun demokrasi meselesinde yapılandan önemli bir farkı göze çarpmaktadır. Dönemin İslamcıları, demokrasiyle İslam'ın uzlaştığını hatta demokrasinin İslam tarafından önerilen bir sistem ve anlayış olduğunu rahatlıkla iddia edebildikleri halde laiklik için aynı nitelemeyi kullanmamakta veya kullanamamaktadır. Demokrasiye dini temeller bulunup İslam'ın ortaya koyduğu yönetim prensipleriyle tam bir uyum içinde olduğu ileri sürülebilirken, bir başka yönetim prensibi olan laiklik için dini bir temelden bahsedilmemektedir. Bunun

[182] Eşref Edip, "Dine Karşı Takip Edilecek Siyaset", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 50 (Haziran 1949), s. 400.

[183] Eşref Edip, "Laik Devletin Laik Meclisinde Din Meseleleri Konuşulamaz.", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 33 (Mart 1949), s. 114.

[184] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 5.

[185] M. Raif Ogan, "İslam Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 73 (Mart 1950), s. 365.

altında, nasıl tarif edilirse edilsin, kabaca din otoritesinin devletten çekilmesini veya en azından kaynağını dinden alan kuralların devlete temel sayılmamasını öngören laiklikle İslam'ı teorik anlamda uzlaştıramamak yatmaktadır. Başka bir ifadeyle İslamcıların demokrasi kavramına yaptıkları gibi laikliğe İslami bir kavram olarak sahip çıkmamaları ve onu ideal bir sistem olarak sunmamaları, laiklik ilkesini teorik düzeyde pek de benimsemediklerine işaret etmektedir. Buna rağmen devletin kurucu ilkelerinden biri olan laikliği tamamen reddedip ona doğrudan karşı çıkmak yerine, laikliği din hürriyetinin savunulmasında kullanışlı bir biçime sokarak İslamcı söylemin bir parçası haline getirme yoluna gitmişlerdir. Bu noktada aynen demokraside olduğu gibi, felsefi anlamda tasvip etmedikleri, hatta zaman zaman düşmanlık besledikleri batı ülkelerini referans göstermişler, hasımlarını kendi silahlarıyla vurmak gibi bir politika benimsemişlerdir. Esası fikir hürriyeti üzerindeki yoğun baskıdan kaynaklanan bu tavır alış, bir taraftan II. Meşrutiyet'in hemen her şeyin konuşulabildiği özgürlükçü atmosferinde vücut bulan İslamcılığın Cumhuriyet döneminde nasıl dolaylı bir söyleme geçtiğinin, diğer taraftan ise bir düşünce hareketinden zaman zaman kurgusal bir söylem düzeyine nasıl indiğinin önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.

İslamcıların laiklikle ilgili yazdıkları şeyler arasında laikliğin İslam'a uygun olup olmadığı konusunda herhangi bir tartışmanın yürütülmemiş olması da, onların laikliği, esasını benimsemedikleri bir söylem malzemesi olarak kullanmış oldukları görüşünü destekler niteliktedir. Zira İslamcı yaklaşımda meşruiyetin ana kaynağı dindir. Demokrasinin dinen meşru olduğu konusunda sayfalarca yazı yazılabilirken, laiklik konusunda böyle bir tartışmaya dahi girilmemesi iki ihtimali gündeme getirmektedir: Laiklik ya hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek şekilde İslam'a uygundur veya yine hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde İslam'a aykırıdır. Temelde devletin dinden soyutlanmasını öngören bir kavram olarak laikliğin, hiç tartışmasız bir şekilde dinen meşru kabul edildiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Bu durumda birinci seçenek ihtimal dışı kaldığına göre, laikliğin İslamcılar tarafından torik düzeyde meşru kabul edilmediği, bununla birlikte kavrama doğrudan tavır alınmayarak onun pragmatik bir söylem unsuru olarak kullanıldığını düşünmek mümkün hale gelmektedir.

Laiklik konusundaki ikinci söylemin esası ise, yürütülen sert laiklik tanımı ve uygulamasının, batıdaki örnekler yerine Cumhuriyetin kuruluş ve kurumlarına yapılan referanslarla yumuşatılmaya çalışılmasıdır. Teorik tutarlılığı daha kuvvetli görünen bu düşüncede Cumhuriyetin kuruluşundaki laiklik düşüncesiyle, içinde bulunulan kırklı yıllarda takip edilen laiklik düşüncesinin birbirinden çok farklı olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. İlkinde din ve devlet, halifelik müessesesini "meclisin mana ve mefhumunda mündemiç" görecek kadar iç içedir. Mecliste pek çok hükümet icraatının "şeriata uygun" olup olmadığı tartışılmış, hükümet tarafı görüşlerinin şeriata uygun olduğunu savunmakla karşı tarafı ikna etmeye çalışmıştır. Diyanet ve Vakıflar İdaresi gibi dini kurumlar, Cumhuriyetin kuruluş safhasında yönetimin asli kurumları arasında yerini almıştır. Dolayısıyla bu anlayışa göre laiklik ilkesini bu topraklara getiren Cumhuriyet idaresi, din olgusunu hiçbir zaman göz ardı etmemiş, devlet ve dini mutlak manada birbirinden ayırmamış, bu konuda kendine has bir laiklik anlayışı geliştirmiştir. Nitekim Raif Ogan'a göre "Türkiye Cumhuriyeti laik bir devlettir, fakat hiçbir zaman halkının ve bu halklar arasında onun medarı kuvveti olan ekseriyeti kahirenin İslam dinine mensup olmalarından tegafül eylemiş değildir."[186] İslamcılar, bağımsız bir din müessesinin kurularak Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar İdaresi'nin fonksiyonlarının bu kuruma bırakılmasını teklif ederken bile, aslında bizzat Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin buna izin vermediğini, zira bu felsefede mutlak manada bir din-devlet ayrımının öngörülmediğini anlatmak ister gibidir. Çünkü aslında onlara göre laiklik batıda kilisenin tahakkümünden kurtulmak için ortaya çıkmış bir kavram olup, Müslümanlar'da böyle bir tahakküm olmadığı için kendisine ihtiyaç hissedilmemiştir.[187] Bu sebeple Türkiye'de uygulanması gereken laiklik tipinin, batıdaki anlayıştan bağımsız olarak şekillenmesi doğal olup, bu konuda meclisin kurulduğu ilk yıllardaki laiklik anlayışına dönülmesi, bu toplumun geliştirdiği kendine has laiklik anlayışının bir an önce uygulamaya konması gerekmektedir.

[186] M. Raif Ogan, "Işık Saçan Kitap", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 62 (Ekim 1949), s. 190.

[187] M. Raif Ogan, "Bayar'ın Bursa Nutkunda Karanlık Bırakılan Laiklik Mevzuu", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 47 (Mayıs, 1949), s. 344.

3. Din Eğitimi

Din eğitimi konusu, Büyük Doğu Dergisi'nde hemen hiç yer bulmamakla birlikte Sebilürreşad Dergisi'nin temel gündemlerinden ve davalarından birini teşkil eder. Mayıs 1948'den itibaren İslam-Türk Mecmuası ismini değiştirerek Sebilürreşad adıyla yeniden çıkmaya başlayan derginin, eski ismiyle çıkmak için bundan önceki bir tarihi seçmeyip Mayıs 1948'i beklemesini dahi, hükümetin din eğitimi konusunda aldığı pozitif kararlarla ilişkili olması muhtemeldir. Bu tarih, Ocak 1947'den itibaren laiklik anlayışını yumuşatmaya başlayan CHP'nin, Kasım 1947'deki kongresinde laiklik ilkesi etrafında yaşanan uzun tartışmaların bir sonucu olarak, Şubat 1948'de parti meclis grubunda aldığı din derslerinin ilkokullarda seçmeli ders olarak okutulması ve din uzmanı yetiştirmek üzere ilahiyat fakültesi açılması kararının hemen sonrasına denk gelmektedir. Nitekim Eşref Edip Sebilürreşad'ın çıkış yazısında, o sıralarda yaşananlarla II. Meşrutiyet arasında benzerlik kurmuş ve Sebilürreşad'ın ilk çıkışı nasıl hürriyetin ilan edildiği II. Meşrutiyet'in hemen sonrasında olduysa, ikinci çıkışının da din hürriyetinin yeniden verildiği bu tarihlere rastladığına dikkat çekmiştir.[188] Aslında 1947'nin başından Mayıs 1948'e kadar din hürriyeti namına meydana gelen yegane gelişme, din eğitimi önündeki kısıtlamaların kısmen kaldırılmış olmasından başka bir şey değildir. Bu durum, Sebilürreşad çizgisinin ısrarla işlediği din hürriyeti talebinin neredeyse din eğitimine serbestlik tanınmasıyla sınırlı bir talep olduğunu, dolayısıyla Sebilürreşad İslamcılarının, İslamcılık düşüncesini yeniden kurguladıkları bu dönemde, II. Meşrutiyet dönemindeki pozitif hukuk, siyasal alan ve toplumsal düzenin İslamileştirilmesi taleplerinden vazgeçtiğini ortaya koyması yönüyle fevkalade önemlidir.

Sebilürreşad Dergisinin yayın politikasının büyük oranda, toplumunda var olan din eğitimi taleplerini gündeme getirerek bunun gerçekleşmesi için fikri bir mücadele vermek üzerine kurulduğunu söylemek iddialı olmayacaktır. Şüphesiz ki dergide yazılanların tamamı din eğitimiyle ilgili meselelerden ibaret değildir. Fakat derginin demokrasi, laiklik, Masonluk, Komünizm hatta Milli Mücadele sırasında yaşananlar gibi ana konularından pek çoğu, son tahlilde din eğitimine bağlanmakta, bu konular üzerinden ısrarlı bir biçimde din eğitiminin meşruiyeti ve önemi ispat

[188] "Allahın İnayetile Sebilürreşad'a Başlıyoruz", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 1 (Mayıs 1948), s. 2-4.

edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim derginin laiklik ve demokrasi konusunda belirlediği söylemin, bu iki kavram üzerinden din eğitimine bir meşruiyet ve imkan kazandırmak temelinde işlediği yukarıda anlatılmaya çalışılmıştır. Sebilürreşad'ın 1925 sonrasındaki otoriter döneme dair eleştirilerinin merkezinde daima, bu süre içinde din derslerinin okullardan kaldırılmış olması, dini kitapların Halkevlerine sokulamaması ve Kur'an öğretiminin yasaklanması gibi din eğitimi etrafındaki konular olmuştur.[189]

Din eğitimine hafifçe kapı aralandığı bu tarihlerde Sebilürreşad'ın din eğitimiyle doğrudan ilgili olan birkaç meselenin üzerinde özellikle durduğu görülür. Dönemin tartışmalarından belki de en önemlisi, Diyanet ve Milli Eğitim Bakanlığı üzerinden yürüyen din eğitimi faaliyetlerinin hangi kurumun uhdesinde olacağı tartışmasıdır. Sebilürreşad yazarlarına göre, açılması planlanan din eğitimi verecek okulların MEB'e değil Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olması gerekmektedir. Nitekim 10.11.1948 günü CHP parti grubunda alınan karara gereğince, verilmesi düşünülen din dersleri hakkında hazırlanan raporda derslerin seçmeli ve okul saatleri dışında olacağı, laiklik prensibiyle asla çatışmayacağı, derslerin tarz ve usulünün DİB tarafından hazırlanıp MEB tarafından onaylanacağı, İmam-Hatip Mektepleri'nin de Diyanet İşleri'ne tabi olması gerektiği geçmektedir.[190]

Fakat CHP içinde, bu okulların açılacaksa bile mutlaka MEB'e bağlı olması gerektiği hususunda kuvvetli bir itiraz vardır. Sonuçta okulların Milli Eğitim'e bağlı olması gerektiğini savunanların kazanacağı bu tartışmada Sebilürreşad yazarları, karşı tarafın bu talebinin altında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde hala medreseden yetişmiş hocaların görev yapıyor olmasının yattığını iddia etmektedir.

Eşref Edip'e göre eğer devletin din işlerine karışmadan mutlak manada laik olması bekleniyorsa, Milli Eğitim Bakanlığı'nın dini müessese açması zaten laikliğe aykırıdır. Okulların Diyanet'e bağlı olmasını savunmasının ilk sebebi olarak bunu sayar. Diğer taraftan rejim, eskiden kalma medrese hocalarının kendileri gibi insanlar

[189] "Allahın İnayetile Sebilürreşad'a Başlıyoruz", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 1 (Mayıs 1948), s. 2-4, Ali Fuat Başgil, "Mekteplerde Din ve Maneviyat Düşmanlığı", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 62 (Eylül 1949), s. 141.

[190] Be. De. "Din Dersleri", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 83 (5 Mart 1948), s. 8-10.

yetiştireceğinden korktuğu için okulları Diyanet İşleri'ne bağlamaktan çekinmektedir. Halbuki ilmiye sınıfından ve medreseden korkulması yersizdir. Zira ilmiye sınıfı vatan yolunda çok büyük hizmetlerde bulunmuş bir zümre olup, devletin karşısında değil yanında yer alan bir çizgi takip etmiştir. Bu kapsamda dergide ilmiye sınıfının özellikle Milli Mücadele sürecindeki üstün hizmet ve fedakarlıklarının uzun uzun anlatıldığı, bu yolla onların devlet karşıtı bir niteliğe sahip olmadıklarının ispat edilmeye çalışıldığı görülmektedir.[191]

Din eğitimi verecek okulların neden DİB'e bağlı olması gerektiği hususundaki bir başka söylemin, yine Cumhuriyetin ilk dönemine ve Atatürk'e yapılan referanslarla oluşturulduğu görülmektedir. Bu söyleme göre Atatürk, yaygın kanaatin aksine aslında medreselere karşı değildir. Eşref Edip bu iddiasını temellendirmek için, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde gerçekleşen Atatürk'ün Konya'daki medrese ziyaretine sıklıkla atıfta bulunur. Edip'in anlattığına göre Atatürk, medreselerin henüz kapatılmayıp başında Ahmet Hamdi Akseki'nin bulunduğu dönemde Konya'daki Islah-ı Medaris-i İslamiye Medresesi'ni ziyaret etmiş, burayı çok beğenmiş, kurum ve öğrencileri hakkında şu övgülerde bulunmuştur:

> "Memnuniyetle görüyorum ki tedris ve tederrüs cidden hakikati diniye dairesindedir. İnşaallah memleketimizi, milletimizi ihya edecek asri ve hakiki ulema, failetkar müderrisleriniz sayesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakiki ulemamızın mevkii yüksektir. Ulemamızın ve erbabı ilim ve irfanımızın himmet-i irşadiyle inşallah İbn Rüşdler, Farabiler, İmam Gazaliler milletimizin içinden çıkacak bu asrın tekamülatiyle mücehhez olarak ihya-i hakikat-i diniye eyliyeceklerdir. Akseki Ahmed Efendi'ye de teşekkür ederim. Talebenin en asri mefkurelerle yürüdüğünü gördüm. Meşhudatımdan atiyen memleket için memnunum."

Bu örnekten yardım alarak II. Meşrutiyet'ten sonraki medreselerin eski medreselerden farklı olduğunu ortaya koymaya çalışan Eşref Edip, medreselerin yenilenmiş halleriyle öğretime devam ettirilmesi gerekirken bunun yerine kapatıldığını söylemektedir.[192] Başka bir yerde ise Cumhuriyetin aslında Tevhid-i

[191] Bkz. "İlmiye Sınıfının Vatan Yolundaki Büyük Hizmetleri", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 2 (Mayıs 1948), s. 25.

[192] Eşref Edip,"Onlar İçin Hidayet Kapıları Kapalıdır", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 3 (Haziran 1948), s. 34-37.

Tedrisat Kanunu ile medreseleri kapattığını ancak din eğitimini yasaklamadığını, sadece eğitimdeki ikiliği ortadan kaldırmak için böyle bir icraatta bulunduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla ona göre devletin din eğitimine müsaade etmemesi, Cumhuriyet devrimlerinin ya da yürürlükteki bir kanunun gereği değil, MEB'in keyfi uygulamasından kaynaklanan bir durumdur.[193] Eşref Edip'in buradan varmak istediği yer ise aslında medreselerin tekrar açılmasını savunmak değil, genel olarak Diyanet'e bağlı din eğitimi müesseselerinin Atatürk tarafından meşru görüldüğünü ve hatta övüldüğünü ortaya koymaktır. Zira ne Eşref Edip ne de Sebilürreşad'ın diğer yazarlarının yazılarında eski medreselerin tekrar açılmasının talep edildiğine veya savunulduğuna rastlanmamaktadır.

Sebilürreşad Dergisi bir taraftan vatandaşların din eğitim hakkını müdafaa etmeye ve bu eğitimin Diyanet eliyle gerçekleştirilmesini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan memleket dahilinde din eğitimi meselesi etrafında olan bitenleri de devamlı surette gündemde tutmaya çalışmaktadır. Bazı okullarda abdest ve namazı öğrencilerine uygulamalı olarak göstermek isteyen öğretmenlerin engellendiği,[194] Adana'da birinde 24 diğerinde 25 çocuğun eğitim gördüğü iki evin basıldığı,[195] Eşref Edip'in çocuklara yönelik olarak yazdığı Din Dersi kitabının, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in Saraçoğlu hükümetinden, kitabın içinde namaz sureleri olduğu gerekçesiyle bir karar çıkartarak, basılan yüz binlerce formasının memleketin her tarafından kamyonlarla toplatıldığı[196] gibi haberlere yer verilmekte, din eğitimi özgürlüğünün siyasilerin söylemlerinin aksine hala pek çok kısıtlama ve haksızlıklarla karşılaştığı anlatılmaya çalışılmaktadır. Diğer yandan ise Eşref Edip'in

---

Hamdullah Suphi'ye göre de askeriye, adliye, vb. alanlarda yapılan inkılap medreselere de girseydi durum farklı olurdu. Hayri Efendi'nin medresede yaptığı ıslahat korunmalı ve devam ettirilmeliydi. ("Mekteplerde Din Tedrisi ve Din Müesseseleri Açılması", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 51 (Temmuz 1949), s. 8.)

[193] Eşref Edip, "Medreselere Aslan, Farmasonluğa Karşı Serçe", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26 (Ocak 1949), s. 12.

[194] Okullarda Abdest ve Namaz Yasak mıdır", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 42 (Mayıs 1949), s. 384.

[195]"Zincirli Din Hürriyeti.", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 12 (Ağustos 1948), s. 183.

[196] Eşref Edip, "Efkarı Umumiye Mahkemesinde Milli Eğitim Bakanlığı'ndan Dava Ediyorum", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 57 (Ağustos 1949), s. 99.

çocuklara Kur'ân-ı Kerim öğretmek için yazdığı kitabın reklamları,[197] milletvekilleri tarafından verilen önergelerle din eğitiminin yaygınlaştırılması yönündeki çabalar,[198] küçük yaşta hafız olan çocukların resimlerinin basıldığı hafızlık haberleri ve Millet Partisi'nin İstanbul vilayeti kongresinde din derslerinin ilk ve orta dereceli okullarda mecburi olarak okutulmasını programına dahil etmiş olması[199] gibi haberlerle konu hakkında pozitif bir gündem oluşturulmaya gayret edildiği gözlemlenmektedir.

Dergide, verilecek din eğitiminin içeriğiyle ilgili bazı tekliflerden de bahsedilmektedir. Bu konuda yazılar yazan Raif Ogan, yeni açılan İmam-Hatip kurslarının müfredatının zayıflığından şikayet etmektedir. Üniversite bünyesinde açılması düşünülen İlahiyat Fakültesi yerine aslında Yüksek Şeriat Fakültesi açılması gerektiğini belirten Ogan, bu mevzuda Irak'ta kurulan Külliyetü'ş-şeria'dan istifade edilebileceğini düşünmektedir.[200] Ogan yeni açılacak ilahiyat fakültesinde gidecek talebenin muhakkik birer din alimi olabilmesi için en başta Arapça ve alet ilimlerini çok iyi öğrenmesi gerektiği vurgular. Fakat bu ilimlerin fakültede öğretilmeye kalkılması halinde bütün tahsil müddetini buna ayırmak lazım geleceğinden bahseden Ogan, bu durumda fakültenin açılmasının asıl amacı olan dini araştırmalara zaman kalmayacağını, bu sebeple Arapça ve Farsça'nın en azından lisenin son üç sınıfında öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ogan lisede bu yeterliliği almayan öğrencilerin üniversitede profesörlerin notlarını ezberlemekten ileriye geçemeyecekleri öngörüsünde bulunur.[201]

Yukarıda da işaret edildiği üzere, din eğitimi meselesi Sebilürreşad Dergisi'nin en fazla önemsediği konular arasında yer almaktadır. Derginin diğer konularda geliştirdiği bütün argümanlar, bir şekilde din eğitiminin serbestleştirilmesine dayandırılmaktadır. İktidar tarafından bu talebe en önemli engel olarak sunulan laiklik ilkesi ise din eğitimiyle alakalı olarak özetle iki düzeyde ele

---

[197] *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 56 (Ağustos 1949), s. 93.

[198] *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 33 (Mart 1949), s. 123.

[199] "Millet Partisi'nin Mühim Bir Kararı", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 75 (Mart 1950), s. 395.

[200] M. Raif Ogan, "İmam Hatip Kurslarında İlahiyat Fakültesinde", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 30 (Şubat 1949), s. 71.

[201] M. Raif Ogan, "İslam Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 73 (Mart 1950), s. 364.

alınır. Eğer devlet, yönetimde hiçbir dini öge ve etkinin bulunmaması anlamında bir laiklik anlayışını benimsiyorsa, din eğitimine dair pozitif veya negatif hiçbir çaba içine girmemeli, konuyu tamamen söz konusu din mensuplarının bizzat kendilerinin oluşturacağı bağımsız kurumlara bırakmalıdır. Bu durumda ülkedeki Müslüman cemaatine ait bağımsız bir din müessesesi kurulmalıdır. İkinci düzeyde ise şayet devlet laikliği bu manada anlamıyor ve din hizmetlerini verme fonksiyonunu kendi üstleniyorsa –ki dergiye göre DİB'in devlete bağlı olması devletin bu fonksiyonu üstlendiğini göstermektedir- bu durumda devlet din eğitimi hizmetini, hakkını verecek bir tarzda sunmakla yükümlüdür. Sebilürreşad taraftarları zaman zaman devletin din işlerini bağımsız müesseselere bırakması fikrini savunur gibi görünseler de, aslında esas talepleri din eğitiminin bizzat devlet tarafından vatandaşlara sunulmasıdır. Din işlerinin bağımsızlaştırılması fikri ise, hakiki bir talepten çok iktidarı mantıki tutarlılığa davet eden bir argüman olarak değerlendirilmelidir. Sebilürreşad Dergisi yazarlarının, Cumhuriyetin kuruluş sürecinin başından itibaren din düşüncesinin ülkenin kurtarılması ve yönetilmesine etkide bulunduğu, özellikle Diyanet İşleri ve Vakıflar İdaresi eliyle dinin devlet bünyesinde bir şekilde yer aldığını savunan yazıları da, aynı kanıyı destekler niteliktedir.

Din eğitimi meselesinin Sebilürreşad Dergisi'nde bu kadar büyük bir yer işgal etmesine rağmen Büyük Doğu Dergisi'nin işlediği konular arasında yer almaması ise, dergilerin muhalefet biçimi ve Cumhuriyet rejimine biçtikleri rolle alakalı olmalıdır. Sebilürreşad'ın devlet otoritesiyle daha uyumlu ve uzlaşmacı çizgisi, zamanın devlet otoritesi dinle arasına mesafe koymuş olsa bile, onun vereceği din eğitimini, hem devletin din karşıtı politikalarının aşılmasında büyük bir merhale, hem de ülkede dinin itibarının artmasında ve halkın dindarlaşmasında büyük bir aşama olarak değerlendirmekte, böylece ona büyük bir ümit bağlamaktadır. Sebilürreşad, muhtemelen bu durumu Kara'nın ifadesiyle "kapının aralanması" olarak görmekte ve bundan "en üst düzeyde istifade etmek" için fırsat kollamaktadır. Büyük Doğu çizgisinde ise ülkenin dindarlaşması laik devletten beklenecek bir konu gibi görünmemektedir. Bu düşüncede değişim tepeden başlamalı, toplum, İslam inkılabı yoluyla kurulacak yepyeni bir devlet düzeni eliyle toptan bir şekilde biçimlendirilmelidir. Büyük Doğu Dergisi, muhtemelen bu sebeple din eğitimi konusunda yaşanan önemli gelişmelere sayfalarında yer vermeyerek

adeta itibar etmemiş, değişimi mevcut eğitim sisteminin içinde değil, dışında ve uzaklarında aramıştır.

4. İslam Ülkeleri ile İlişkiler ve İslam Birliği

İslamcılık düşüncesinin Genç Osmanlılar'dan beri üzerinde yükseldiği başlıca ideallerden biri İttihad-ı İslam yani "Müslümanların birliği" fikridir. Panislamizm ismiyle de anılan bu düşünce II. Abdülhamit idaresinde bir devlet politikasına dönüşmüş, İslamcılık düşüncesinin ana iddialarından biri olarak, Osmanlı Devleti'ni kurtaracak yegane ideal ve çıkış yolu olarak benimsenmişti. Cumhuriyet döneminde 40'lı yıllardan itibaren yeniden ortaya çıkmaya başlayan İslamcı söylemde ise İttihad-ı İslam vurgusunun hayli zayıfladığı, fakat tamamen de silinmeyerek alt kademelerde yoluna devam ettiği gözlemlenmektedir. Şüphesiz ki bu durumun en temel sebepleri, birliğin sembolü olan hilafetin Cumhuriyet idaresince ilga edilerek hilafet lehine görüş beyan edilmesinin inkılap karşıtlığıyla bir görülmesi ve Türkiye'nin İslam dünyasıyla irtibatlarını olabildiğince zayıf tutan bir dış politika takip ediyor olmasıdır.

Cumhuriyet hükümetleri, İslam ülkeleri ile fazla ilgilenmeyen bir dış politika çizgisi belirlemiş olmakla birlikte, İslamcıların Müslüman ülkelere olan ilgisinin kırklı yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilginin Sebilürreşad'da çok daha baskın bir derecede olmak üzere, dergilerdeki metinlerde giderek daha geniş bir biçimde yer bulduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Sebilürreşad'ın her sayısında yayınladığı "İslam Aleminden Haberler" bölümünden takip edilebileceği gibi, dergide İslam Birliği ve İslam Ülkeleri başlığı altında incelenebilecek pek çok konudan bahsedilmektedir. Başta 1947 sonlarında İslami bir devlet olarak kuruluşu ilan edilen Pakistan'la ilgili konular olmak üzere, Endonezya'daki kalabalık Müslüman topluluğu ve Hollandalılara karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi,[202] Rusya'daki Müslümanların çektiği sıkıntılar,[203] Filistin

[202] İslam Aleminden Haberler", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 43 (Mayıs 1949), s. 388, "Endonezya Müslüman Devleti", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 67 (Aralık 1949), s. 267, Prof. Ş. Ü. "Endonezya", *Büyük Doğu*, Sayı 15 (20 Ocak 1950), s. 9, Nizameddin Nazif, "Uzak Şarkta Müslümanlar ve Yamyamlar", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 27 (3 Mayıs 1946), s. 9.

[203] "Rusya'da Müslümanlık İmha Ediliyor", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 59 (Eylül 1949), s. 136.

meselesi,[204] Londra merkezli olarak yapılan çeşitli İslam Birlikleri toplantıları,[205] Hac meselesi[206] ve Müslümanların etrafında birleşebileceği bir İslam Kongresi gibi konular gündemde sıkça yer bulmakta, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında teker teker bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan İslam ülkeleriyle daha yakın işbirliği yapması çağrılarında bulunulmaktadır.[207] Yine bu kapsamda Batı Trakya'da Gümülcine merkezli "İntibah-ı İslam" adında bir cemiyet teşekkül etmiş olduğu[208] gibi haberler, eski Osmanlı coğrafyasına olan ilginin de tamamen kesilmemiş olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Metinlerde, Hindistan Müslümanlarının uzun süreli bir mücadele sonucundaki bu ülkeden ayrılarak kurdukları Pakistan'a özel bir yer ayrıldığı görülür. Bu devlete Müslümanların 20. yüzyılda kurdukları yegane İslam devleti kimliğiyle sıklıkla atıf yapılmaktadır. Sebilürreşad'da Müslüman Pakistan birliğinin 1861'den itibaren nasıl doğduğunu anlatan uzun bir yazı dizisi yayınlanmıştır.[209] Ülkenin dünya Müslümanları ile ilgili devlet düzeyindeki uluslararası girişimleri, derginin sayfalarına övgüyle taşınmaktadır. Dergide Karaçi'de bir İslam Kongresi'nin toplandığı, kongrede Arapça'nın bütün İslam devlet ve milletlerinde resmi dil olarak kabulüne karar verildiği,[210] daha sonra bir İslam İktisadı Kongresi'nin toplandığı,[211] yine Pakistan'da toplanan Enternasyonel İslam İktisat Konferansı'nda işbirliği ve sanayileşmeyi geliştirmek üzere önemli kararların alındığı ve buna yönelik 11

[204] Cevat Rifat Atilhan, "Filistin'de Cihad-ı Mukaddes", Sebilürreşad, Cilt 1, Sayı 1 (Mayıs 1948), s. 6, Eşref Edip, "Siyonist Tehlikesine Karşı" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 38 (Nisan 1949), s. 200.

[205] "İslam Aleminden Haberler-Londra", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 48 (Haziran 1949), s. 357 (çev.). Mehmet Kıdeyş, "Büyük Britanya'nın Kardif Şehrinde Toplanan Kongre" , *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 54 (Ağustos 1949), s. 64 (çev.) Mehmet Kıdeyş, "Londra'da Kurulan İslam Şurası", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 59 (Eylül 1949), s. 144.

[206] Eşref Edip, "Hac Müessesesinin Cihanşümul Ehemmiyeti" , *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 55 (Ağustos 1949), s. 68-69.

[207] Muharrem Feyzi Togay, "Kızıl Tehlikeye Karşı Müttefikimiz", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 64 (Mayıs 1947), s. 9.

[208] "İntibahı İslam Cemiyetinin Beyannamesi", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 67 (Aralık 1949), s. 267.

[209] Yakup Dadaş, "Müslüman Pakistan Devleti Nasıl Doğdu", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 58 (Eylül 1949), s. 120.

[210] "İslam Aleminden Haberler", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 56 (Ağustos 1949), s. 92.

[211] "Müslümanlık Yaşama Dinidir", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 66 (Aralık 1949), s. 253.

komitenin oluşturulduğu,[212] Pakistan Müslüman Birliği Partisi başkanının iki ay süresince (Ekim-Kasım 1949) Irak, İran, Suud ve Mısır'a yaptığı ziyaretler sonrası Türkiye'ye geldiği ve partinin "İslamistan adıyla esaslı bir birliktelik vücuda getirmeye çalıştığı"[213] gibi birçok haber yer alır. Hatta Pakistan'ın daha çok iç işleriyle ilgili olan, devletin fuhuş aleyhinde bazı kanunlar düzenlediği ve bu icraatın Karaşi'de 30 camiden çıkan Müslümanlar tarafından desteklendiği, yeni kurulan devletin iktisadi alanda büyük gelişmeler kaydettiği ve büyük fabrikalar açtığı tarzında haberlere dahi rastlanmaktadır.[214] Ayrıca Pakistan'la Türkiye arasındaki iyi ilişkiler kurulduğunu göstermek amacıyla, Pakistan Teşrii Meclisi Başkanı Tamizuddin Han'ın Türkiye'ye yaptığı ziyarette, Türkiye'de İslamiyet'e karşı ilginin yeniden arttığı, camilere giden halkı görünce İslamiyet'e bir dönüş olduğunun anlaşıldığı, mekteplerde din derslerinin başlamasının, vakıf idaresinin camileri ihya etmesinin ve Pakistan'ın kuruluşunun ülkede memnuniyetle karşılanmasının da buna işaret ettiği şeklindeki beyanları[215] ve 1949 sonlarına doğru Türkiye-Pakistan dostluk cemiyetinin kurulaarak bir beyanname yayınlaması[216] gibi haberlerin de yapıldığı görülmektedir.

Pakistan'a olan bu özel ve büyük ilgi, Türkiye'deki İslamcıların hilafet sonrasındaki "İslam devleti" özlemlerinin bir yansıması olarak yorumlanmaya müsaittir. Ayrıca Pakistan, İttihad-ı İslam idealinin hala sürdürülebilir olduğunun ve 20. yüzyılda "modern bir İslam devleti"nin var olabileceğinin adeta ispatı gibi düşünülmüştür. Devletin 20. yüzyılda bir ilk olarak "İslam devleti" hüviyetinde kurulması, İslam Konferansı ve İslamistan gibi parlak isimler altında bir takım uluslararası girişimlerde bulunması, Pakistan'ı Türkiye'deki İslamcıların gözünde İttihad-ı İslam misyonunun yeni taşıyıcısı haline getirmiş gibidir. Müslüman Pakistan Devleti'nin kuruluşuyla, İslam birliğini temin etme konusunda Türkiye'den ümitlerini kesen bazı İslamcıların bu noktadaki arayışlarını yurt dışına yönelttikleri ve İslam birliği hayallerinin yeniden yeşerdiği yorumunu yapmak mümkündür. Fakat

[212] "Müslüman Milletlerarası Beyanname", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 69 (Ocak 1950), s. 299-300.

[213] "Büyük İdeal: İslamistan", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 64 (Kasım 1949), s. 220.

[214] "İslam Aleminden Haberler-Pakistan", *.Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 56 (Ağustos 1949), s. 92-93.

[215] "Türkiye'de Müslümanlığa Dönüş", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 58 (Eylül 1949), s. 116.

[216] "Türkiye-Pakistan Dostluk Cemiyeti", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 62 (Ekim 1949), s. 182.

bu hayallerin artık Türkiye merkezli olmadığı anlaşılmaktadır. Birlik arayışının ve ilginin yurt dışına kayması, 60'lı yıllardan sonraki tercüme hareketlerine ve bu yıllardaki İslamcılığın milliyetçi tonunun azalarak daha "ümmetçi" bir çizgiye kaymasına zemin hazırlamış görünmektedir.

İslam Birliği konusunda yine Sebilürreşad Dergisi'nde üzerinde dikkat çeken diğer bir diğer konu, Eşref Edip'in "gayri siyasi" İslam konferansı önerisidir. Eşref Edip pek çok yazısında dünya Müslümanlarının ezilmesinden, birbirleriyle ilişkilerinin zayıflığından ve birlikte hareket edememesinden şikayet etmektedir. Müslümanların günün şartlarında nasıl bir yol ve yöntem takip etmesi gerektiğiyle alakalı çalışmalara fevkalade ihtiyaçları vardır. [217] Bu konuda parça parça yapılan çalışmaları birleştirmek için bütün İslam ülkelerinden gelecek alim ve mütefekkirlerden oluşan gayri siyasi bir oluşuma ihtiyaç duyulmaktadır. Eşref Edip bazılarının böyle bir teklifi laikliğe aykırı görebileceğini, fakat teşebbüssün resmi ve siyasi değil ilmi ve ictimai olacağının göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgular. Teklifteki laiklik endişelerini oluşumun gayri siyasi niteliğiyle savmaya çalışan Eşref Edip, teklifine ikinci bir meşruiyet kaynağı kazandırmak için pek çok defa yaptığı gibi, yine Milli Mücadele dönemine başvurur. Eşref Edip'in defaatle anlattığına göre aslında muhtelif İslam devletlerinin üyelerinden oluşacak bir kongre toplanması fikri Mustafa Kemal'e aittir. O dönemde Mustafa Kemal, Eşref Edip'in böyle bir kongrenin Ankara'da toplanması gerektiğini anlattığı bir yazısını okur okumaz Matbuat Müdürü Ragıp Bey'e bu işe süratle başlamasını emretmiş, Şeriye Vekili Mustafa Gerçeker, Meclis Başkatibi Recep Peker, Mehmet Akif ve Eşref Edip'ten oluşan bir heyetin teşkilini emretmiştir. Heyet, Ankara istasyon binasında birkaç defa toplanmış, fakat tam da İslam milletlerine gönderilecek beyanname ve davetiyelerin hazırlandığı sırada vukua gelen Eskişehir bozgunu ve onu takip eden felaketli günler bu muazzam teşebbüsü akamete uğratmıştır. Eşref Edip aynı yazıda bir süre önce kurulan Arap birliğinin siyasi bir niteliğe sahip bulunup uygulayacağı müeyyidenin silah olabileceğini, İslam Kongresinin silahının ise yalnız ilim ve irfan olacağını söylemektedir.[218] Böylece Eşref Edip, İslamcı misyonundan beklenecek bir biçimde

[217] Eşref Edip, "Siyonist Tehlikesine Karşı" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 38 (Nisan 1949), s. 200.

[218] Eşref Edip, "Müslüman Milletler Arasında İslam Kongresi", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 54 (Ağustos 1949), s. 51-52.

Panislamist karakterli bir teklif sunarken, önerdiği oluşuma gayri siyasi vasfını vermek ve düşüncesini doğrudan Mustafa Kemal'e dayandırmak suretiyle yine rejimin hassasiyetlerini gözetmiş ve kendine meşru bir zemin bulmuş gibidir. Eşref Edip'in bu tavrı, genelde Cumhuriyet dönemindeki İslamcılığın, özelde ise Sebilürreşad damarının rejimin çizdiği sınırların dışına taşmamaya hassasiyetle özen gösteren bir çizgide devam ettiği tespitinin örnekleri arasında yer alır.

Eşref Edip, yukarıda anlatılan İslam Kongresi teklifinin Hac ibadeti üzerinden de yapılabileceği görüşündedir. Ona göre Hac bugünkü tabirle bir İslam kongresidir. Bunun için her bir Müslüman ülke birer hac cemiyeti kurmalı, bu cemiyet her sene hacca ilmi ve kültürel seviyesi yüksek mütefekkirlerden mürekkep birer heyet göndermelidir. Kurulan heyetler birleşip konuşmalı, tartışmalı ve komisyonlar kurmalıdırlar. Hac yerinde büyük bir matbaa tesis edip neşriyat yapılmalı, radyo kurulmalı ve hac cemiyetleri her sene ülkelerinden gelecek izci heyetlerini burada buluşturmalıdır.[219]

Burhan Felek'in Cumhuriyet Gazetesi'nden alıntı yapılarak Sebilürreşad'a konulan yazısı ise, başka yerlerde çok sık tekrarlanmayan, dönemi için bir miktar yabancı bir öneriyi dile getirmesi yönüyle bahsedilmeye değerdir. Burhan Felek yazısında, Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra onun idare ettiği yerlerde bir daha huzurun bulunamadığını, bu coğrafyada böyle büyük bir devletin bulunmasının siyasi bir zaruret olduğunu, ortaya çıkan sıkıntıların Osmanlı Devleti yerine bir yakın şark siyasi federasyonun doğacağına dair emareler olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.[220]

Son olarak Sebilürreşad yazarlarından Mehmet Kıdeyş'in tercüme ettiği bir yazının, dönemin İslam birliği fikrini ayakta tutan hedef ve idealleri sıralamış olması yönüyle dikkate değer olduğu düşüncesindeyiz. Yazar İslam dünyasına bir yol haritası çizmeye çalıştığı yazısında şunları öneriyor:

Avrupa İslam Konseyi kurulmalı, her yıl Karaçi Uluslararası İslam Konseyi'nin iştirakiyle bir İslam Dünyası Almanağı neşredilmelidir. İslamiyeti

[219] Eşref Edip, "Hac Müessesesinin Cihanşümul Ehemmiyeti" , *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 55 (Ağustos 1949), s. 68-69.

[220] Burhan Felek, "Yakın Şark Siyasi Federasyonu", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 70 (Ocak 1950), s. 315.

yaymak, Müslümanlara Arapça öğretmek, Müslümanlar arasında birliği tesisi etmek, İslamistan Birleşik Devletleri fikrini yaymak, hac cemiyetleri kurmak, Müslümanlar arasında muhaberat, seyahat ve evlenme gibi münasebetleri kolaylaştırmak, ahlaki ve ilmi seviyelerini yükseltmek için Beynelmilel İslam Birliği kurulmalıdır. Beynelmilel İslam Fen ve Edebiyat Akademisi tesis edilmeli, farklı alanlardaki fakülteleri bünyesinde bulunduran bir İslam Üniversitesi oluşturulmalıdır.[221] Bunun dışında diğer Sebilürreşad yazarlarının da dünya üzerindeki Müslümanların iş birliği yapması hususunda benzer önerileri mevcuttur.[222]

İncelediğimiz dergilerdeki metinlere bakıldığında, 1950'ye doğru giderek artan bir biçimde bir çeşit İslam birliği fikrinden söz edilmeye başladığı görülmektedir. Meşrutiyet dönemi ile kıyaslandığında, bu fikrin genelde hilafet veya İstanbul merkezli bir devlet veya oluşum olarak sunulmadığı görülmektedir. Rejimin laiklik konusunda fevkalade hassas olduğu, hilafet kelimesini eleştiri amacının dışında kullanmanın pek de mümkün olmadığı bu yıllarda eski İttihad-ı İslam ideali, Türkiye merkezli, dünya Müslümanlarını birleştirip toplayacak bir siyasi oluşum fikrinden, ağırlıklı olarak merkezin çok açık bir biçimde belirtilmediği, siyasi yönü daha zayıf spesifik uluslararası İslami kuruluşlara doğru kaymış gibi görünmektedir. Pakistan'ın "İslam devleti" hüviyeti ve İslam birliğini çağrıştıran adımları ise, büyük bir takdir, yüksek bir ilgi ve hatta gıptayla izlenmektedir.

Bütün bu kayma ve değişimlerle birlikte, Türkiye dışındaki İslam ülkeleri ve İslam birliğine dair fikir ve ideallerin Büyük Doğu Dergisi'nde değil de Sebilürreşad'da yer bulması, Sebilürreşad'ın Meşrutiyet dönemi İslamcılık fikrinin Cumhuriyet devrindeki en önemli uzantısı olduğu kanaatini teyit eder niteliktedir. İslam ülkeleri hakkında çıkan az sayıdaki yazıyla birlikte, İslam birliği veya Müslümanların işbirliği yapması gibi konulara temas etmeyen Büyük Doğu Dergisi'nin bu tercihi ise, derginin İslamcılık anlayışındaki farklılıktan ileri gelir.

---

[221] Wieslaw Jezierski (çev.) Mehmet Kıdeyş, "İslam Dünyasının Kalkındırılması ve Teşkilatlandırılması", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 74 (Mart 1950), s. 378.

[222] Cevat Rifat Atilhan, "Müslüman Memleketlerinde Tetkikler", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 51 (Temmuz 1949), s. 10, "Müslümanlarda Uyanan Şuur", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 54 (Ağustos 1949), s. 60, "Azametli Bir Gün", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 16, Mehmet Kıdeyş, "Müslümanlara Açık Mektup" , *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 55 (Ağustos 1949), s. 71-72.

Derginin İslam ülkeleri ve İslam birliği hakkındaki duruşu, bir yönüyle Büyük Doğu çizgisinin milliyetçi karakterinin bir yansımasıdır. Öte yandan Necip Fazıl, derginin daha ilk yıllarında "Büyük Doğu'nun kucakladığı ve bütünleştirdiği şark, vatan sınırları dışında herhangi bir ırk ve coğrafya pilanına göz dikmiyor"[223] cümlesiyle, ulus devletten yana bir tavır koyduğunu açıkça beyan etmiştir. Bu tavır, Büyük Doğu Dergisi'nin İslamcılık içinde geçmişten beri süregelen ana akımdan ayrıldığı yerlerden biridir. Başka bir deyişle, derginin konu hakkında benimsediği duruşu, Büyük Doğu'nun İslamcılığın süreklilik çizgisi içinde oluşturduğu kırılmalardan bir diğerini oluşturmaktadır.

5. Dönemin Siyasi Partilerine Bakış

Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergileri'nin dönemin siyasi partilerine karşı bakışları, aralarında ton farklılıkları olmakla birlikte genel manada benzerlik arzetmektedir. Dergilerde genel olarak, dönemin iktidar partisi olması nedeniyle din hürriyeti üzerindeki kısıtlamaların başlıca sorumlusu olarak gösterilen Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı olumsuz bir tavır takınılmakta, fakat muhalefet partisi Demokrat Parti'ye karşı da sempatik bir tavır ortaya konmamaktadır.

Büyük Doğu Dergisi'nin CHP'ye karşı olan yaklaşımı, izaha ihtiyaç bırakmayacak kadar nettir. Necip Fazıl, önceleri parti içinde aşırı bir grubun ("müfritler") varlığından bahsedip eleştiri oklarını onlara yöneltse de,[224] bir süre sonra 7 sınıf olarak saydığı düşman unsurların birinci sırasına doğrudan "bütün CHP"yi yerleştirmek suretiyle[225] CHP içinde hiçbir ayrım gözetmeden geliştirdiği muhalif tavrını belli etmektedir. Sebilürreşad Dergisi'nde de CHP'nin 25 yıl boyunca yaptığı din karşıtı icraatlar sıklıkla gündeme getirilerek tekrar edilmektedir.[226] Bununla birlikte Sebilürreşad'ın CHP konusunda daha yumuşak ve dikkatli bir yaklaşımı gözetmekte olduğu dikkati çeker. Sebilürreşad tarafından parti içinde aşırı bir grup olduğu vurgulanmakta, partinin din karşıtı olarak bilinen tutumları daha çok Recep Peker'in başını çektiği bu gruba mal edilmekte, partideki ılımlılar ise

[223] Büyük Doğu, "Biz", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 1 (2 Kasım 1945), s. 2

[224] Be. De, "Müfritler", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 69 (24 Ekim 1947), s. 8

[225] "7 Sınıf Düşmanımız Var", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 72 (19 Aralık 1947), s. 5.

[226] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 4-5.

bunlardan ayrı tutulmaya çalışılmaktadır.[227] Dergide Recep Peker, Tahsin Banguoğlu, Şükrü Saracoğlu ve Behçet Kemal (Çağlar) CHP'nin müfritleri arasında sayılmakta,[228] hatta Cumhurbaşkanı'ndan bu müfrit grubun politikalarının partiyi bağlamadığı ve din hürriyeti konusundaki kısıtlamaların kaldırılacağına yönelik bir beyanat yayınlaması rica edilmektedir.[229] Daha da ötesinde, derginin Meşrutiyet dönemi yazar kadrosundan olan Şemseddin Günaltay'ın 1949 yılı başında başbakanlığa atanması büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Eşref Edip bunun için yazdığı yazıda, yeni başbakandan dini baskıların hafifletilmesi ve Arapça ezan yasağının kaldırılması konusunda gayret göstermesini rica etmiş, başbakana, hayattayken kendisine "benim Şemseddinim" diye hitap eden Mehmet Akif'in ruhunun bu icraatları kendisinden beklediği şeklinde hitap etmiştir.[230]

Dergilerin CHP'den ziyade zamanın muhalefet partisi DP'yi nasıl değerlendirdiklerinin önemi daha büyüktür. Zira ilk bakışta, Cumhuriyetin uzun süreli ilk muhalefet partisi olarak kurulmuş, sonrasında CHP'nin 27 yıllık iktidarına son verip birçok demokratik düzenlemeye imkan tanımış olan DP'nin, muhalif bir akım olan İslamcılık tarafından destek görmüş olacağı düşünülebilir. Fakat gerçekte durum bunun neredeyse tam tersidir.

Büyük Doğu Dergisi'nin DP'ye karşı genel tavrı, partinin güdümlü bir muhalefet partisi olduğu eleştirisi üzerinden yürümektedir. Dergide, özellikle 1948'in başında DP'de yaşanan kopuş ve istifalar sonrasında partiye ve lideri Celal Bayar'a çok sert ifadelerle yüklenildiği görülür. CHP'ye karşı daha sert bir politika beklentisi sebebiyle partiden istifa eden İstanbul İl Başkanı Prof. Dr. Kenan Öner'in "Niçin İstifa Ettim" başlıklı yazısının[231] Büyük Doğu'da yayınlanması, derginin DP karşısındaki pozisyonunu ortaya koyar niteliktedir. Dergi yazarlarından Zeki Aktay DP'yi "izinli muhalefet" şeklinde niteleyerek partinin lideri Celal Bayar'ın

---

[227] Bkz. Eşref Edip,"Onlar İçin Hidayet Kapıları Kapalıdır", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 3 (Haziran 1948), s. 34-35.

[228]" Müfritler İş Başında", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 5 (Haziran 1948), s. 78.

[229] "Cumhur Başkanından Bir İstirhamımız Var", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 6 (Haziran 1948), s. 82.

[230] Eşref Edip, "Günaltay'ın Başkanlığı ve Akisleri", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 29 (Ocak 1949), s. 57-61.

[231] Bkz. Kenan Öner, "Niçin İstifa Ettim", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 78 (30 Ocak 1948), s. 3.

CHP'ninkinden farklı bir dünya görüşüne sahip olmayıp, neye muhalefet ettiğinin de belli olmadığını ileri sürmekte, Bayar için "Eğer konu hürriyet, vicdan istiklaliyse bundan on sene evvel niye müdafaa etmiyordu? Atatürk döneminden sonra hangi konuda sapma gösterilmiş ki ona muhalefet ediyor? Bu soruya cevap veremez."[232] ifadelerini kullanmaktadır. Necip Fazıl İş Bankası'nda çalıştığı devrede, bir yemek esnasında Celal Bayar'ın, kendisinin "Allah'a ve Peygamberine itikat edip etmediğinizi söyler misiniz?" sorusuna "Hayır, maatteessüf hayır" cevabını verdiğini yazarken,[233] DP'nin hakiki bir muhalefet partisi olmadığını, muhalefet partisi kurma teklifinin bizzat İsmet İnönü'den geldiğini, ilk önce Kazım Karabekir, daha sonra Rauf Orbay'a yapılan teklifin bu kişiler tarafından kabul edilmemesi sebebiyle son olarak Bayar'a götürüldüğünü ve Bayar'ın teklifi kabul etmesi neticesinde DP'nin kurulduğunu anlatmaktadır.[234]

Necip Fazıl'a göre İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in DP'den istifası başta olmak üzere zaman içinde gelişen olaylar, Büyük Doğu'nun DP hakkındaki olumsuz kanaatini haklı çıkarmıştır.[235] Necip Fazıl başka bir yerde dönemin partileri için "CHP ile DP Hoca Ali ile Ali hoca gibidir. İkisi birbirinden beterdir."[236] nitelemesinde bulunurken DP için "bu memlekette en son ve en aziz ümit olan muhalefeti aç bırakmak, süründürmek ve … bütün kredilerinden mahrum bırakmaktan başka hiç bir işe yaramaz.[237] sözlerini kullanacak kadar sert bir tutum takınmaktadır.

Sebilürreşad'ın DP konusundaki tavrı da Büyük Doğu'dan daha olumlu değildir. Büyük Doğu'nun kullandığı keskin üslup bir tarafa bırakılırsa, içerik olarak iki derginin DP hakkındaki yayınlarının benzeştiği görülür. Dergi, ilk zamanlarda daha nötr davrandığı DP'yi din konusundaki siyasetini tam olarak açıklamadığı şeklinde eleştirmekte ve partiden ısrarla bu konudaki görüşlerini açıklanmasını talep

---

[232] Salih Zeki Aktay, "İzinli Muhalefet", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 77 (23 Ocak 1948), s. 3

[233] Be. De, "Celal Bayar", *Büyük Doğu*, Sayı 7 (25 Kasım 1949), s. 9. Celal Bayar ise daha sonra bu olaya dair bir tekzib gönderecektir.

[234] "Celal Bayar'ın Telgrafı", *Büyük Doğu*, Sayı 5 (1 Kasım 1949), s. 8.

[235] "Celal Bayar'ın Telgrafı", *Büyük Doğu*, Sayı 5 (1 Kasım 1949), s. 8.

[236] Be.De. "Kenan Ömer DP'den Niçin İstifa Etti?", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 76 (16 Ocak 1948), s. 8.

[237] Be.De. "Demokrat Parti", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 8.

etmektedir.[238] Fakat Celal Bayar'ın Bursa'da sarfettiği bir söz üzerine derginin parti hakkındaki yayınlarının tamamen olumsuza döndüğü görülür. Hakkında dergi yazarları tarafından sert yazıların kaleme alındığı Celal Bayar'ın "Türkiye'de şeriatı yaşatmayacağız" şeklindeki beyanatının DP için barındırılan "küçük umutları" da yıktığı anlaşılmaktadır. Eşref Edip Bayar için "Bu kitap (Kur'ân) dünya üzerinde kaldıkça insanlar rahat yüzü görmeyecektir." diyen Gladiston'dan mı ilham aldı" diye sorarken Bayar'ın açıklaması milletin mukaddesatına tecavüz olarak nitelendirilmektedir.[239] Bayar doğrudan derginin kapağından "Türkiye'de İslam şeriatını yaşatmayacağız diye Müslüman Türk milletinin mukaddesatına hakaret eden bir adam Türk milletinin lideri olamaz" şeklinde eleştirilirken,[240] bir diğer sayıda Milli Mücadele esnasında kendisine Galip Hoca diye hitap edilen Bayar'ın o zamanki sarık ve cübbeli fotoğrafı eşliğinde, Milli Mücadele'de millete savaşı kazandıran dinin irtica ile itham edilemeyeceği söylenmektedir.[241] Bayar söz konusu beyanatı için on gün sonra tekzib gönderse de, dergi on gün boyunca böyle bir tekzibe lüzum görülmemesini yine eleştiri konusu yapacaktır.[242] Bu tartışmanın sonraki sayılarda da uzun bir süre Sebilürreşad'ın gündemini işgal ettiği anlaşılmaktadır.

Sebilürreşad'ın DP ile ilgili olumsuz fikirlerini beyan ettiği pek çok örnek mevcuttur. Aydın Bozdoğan ilçe kongresinde, Arapça öğretimi, din eğitimi, ezan ve namazın Arapça olması gibi taleplerin büyük kongreye iletilmesinin reddedilmesi, bilhassa Adnan Menderes'in dini işlerin tüzük ve programa alınmasının ötesinde, kongrede konuşulmasının bile yersiz olduğunu söylemesi, Bayar'ın ise "İslam olmak İslam kalmak var, dinin müdafaa ve muhafazası, terakki ve tealisine çalışmak yok" cümlesini kurması[243] partinin din konusunda olumsuz bir siyasete sahip olduğunun

[238] Eşref Edip, "Demokrat Partinin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 27 (Ocak 1949), s. 27.

[239] Eşref Edip "Celal Bayar Gladistondan mı İlham Aldı" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 39 (Nisan 1949), s. 220, M. Raif Ogan "Şeriatı Yaşatmamak Celal Bayar'ın Ne Haddine", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 39 (Nisan 1949), s. 217.

[240] *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 40 (Nisan 1949), s. 225.

[241] *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 42 (Mayıs 1949), s. 257.

[242] Sebilürreşad, "Mahut Hadiseyi Çıkaran Kimlerdir", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 42 (Mayıs 1949), s. 265.

[243] Fahri Ün, "Partiden İstifanın Sebebi", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 42 (Mayıs 1949), s. 271.

kanıtları olarak anlatılmaktadır. DP'nin din hürriyetine kısıtlamalar getiren 163. maddenin kanunlaştırılmasına destek vermesi, Sebilürreşad'ın DP'yi eleştiren yayınlarına hız katmış görünmektedir. Dergi kanun düzenlemesine büyük tepki göstermiş, kanun maddesinin çıkarılmasını, büyük musibetler karşısında söylenen "*İnna lillah*…" ayetiyle karşılamış, "dine karşı takip edilecek siyasette CHP ile DP'nin hususi surette müşterek cephe kurdukları" ifadesini kullanmıştır.[244] Eşref Edip, Halk Partisi kongresinde dahi dini mevzular çok geniş bir biçimde tartışılırken DP kongresinde bunun yüzde birine bile rastlanmadığına, hatta bu tür konulara girilmemesine özen gösterildiğine dikkat çekerek "Ha Halk Partisi ha Demokrat Parti. Bu hususta ikisi de aynı şeydir, aynı hamurdandır."[245] ifadelerini kullanmaktadır. Ayrıca DP'nin parti tüzüğündeki "kanunların tanzim ve tatbikinde hiçbir din düşüncesinin müessir olmaması" şeklindeki laiklik tanımının CHP'nin tanımından daha katı ve dar bir anlayışa işaret ettiğini belirten[246] Eşref Edip, günün siyasi partilerinde bulunan Müslümanlara İslam'ı her şeyin ve bilhassa partilerinin üzerinde tutmaları gerektiğini öğütlemiş, mevcut partilerin İslam dini ile ilgili olumsuz tavır takınmaları durumunda hangi partiye mensup olursa olsun bütün Müslümanların tepki vermesinin ve hepsinin kendi partisi üzerinde etkili olmaya çalışmasının gerekli olduğunu anlatmaya çalışmıştır.[247]

Tam da bu noktada, derginin DP dışındaki muhalefet partilerine karşı olan tavrına işaret edilmesi gerekir. Eşref Edip, yukarıdaki sözleriyle partilere eşit bir muamele mesajını verirken, bir başka yazısında daha farklı bir portre çizer:

> "Programlarına bakıldığında partilerin iki gruba ayrıldığı görülür. Birinci grup CHP ve DP, ikinci grup ise Millet, Milli Kalkınma ve Türk Muhafazakar Partileri. Ayrıca 163. maddenin müzakeresinde DP ve CHP ittifak ederken yalnız MP karşı çıktı. Sonradan anlaşıldı ki bu madde, MP'nin inkılap karşıtı görüşlerini özellikle seçim zamanında yaymaması için CHP ve DP işbirliği ile çıkartılmıştır."[248] Eşref Edip'in bu sözlerine, din hürriyeti hakkında

[244] "Ey Demokrasi! Senin Namına Ne Kanunlar Yapılıyor", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 48 (Haziran 1949), s. 357.

[245] Eşref Edip "Dine Karşı Takip Edilecek Siyaset", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 50 (Mayıs 1949), s. 398.

[246] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 6.

[247] Eşref Edip "Din Herşeyden Üstündür", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 46 (Mayıs 1949), s. 329.

[248] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 8-9.

nispeten ileri vaadlerin yer aldığı Millet Partisi'nin beyannamesinin dergide yayınlanması,[249] Ulus gazetesinin MP'yi "Allahdan korkanlar partisi" şeklinde ilan etmesine ve partinin irticayla suçlanmasına karşı MP'yi savunan yazıların dergide yer alması,[250] MP Lideri Mareşal Fevzi Çakmak'ın 300.000 kişinin katıldığı ve İstanbul sokaklarında 25 sene sonra ilk defa tekbir seslerinin duyulduğu cenaze merasiminin, DP'ye İstanbul'da seçimi kaybedeceğini düşündürdüğü için bu partiyi telaşa soktuğu şeklindeki haberler yapılması da eklendiğinde, Sebilürreşad'ın MP'yi ayrıcalıklı bir konuma yerleştirdiğini anlamak zor değildir. Derginin siyasi partiler hakkındaki yayın politikası, her ne kadar Eşref Edip tarafından hiçbir parti ile alakalı olmamak, partiler üstü davranmak ve bütün partilere eşit uzaklıkta olmak şeklinde tanımlansa da,[251] yukarıdaki örneklere ilaveten Mayıs 1950 seçimlerinin hemen öncesinde Eşref Edip'in partiler arasında yaptığı mukayesede MP'nin diğer partilerden çok farklı olduğunu, bu partinin Müslüman Türk halkının umumi teveccüh ve muhabbetini kazandığını belirtmek ihtiyacını hissetmesi,[252] derginin başlarda daha tarafsız bir biçimde yürütmeye çalıştığı politikanın, incelediğimiz dönemin sonunda Millet Partisi'ni destekler bir tavra doğru evrildiğini göstermektedir.

6. Masonluk-Siyonizm

1940'ların ortalarında gelişen İslamcı söylem içinde Masonluk ve Siyonizm konuları önemli bir yer teşkil eder. Diğer konu başlıklarının çoğunun aksine, incelediğimiz her iki dergide aynı düzeyde vurgulu bir biçimde işlenen Masonluk

[249] Beyannameye göre millet hakimiyeti sözü laftadır. Yönetici zümre zenginleştikçe halk fakirleşmektedir. Vergiler azaltılmalı, hür teşebbüs serbest bırakılmalıdır. Ahlak hem hususi hem siyasi hayatta hakim kılınmalıdır. Parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır. Din ve devlet ayrı olmalı fakat din ve vicdan özgürlüğü sağlanmalıdır. Muhtelif din ve mezheplerin dini teşkilat kurmaları ve dini vakıfların bu teşkilata devredilmesi gerekir. Çocukların din bilgileri elde etmesi imkanı geniş bir surette temin edilmeli, ilk ve orta eğitime din dersleri ilave edilmeli, üniversitede ise ilahiyat fakültesi açılmalıdır. (Millet Partisi'nin Esas Hedefleri, .*Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 10 (Ağustos 1948), s. 154.

[250] Hakkı Şenkon, "Allahdan Korkanlar Partisi" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 39 (Nisan 1949), s. 216.

[251] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 3-11.

[252] Eşref Edip, "Partilerin Din Siyaseti", *Sebilürreşad*, Cilt 4, Sayı 76 (Nisan 1950), s. 3-11.

teşkilatı ve Mason imgesinin, gerek İslamcı düşüncenin tarih okumasında, gerekse gündem değerlendirmelerinde çokça etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Dergilerin konu hakkındaki temel yaklaşımı, gizli bir teşkilat olan Masonluğun Türkiye'nin kaderinde büyük bir etkisi olduğu üzerine kuruludur. Sebilürreşad Dergisi daha ilk yazısında, 1925 yılından derginin çıkış zamanına kadar din hürriyeti üzerinde yapılan bütün sınırlama ve baskılardan Masonların sorumlu olduğu iddiasıyla yayın hayatına başlamaktadır.[253] Masonların uluslararası bir tarikat olup ülke yönetiminde hala faal bulundukları iddiası, derginin yayın hayatı boyunca gündemle tutulmaya devam edilecektir. Eşref Edip'e göre sadece Cumhuriyet dönemindeki din karşıtlığında değil, 31 Mart vakasından başlamak üzere, Abdülhamit'e hal fetvasını bildiren heyette, Trablusgarp, Rumeli ve Filistin'in elden gidişinde hep Masonların etkisi ve parmağı vardır.[254] Necip Fazıl bu söylemi, Tanzimatçılardan başlayarak Sultan Murat, Meşrutiyet hareketi, İttihatçılar ve bütün "batı taklitçileri"nin Mason olduğunu iddia ederek daha da ileriye taşımaktadır.[255] Ona göre Tanzimat bir "Mason inkılabı"dır ve Meşruiyeti de Masonlar idare etmiştir.[256] Mason teşkilatı ise doğrudan bir Yahudi ve Siyonist teşkilatıdır. "Ahmak Osmanlı padişahlarına ve vezirlere o korkunç borçları toka eden", Meşrutiyet'i bizzat idare ederek "Türk tarihinin en dirayetli ve faziletli Padişahını II. Abdülhamit'e tertip kurarak tahttan indiren", "Şişli salonlarını" kurarak "iffetli Türk kadınıyla Türk delikanlısının bütün iman ve ahlak temelini diş diş kemiren" hep Yahudiler olmuştur.[257]

Her iki dergide de Mason teşkilatının yapısı, faaliyetleri ve gizli protokolleri hakkında çok sayıda yazıya rastlanmaktadır. Hemen her sayıda, başta 1934 yılında Münih'te "Dünya Siyonist, Komünist ve Mason Düşmanları Kongresi" adıyla bir

[253] "Allahın İnayetile Sebilürreşad'a Başlıyoruz," *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 1 (Mayıs 1948), s. 2.

[254] Eşref Edip, "Masonluk İçinden Çıkılmaz Bir Bataklıktır " , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 37 (Mart 1949), s. 190.

[255] "Masonluk ve Bütün Ruhu", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 76 (16 Ocak 1948), s. 10.

[256] Büyük Doğu, "Avrupalı Tuzağı ve İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 77 (23 Ocak 1948), s. 2.

[257] Necip Fazıl Kısakürek, "Kimin Adına Konuşuyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 44 (30 Ağustos 1946), s. 2.

toplantı yapıldığını ve kendisinin kongreye başkan seçildiğini anlatan[258] Cevat Rifat Atilhan olmak üzere, Eşref Edip, Raif Ogan ve Necip Fazıl gibi isimlerden gelen Masonluk aleyhindeki yazılar mevcuttur. Dönemin İslamcıları, bir Yahudilik müessesesi olduğunu düşündükleri[259] Mason teşkilatının ülke üzerindeki görünmez etkisinin ve faaliyetlerinin acilen sonlandırılması gerektiği hususunda birleşirler. Onlara göre Türkiye'deki Mason locaları kapatılmış olsa da, aslında faaliyetleri gizli bir şekilde hep devam etmiştir. Necip Fazıl bu konuda, Mason locası yetkililerinin beyanatlarında Türkiye'deki Mason locasının yeniden açılacağını söylediklerini ve loca hakkında bilgi verdiklerini gündeme getirerek, söz konusu açıklamaların Masonluk aleyhinde yayın yapan ve bu grubun her daim faaliyette olduklarını söyleyen Büyük Doğu'yu haklı çıkardığını yazmaktadır.[260]

Sebilürreşad Dergisi yazarları, Masonluk faaliyetlerine son verilmesi taleplerini, aynen laiklik, din eğitimi ve İslam Birliği söylemlerinde olduğu gibi Atatürk'ü referans göstermek yoluyla temellendirmeye, meşrulaştırmaya ve kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Eşref Edip'e göre Masonluk aslında Atatürk tarafından yasaklanmış bir teşkilattır. Atatürk'ün localarını kapatmasına rağmen memlekete bu kadar zararı dokunan Mason locaları bir de yasaklanmamış olsa memlekete kim bilir daha neler yapabilecekti?[261] Eşref Edip Mason locaları yasaklanmış olmasına rağmen, Türkiye Mason Derneği'nin "gazeteye ilan verecek kadar açıktan faaliyete başlamasından" şikayet etmektedir.[262] Zaten Masonluğun uluslararası, "kökü dışarıda" bir teşkilat olması, dernekler kanunu gereğince Türkiye'de faaliyette bulunamamasını gerektirmektedir.[263] Masonlar Cumhuriyet

[258] Cevat Rifat Atilhan, "Siyonizm, Komünizm ve Farmasonluğa Karşı Beynelmilel Dünya Teşkilatı, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 4 (Haziran 1948), s. 54.

[259] Prof. Ş. Ü., "Vesikalarla Masonluğun İçyüzü", *Büyük Doğu*, Sayı 10 (16 Aralık 1949), Sayı 10, s. 12.

[260] Be. De, "Dikkat Dikkat", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 80 (13 Şubat 1948), s. 8.

[261] "Allahın İnayetile Sebilürreşad'a Başlıyoruz", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 1 (Mayıs 1948), s. 2.

[262] Eşref Edip, "Farmasonluk Atatürk Yolu mudur?" , *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 24 (Aralık 1948), s. 376.

[263] Eşref Edip, "Farmasonluk Atatürk Yolu mudur?" , *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 24 (Aralık 1948), s. 376, M. Raif Ogan, "Masonluğun İç Yüzü", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 60 (Eylül 1949), s. 146-152.

tarafından yasaklanan bazı rütbe ve nişanları kullanmakta[264] ve gerçek irticayı onlar temsil etmektedir.[265] Bütün bunlara karşın Sebilürreşad yazarları ise Atatürk'ün "hakikati konuşmaktan korkmayınız" tavsiyesi gereğince onlar aleyhine yazılar yazmakta, Masonluk hakkındaki bütün gerçekleri gün ışığına çıkarmayı kendilerine vazife bilmektedir.[266]

Bu dönemde CHP Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu, Mason tarikatının uluslararası bir teşkilat olması yönüyle tekrar açılmasının kanuni olup olmadığına dair bir önerge vermiştir. İçişleri Bakanlığı Masonluğun beynelmilel bir mana ifade ettiğinin başbakanlığa bildirildiğini söylemekte, başbakanlık ise Mason kuruculara bazı sualler sorulduğunu ve onlardan alınacak cevaplara göre hareket edileceğini bildirmektedir. Yazara göre Masonluğun uluslararası bağlantısı zaten herkesçe malum olan bir husus olmasına rağmen, bu tarz bir prosedüre tabi tutulması gereksizdir. Masonlara böyle bir hak veriliyorsa, Nakşilerin ve Mevlevilerin de kendi derneklerini kurma haklarına sahip olmaları gerekir.[267] Bir süre sonra İçişleri Bakanlığı tarafından Masonların kanunlara uygun hareket ettiği ve faaliyetlerinin engellenemeyeceği açıklaması yapılmış, buna karşın İslamcı yazarlar ısrarlı bir biçimde Masonluğun dış bağlantılı bir teşkilat olduğu hakkında belge ve bilgi yayınlamaya devam etmiştir.[268]

---

[264] M. Raif Ogan, "Masonluğun İç Yüzü", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 60 (Eylül 1949), s. 149.

[265] M. Raif Ogan, "Yine Masonluk İrticaı Babındadır", .*Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 71 (Ocak 1950), s. 331.

[266] M. Raif Ogan, "Masonluğun İç Yüzü", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 60 (Eylül 1949), s. 147.

[267] "Masonluk Hakkında Takrir", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 37 (Mart 1949), s. 184.

[268] M. Raif Ogan, "Masonluğun İç Yüzü", .*Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 60 (Eylül 1949), s. 146-152, Prof. Ş. Ü., "Türkiye'de Mason Teşkilatı", *Büyük Doğu*, Sayı 5 (1 Kasım 1949), s. 12 ve Sayı 8 (2 Aralık 1949), s.10. Necip Fazıl, o günlerde din hürriyeti konusunda olumlu bir biçimde değerlendirilen bazı gelişmeleri dahi Masonluk teşkilatıyla ilişkilendirecek kadar ileri bir söylemde bulunur. Onun anlattığına göre beynelmilel teşkilattan yeni Mason derneğine gelen mahrem talimat çerçevesinde, din ihtiyacının arttığı şu zamanlarda dini baltalamanın tek çaresinin zahirde onu hararetle terviç ettikten sonra tatbikatta çığrından çıkarmak ve aslını bozmak olacaktır. Talimatta, bu maksatla mekteplere din dersi konulmasının temin edilmesi ve bu hususta kitapların kocakarı masallarıyla doldurulması, ictihad kapısının açık bulunduğunun vurgulanması, yeni bir din alimleri zümresi oluşturulması, Nakşilik gibi şeriata bağlı tarikatların ezilip Bektaşiliğin özendirilmesi

7. Komünizm

Büyük Doğu Dergisi'nde çok daha baskın bir biçimde olmak üzere, gerek Büyük Doğu gerekse Sebilürreşad dergilerinde genişçe yer bulan bir diğer konu Komünizm meselesidir. İslamcılar için Masonluk kendini gizleyen bir düşman iken, İslamcıların özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki gündeminde önemli bir yer işgal ettiği anlaşılan Komünizm akımı, görünür bir düşman ve yakın tehlike pozisyonundadır.

Necip Fazıl, dergisinin 7 Aralık 1946 tarihli sayısında, Komünizm tehlikesine dair yazdığı uzunca yazıda, hükümetin baskıcı politikasından birden bire müsamahakâr bir tavra geçtiğine işaret ettikten sonra bu politikadan en çok Komünistlerin yararlanmaya çalıştığını belirtmekte ve Komünizm tehlikesine karşı pek çok uyarıda bulunmaktadır. Komünizmin hükümet ve millet için biricik düşman haline geldiğini belirten Necip Fazıl, tehlikenin tek başına hükümetin dahi önüne geçemeyeceği bir boyutta olduğu tespitinde bulunarak, her bir ferdi tek tek Komünizmin karşısında pozisyon almaya davet etmektedir.[269] Görebildiğimiz kadarıyla İslamcı dergilerde Komünizm meselesine bu kadar büyük yer vererek, bu akımı ülkenin ve milletin en büyük düşmanı olacak kadar tehlikeli bir konuma oturtan ilk yazı bu yazıdır. Bundan böyle İslamcılar Komünizmden gittikçe daha fazla bahsetmeye -eş zamanlı olarak korkmaya- başlayacak, Komünizm Müslümanların gündemindeki yerini giderek daha fazla artıracaktır. Komünizmin İslamcılar üzerinde yarattığı korku, bir taraftan Komünizm karşısında safların sıklaştırılmasına, diğer taraftan Komünizm karşıtı olduğunu beyan eden devlet otoritesiyle aralarındaki mesafenin kısmen de olsa azalmasına hizmet edecektir. Bu korku ve düşmanlığın üçüncü bir etkisi ise, İslamcıların ve hatta dindar halkın, yine Komünizmin dünya üzerindeki en büyük karşıtı veya düşmanı gibi görülen Amerika'ya/ batı bloğuna eskisinden daha fazla yakınlık duymaya başlamalarıdır.

şeklinde tavsiyelerde bulunulmuştur.("Beynelmilel Teşkilattan Yeni Mason Derneğine Gelen Mahrem Talimat", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 81 (20 Şubat, 1948), s. 16.)

[269] Necip Fazıl Kısakürek, "Millet ve Hükümete Beyannamedir", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 6 (7 Aralık 1946), s. 16.

Komünizmin ne kadar büyük bir tehlike olarak algılandığı dönemin yazılarına hem içerik hem de üslup olarak keskin bir biçimde yansımıştır. Bu yazılarda okurlar yaklaşan büyük tehlike hakkında uyarılmakta ve onlardan tedbirli olmaları istenmektedir. Zeki Aktay'ın Büyük Doğu Dergisi'ndeki şu satırları dönemin anlayış ve psikolojisini çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır:

> "Moskoflar geliyor. Ve gayet sinsi, gayet açık, gayet hesaplı, gayet cüretli adımlarla geliyor… Moskof geliyor. Bir bakıma fevkalade yavaş, bir bakıma son derece hızlı, hem sinsi, hem açık, hem temkinli, hem cüretli adımlarla Moskof geliyor. Bunu mutlaka bilelim, sadece bilmiyorduk demeyelim ve ona göre elimizden ne geliyorsa onu yapalım."[270]

Başka bir yazıda ise Komünist Enternasyonalin Belgrad'da büyük bir merkez kurduğu, merkezin Balkanları ve onun üzerinden Türkiye'yi Komünistleştirme için de çalışacağından bahsedilmektedir.[271]

Özellikle Büyük Doğu Dergisi'nde Komünizme karşı Amerika'ya yaklaşma ve Amerikan yardımından medet umma eğiliminin hakim bir düşünce haline geldiği görülmektedir. Dergide yayınlanan pek çok yazıda bundan bahsedilmektedir.[272] Mesela Ali İhsan Sabis bir yazısında Komünistlerin Amerika sayesinde daha fazla ilerleyemedikleri ve onlara karşı askeri birliklerin gelişiminde Amerikan yardımının faydalı olacağını belirtilmektedir.[273] Aynı yazarın bir başka yazısında Amerika'nın Komünist tehlikeyi çok iyi idrak ettiğinden bahsedilmekte, bu kapsamda Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkeler için uygulanan Marshal Planı ve yardımları övülmektedir.[274] Muharrem Feyzi Togay imzalı bir diğer yazıda ise Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık hareketlerinin arttığı İslam alemiyle siyasi bir birlik kurmaya davet edilirken, ilginç bir şekilde böyle bir siyasi birliğe "genç ve kuvvetli Amerikan Cumhuriyeti'nin" geniş ölçüde destek vereceği ve maddi yardımda bulunacağı, "Rus kızıl heyulasının ancak bu şekilde yerinden kıpırdamaz

---

[270] Salih Zeki Aktay, "Moskoflar Geliyor", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 75 (9 Ocak 1948), s. 9.

[271] Ali İhsan Sabis, "Moskof Tehlikesi Karşısında Türkiye", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 69 (24 Ekim 1947), s. 9.

[272] Bkz. Cafer Seno. "Hududu Beklemeyen Türkiye", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 9.

[273] Ali İhsan Sabis, "Moskof Tehlikesi Karşısında Türkiye", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 69 (24 Ekim 1947), s. 9.

[274] Ali İhsan Sabis, "Yine Moskof Tehlikesi", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 74 (20 Ocak 1948), s. 9.

hale getirilebileceği" belirtilmektedir.[275] Sebilürreşad'da Amerika'da katıldığı Dünya Din Kongresi'ni anlatan Hamdullah Suphi de, kongrede Rusya'nın güneye inmesine ancak Türkiye, İran ve Afganistan gibi Müslüman ülkelerin mani olabileceğinin görüşüldüğünü, kendilerinin Anglo-Sakson ülkelerinden bu dost milletlere karşı alaka ve yardım göstermelerini istediklerini açıklıyor.[276]

Tam da burada Komünizm ile din arasında kurulan ilişkiden bahsetmek yerinde olacaktır. Komünizm korkusunun, dönemin İslamcı söyleminin üzerinde yükseltildiği önemli unsurlardan biri olduğu görülmektedir. İslamcılar devleti Komünistlere müsamahakar davranmakla suçlamakta, hükümetin bazı icraatları Komünizm üzerinden eleştirilmektedir. Devletin kültür siyaseti, 20 senedir uygulanan politikanın Komünizm umdeleri olduğu, bu politikanın "milletin manevi bünyesini yıktığı", "ne din ne de ahlak bıraktığı"[277] şeklinde eleştirilirken, Güneş dil teorisini de içine alan dil reformu, "dil bozgunculuğu" ve "afet" olarak isimlendirilmekte, hadise bir "bolşevik kundağı" olarak nitelendirilmektedir.[278] Devletin Komünizmle ilişkisi konusunda bazen daha da ileri gidilerek Komünizmin Birinci Meclis'te dahi himaye edildiği[279] iddia edilmektedir.

Şüphesiz ki İslamcılık düşüncesindeki Komünizm ögesi ve karşıtlığı üzerine yapılabilecek pek çok yorum vardır. Hadisenin günün uluslararası politik şartlarıyla da yakın bir ilgisi mevcuttur. Fakat özetle ifade etmek gerekirse, Komünist ideolojinin İslamcıların iç politika ve dış politika için ürettikleri söylemleri ve aldıkları pozisyonları önemli bir düzeyde etkilediği anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda oluşan iki kutuplu dünya düzeninde, İslamcılardan en azından belli grupların, tercihlerini batı bloğundan yana kullandıklarının metinlere bariz bir biçimde yansıdığı görülür. Bu politik tercihin "dış politika bakımından Türk

[275] Muharrem Feyzi Togay, "Kızıl Tehlikeye Karşı Müttefikimiz", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 64 (23 Mayıs 1947), s. 9.

[276] Hamdullah Suphi, "Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 11 (Ağustos 1948), s. 173.

[277] Hakkı Şenkon, "20 Küsür Sene Süren Komünizm Umdeleri ", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 17 (Ekim 1948), s. 264.

[278] Eşref Edip, "Dil Bozgunculuğun Kaynağı", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 26 (Ocak 1949), s. 10.

[279] "Birinci Meclis'te Komünizm", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 15-16.

vatanının selamet çatısının, neden İngiliz siyasetine istinat ettirilmek zorunda" olduğu,[280] "Türkiye'nin kendi öz sınırları içinde, ileri, müstakil ve şahsiyetli bir tekevvüne layık görülmesindeki gaye, en fazla kabul yahut en az red tavrını, Garplı kuvvetler manzumesi zaviyesinden yalnız demokrasyalarda bulabileceği" benzeri yazılarla yüksek sesle dile getirildiği ve kuvvetli bir biçimde savunulduğu müşahede edilmektedir.[281] Bu durumun, İslamcılığın 19. yüzyıldan bu yana sürdürdüğü sömürge karşıtı ve anti-emperyalist karakteri için bir kırılma teşkil ettiğini ifade etmek gerekir. Batı bloğu taraftarlığının Sebilürreşad Dergisi yerine Büyük Doğu Dergisi'nde yüksek sesle savunulması ise, derginin İslamcılık düşüncesinin sürekliliği içinde bir kırılma oluşturduğu fikrine katkı yapan tutumlarından bir diğeri olarak değerlendirilmelidir.

Bunun yanı sıra İslamcıların bu dönemde Komünizmin kötü ününden kendi lehlerine istifade ettikleri, bu akımın toplum ve devlet katındaki olumsuz karşılığını söylemleri için bir kaldıraç olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Özellikle Sebilürreşad Dergisi'nin söyleminde din duygusu, Komünizmin panzehiri gibi sunularak daha değerli hale getirilmeye ve yükseltilmeye çalışılmıştır. Komünizme karşı en büyük seddin Müslümanlık olduğunu savunan çok sayıda yazının[282] temel tezi, Komünist düşüncenin gelişmesi ve yayılmasının önüne ancak insanlarda din duygusunun geliştirilmesi yoluyla geçilebileceğidir. Din duygusunu geliştirmek için ilk adım ise, din hürriyeti üzerindeki baskı ve sınırlamaların kaldırılması, özellikle de din eğitiminin önünün açılarak vatandaşların buna teşvik edilmesiyle atılabilecektir. İslamcılar bu yolla rejimi adeta iki "olumsuz"dan daha az zararlı olanın tercih etmeye zorlamaktadır. "Ya din ya Komünizm, ikisinin ortası yoktur."[283] Yaklaşımın

[280] Yazıda geçen şu ifadeler de dikkat çekicidir: "Türk milletinin Doğu manzumesinde, Batı'nın bütün kıymetlerinin Doğu'nun şahsiyetinde eritmiş yepyeni bir hüviyetle şahlanabilmesinin, ancak İngilizlerle el ele vermek neticesinde husülü mümkün bir davadır" Nizamettin Nazif, "Dost İngilizlere", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 22 (10 Mart 1944), s. 4.

[281] Büyük Doğu, "Dünyamız", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 23 (12 Nisan 1946), s. 2.

[282] Bkz. "Komünizme Karşı En Büyük Set, Müslümanlık", .*Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 59 (Eylül 1949), s. 140, Hüseyin Saruhan, "Komünizme Karşı Duracak Ancak İslamiyet Kalesidir", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 9 (Temmuz 1948), s. 143, Reşat Feyzi Yüzüncü, "Komünizma Öncüleri", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 85 (19 Mart 1948), s. 3.

[283] "Din Aleyhtarlığı Komünizm Yoludur", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 6 (Haziran 1948), s. 89.

arka planında, din duygusuna sahip olmak veya din eğitiminden geçmenin, Komünizm için düşünülenin aksine, devlete daha bağlı, kamu düzenine daha sadık, başka bir deyişle devlet için daha az problem çıkaracak bir vatandaş tipini doğuracağına inanılıyor olması da muhtemeldir. Fikir planında, Komünizm imgesi ne kadar büyük bir tehlike olarak düşünülürse, İslamcı söylemin de kendisine o kadar rahat bir meşruiyet alanı bulacağı varsayımıyla hareket edilmiş gibidir. İslamcılar tarafından, bu denli yüksek dozda bir anti-Komünizm propagandası yapılmasının ve Komünizm tehlikesinin, ülkeyi hemen yarın hakimiyeti altına alacakmışçasına, bu derece yakın ve muazzam bir tehlike olarak sunulmasının altında böyle bir varsayım yatmaktadır. Bu konuda, Hamdullah Suphi'nin katıldığı Amerika'da düzenlenen Dünya Din Kongresi'nde de geçen "Komünizme karşı farklı dinlerden olan dini kuvvetleri seferber etme fikri"nden[284] de yararlanılmış gibidir.

8. Milli Mücadeleye Atıflar

İslamcıların kırklı yıllardaki söylem ve taleplerini meşrulaştırmada sıklıkla kullandıkları yöntemlerden biri, Milli Mücadele veya Atatürk dönemine atıfta bulunmak olmuştur. Büyük Doğu Dergisi'nde pek görülmeyen, fakat Sebilürreşad'ın söyleminin asli unsurlarından biri olan Milli Mücadele vurgusu etrafında, laiklik, din eğitimi veren kurumlar, İslam birliği girişimleri ve Masonluk konusundaki taleplerin meşrulaştırılmasında bu dönemdeki bazı uygulamalara nasıl atıflarda bulunulduğu yukarıda anlatılmıştı. İslamcıların genel manada dinin ve din duygusunun ehemmiyeti konusunda da Milli Mücadeleye göndermelerde bulundukları görülmektedir. Bu konuda merkeze alınan şey, özellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyetin kuruluş sürecinin hangi dinamiklerle yürütüldüğüdür.

Bu söyleme göre her şeyden önce Milli Mücadele'nin kazanılmasındaki başlıca saik, mücadeleyi yürüten insanlardaki dini hissiyattır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Milli Mücadele'nin lider kadrosunun süreç boyunca güttüğü siyaset ve kullandığı dil de aynı istikamettedir. Toplum ilk günden başlamak üzere, dini değerlerin saldırı altında olduğu ilanıyla işgalcilerle mücadeleye çağrılmış, dinin toplumdaki motive edici gücünden en yüksek düzeyde istifade edilmiştir. Bu konuda Birinci Meclis örneğine sıklıkla başvurulur. Sebilürreşad'da tam metni verilen, 21

[284] Bkz. "Amerikada Dünya Din Kongresi", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 6 (Haziran 1948), s. 96.

Nisan 1920 tarihli, bütün vilayetlere gönderilen genelgeye göre, Millet Meclisi'nin açılışı "günün mebrukiyetinden istifade için" yani Cuma günün mübarek bir gün sayılmasına binaen Cuma namazı sonrasına denk getirilmiştir.[285] Ayrıca Birinci Meclis'teki yemin metni şöyledir: "Makam-ı hilafet ve saltanatın ve vatanın ve milletin istihlas ve istiklalinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi." Meclisin 6. toplantısında ise padişaha şu telgraf çekilmiştir: "Biz ve vekilleriniz, Cenab-ı Hak ve Resul-ü Ekrem namına yemin ederiz ki, Padişah'a ve Halife'ye isyan sözü bir yalandan ibarettir. Ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir."[286] Diğer taraftan zamanın din adamlarının Milli Mücadele'ye gerek hukuki meşruiyet sağlamak, gerekse halkı doğrudan mücadeleye sevketmek konularında çok büyük katkıları olmuştur. İstanbul yönetiminin Milli Mücadele'ye dahil olanlar aleyhine çıkardığı fetvaya karşı, zamanın din adamlarından pek çoğu Milli Mücadele'nin yanında yer almışlar ve mücadele lehine fetva yayımlamışlardır. Dindar Anadolu halkının mücadeleye destek vermesi, bu fetvalar sayesinde sağlanabilmiştir Bir çok müftülük binası askeri karargah olarak kullanılmış, pek çok yerde direniş, din adamlarının halkın önüne düşmesiyle oluşturulan birlikler sayesinde yürütülebilmiştir.[287] Sebilürreşad Dergisi, özellikle din alimlerinin gericilikle ve Milli Mücadele'ye karşı çıkmakla suçlandığı "Vurun Kahpe'ye" adlı filme büyük tepki göstermiş, filmin gündeme gelmesinden sonra pek çok sayfasını din alimlerinin İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerine ayıran yayınlarda bulunmuştur.[288] Bu konuda dergi sayfalarına taşınan sayısız örnekten biri şöyledir: Birinci Meclis milletvekillerinden Şükrü Çelikalay'ın anlatımına göre, kendisi Milli Mücadele döneminde Ankara'ya gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, Mustafa Kemal onu "nerde kaldın hocam, dört gözle seni bekliyorduk" sözleriyle karşılamış ve Çelikalay'a Afyon'da düşmana karşı yaptıkları için iltifatta

[285] "Büyük Millet Meclisi'nin Temel Taşı", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 42 (Mayıs 1949), s. 257-258.

[286] Eski Mersin Mebusu Salahaddin, "İlk Meclis ve İlk Yeminler", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 70 (31 Ekim 1947), s. 6.

[287] İstiklal Savaşının Manevi Cephesi Erleri, *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 3 (Haziran 1948), s. 46-48, "Milli Harekata Karargah Olan Müftülük Daireleri", *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 57 (Ağustos 1949), s. 105,

[288] Bkz. Cevat Rifat Atilhan, "Vurun Kahpeye", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 41 (Nisan 1949), s. 250.

bulunmuştur. Çelikalay Ankara'nın durumunu "23 Nisan'da Meclisi dualarla açtık fakat halk bize tam itimad etmiyordu" cümleleriyle anlatmaktadır. Mustafa Kemal vaziyetle ilgili Çelikalay'dan "Haydi hocam Afyon'da yaptığın gibi halkı burada da irşad et. Maksadımızın memleketi, din ve şeriatı kurtarmak olduğuna inansınlar" şeklinde bir talepte bulunur. Çelikalay ise Mustafa Kemal'e "burada düşman bizi dine düşman göstermiş, din müesseselerini yıkacağımızı, mekteplerden din derslerini kaldıracağımızı, ulemanın sarıklarını başlarına dolayacağımızı söylemişler" deyince, Mustafa Kemal "Ne münasebet hocam. Biz buraya dinin müdafaası için geldik. Bunu halka anlatın" demiş ve ona Ankara'da tutunabilmeleri için beş aya ihtiyaç duyduklarını anlatmıştır. Çelikalay, Mustafa Kemal'le aralarında geçen bu diyalogdan sonra Hacıbayram Camii'nde bir vaaz verdiğini, vaaz sonucunda bir günde 700 silah, 600 mücahit, 120 at topladığını ve bunlarla Dumlupınar'da düşmanı 5 ay değil 9 ay oyaladığını nakletmektedir.[289]

İslamcılar, meclisin temel vazifesinin dini bir kurum olan hilafetin kurtarılması olarak belirlenmesi, milletvekillerin kendilerini halifenin vekili olarak tanımlaması, sırf mübarek bir gün olduğu için meclisiin Cuma günü açılması, yeminlerin hep Allah adına yapılması, halkın İstiklal Savaşı'na dini hissiyatlarına hitap edilmesi yoluyla çağırılması gibi, dini ögelerle bu derece iç içe olan bir süreçte kurulan Cumhuriyet yönetiminin dine karşı tavır almasının kendisiyle çelişmek anlamına geldiğini öne sürmektedir. Buradan hareketle halktaki din hissiyatının azalması durumunda onu motive edecek önemli bir güçten mahrum kalınacağını anlatmakta,[290] şu durumda İstiklal Savaşı döneminden daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya olunduğunu iddia ederek[291] halktaki din duygularının muhafazasına bugün daha fazla ihtiyaç olduğu sonucuna varmaktadırlar.[292]

İslamcıların söylemlerine Milli Mücadele döneminden örnekleri referans göstermeye çalışması, iç ve dış dünyaya karşı daima müdafaa pozisyonunda

[289] Eşref Edip, "Milli Mücadele'de Din Uleması", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 46 (Mayıs 1949), s. 335.

[290] Hakkı Şenkon "Maneviyatın Yurt Müdafaasındaki Rolü", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 48 (Haziran 1949), s. 367.

[291] Muhtemelen Komünizm veya Rus işgalini kastediyor.

[292] Hüseyin Saruhan, "Komünizme Karşı Duracak Ancak İslamiyet Kalesidir", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 9 (Temmuz 1948), s. 143.

bulundukları bir dönemde, demokrasi ve laiklik batı orjinli gibi kavramların yorumlanmasında batı uygulamasından yaptıkları gibi, din duygusu gibi bir kavramın nasıl anlaşılması gerektiği konusunda ise içteki ve yakın/makbul tarihteki uygulamalardan yardım istemek şeklinde yorumlanmaya müsaittir. Sebilürreşad yazarları, İslamcı nitelikteki söylem ve taleplerinde Milli Mücadele dönemini referans göstermek suretiyle hem taleplerini toplumun tamamına mal etmeye çalışmış, hem de Milli Mücadele'nin devlet ve toplum katındaki tartışmasız meşruiyet gücünden istifade etmek istemiştir. Böylece Sebilürreşad çizgisi, taleplerini rejimin sinir uçlarına dokundurmadan dillendirmenin ve savunmanın bir başka yolunu daha bulmuş ve kullanmış olmaktadır.

9. Tarih Algısı

1940-1950 döneminin sonrası için de açık bir şekilde tespit edilebileceği gibi, Türkiye'deki İslamcı söylemin asli unsurlarından biri tarih okuması olmuştur. Tarihinin ideolojik bir hesaplaşma alanı ve günün söylemlerinin alt yapısını oluşturacak bir malzeme kaynağı olarak görülmesiyle, tarihi olaylar değişemeyeceği halde, hadiselerin yorumlarında yüz seksen derece farklılıklara gidilebilmiş, ideolojinin en sağlam zannedilen temelleri, geriye doğru yapılan okumalarla inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet dönemine geçişte İslamcı söylemin en büyük kırılmalarından birinin tarih okuması ve algısındaki değişme olduğunu söylemek mümkündür.

II. Meşruiyet dönemi İslamcılığı, batı kanun ve kurumlarını hesapsız bir şekilde transfer etmekle eleştirdiği Tanzimat'a belli bir tepkiyi içermekte, Meşrutiyet hareketini övmekte, bunun yanında İslamcı bir politika yürütme iddiasında olmasına rağmen, II. Abdülhamit dönemini bir zulüm ve istibdat dönemi olarak nitelemekteydi. 40'lı yıllarda gelişmeye başlayan Cumhuriyet dönemi İslamcılığında ise Tanzimat tepkisinin benzer vurgularla devam ettiği, fakat Meşrutiyet döneminin kısmen, Abdülhamit algısının ise neredeyse tamamen değiştiği görülmektedir. Bu farklı bakış, II. Meşrutiyet'ten sonraki İslamcılığın seyrinde kısmi bir kırılma olarak düşünülebilecek Büyük Doğu Dergisi'nden beklenebilirse de, zamanında Meşrutiyet lehine ve Abdülhamit aleyhinde onlarca yazının çıktığı Sebilürreşad Dergisi'nin eskinin tam tersi istikametinde bir tarih yorumuna gitmesi ilginç ve dikkat çekicidir.

Dönemin yazılarında, İslamcılar tarafından özellikle Cumhuriyet öncesinde büyük tenkide uğrayan Abdülhamit idaresinin, padişahın yönetim tarzının bir takım haklı sebeplere dayandığı gibi açıklamalarla yavaş yavaş övülmeye başlandığı görülür. Görebildiğimiz kadarıyla İslamcı dergilerde II. Abdülhamit'i öven ilk yazı Ekim 1943'te, Büyük Doğu'nun 7. sayısında çıkmıştır. Yazı II. Abdülhamit'i, ona daha çok ecnebilerin, mühtedilerin ve yanaşmaların düşman olduğu gibi sözlerle savunmaktadır. "Abdülhamit gerçekten Kızıl Sultan mıydı?" sorgulaması da bu yazıyla başlamış görünmektedir.[293] Zamanla Abdülhamit'e karşı yapılan donanmayı çürüttüğü gibi teknik yönden eleştirilerin dahi savunulmaya ve izah edilmeye çalışıldığı,[294] Abdülhamit idaresinin müstebit olduğu fikrinin ise yerini yeni bir yaklaşıma bıraktığı anlaşılmaktadır. Buna göre onun idaresine karşı çıkanlar ecnebiler, Masonlar ve Türklük dışı Müslüman ümmetçilerdir. Abdülhamit mali, ticari ve idari sahada nüfuz elde etmiş bu kimselere imkan tanımamak için idareyi tek elde toplamış, muhalif sesleri kesmiş, devleti borca sokmadığı ve hafiye teşkilatı kurduğu için devletin aleyhine çalışan bu zümrelerin tepkisini çekmiştir.[295]

Tanzimatı ve Tanzimatçıları kötüleyerek onları birçok sorunun temelinde görme yaklaşımı ise kuvvetlenerek devam etmiştir.[296] Necip Fazıl'a göre Tanzimat "istikbal hasretiyle belki maziye değil, fakat muhakkak ki geriye gidiş ve benliğini teslim ediş devri"dir. "Türk sanat ve fikir adamı o devirde, batının edebi, harsi, siyasi, ictimai ve iktisadi köleliğine girer ve tesellisini satıh taklitçisinin kör meftunluğunda bulur."[297] Ayrıca "Dünyanın en kamil ve tezatsız ahlak manzumesi olan İslam ahlakını bize, Tanzimat'tan evvel ham ve kaba softa, Tanzimat'tan sonra ahmak ve şahsiyetsiz garp taklitçisi" kaybettirmiştir.[298] Hatta Tanzimat'la birlikte Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının yanlış olduğu, Tanzimat'a yol açan sebeplerin en

[293] M. Sami Karayel, "Tanzimatın İçyüzü", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 7 (29 İlkteşrin 1943), s. 14.

[294] M. Sami Karayel, "Sultan Hamit Müstebit midir", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 16 (31 Birinci Kanun 1943), s. 14-15.

[295] M. Sami Karayel, "Tarih ve Sultan Hamit", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 28 (21 Nisan 1944), s. 14.

[296] Bkz. M. Sami Karayel, "Tanzimatın İçyüzü", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 7 (29 İlkteşrin 1943), s. 14.

[297] Necip Fazıl Kısakürek, "Dördüncü Mektup", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 8 (5 İkinci Teşrin 1943), s. 5.

[298] Büyük Doğu, "Ahlakımız: 3", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 15 (24 Birincikanun.1943), s. 2.

önemlilerinden birinin ocağın kaldırılması olduğu fikrinin de Necip Fazıl ve diğer Büyük Doğu yazarları tarafından müdafaa edildiği görülür.[299]

Dönemin tarih algısında, Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri ve gerilemenin ne zaman başladığı gibi konularda da yeni tarih okumalarının yapıldığı görülür. Bunlardan biri gerilemenin "gayri Türk unsurların" (devşirmelerin) yönetimde giderek söz sahibi olmasına bağlanmasıdır. İsmail Hami Danişmend'in kaleminden Osmanlı'daki devşirmelerin birçoğunun aslında devlete ihanet ettiği, Fatih ve Kanuni gibi büyük padişahların bile bu hataya düştüğü yazılmaktadır.[300] 1453'e kadar sadrazamların hepsinin Türk olduğu, fakat bu tarihten itibaren 135 devşirme ve 79 Türk sadrazamın başa geçtiği söylenerek bu tutum eleştirilmektedir.[301] Hristiyan asıllı bu gruba Bektaşiliğin çok yakın geldiği ve bu yüzden Bektaşiliği seçtikleri, esasta ise bunların hakiki Müslüman olmadığı gibi iddialar üzerinde yürüyen bu tarih okumasına göre, bu grup yönetimde sadece kendi menfaatlerini, zevk ve sefalarını düşünerek çalışmış, devlet bu yüzden gerilemeye başlamış ve bu gerileme süreci ülkeyi Balkan harbine kadar getirmiştir.[302]

Gerilemenin ne zaman başladığı konusunda sıklıkla Kanuni devrine işaret edilmektedir. Necip Fazıl Kanuni zamanında başladığını öne sürdüğü gerileme sürecini "dört asırdır mayasını hiç değiştirmediği, değişiklik adına ne yapıldıysa kabukta kaldığı ve asla taalluk etmediği, kışırda kabuk bağlayan ve iç vecdini kaybeden sözde imanla, bir türlü iman haline gelmeyen gülünç inanışların bazı kör nefsaniyetlerde belirttiği tarihi yobazlığın kötü halin sebeplerinden olduğu"[303] gibi sözlerle anlatmaktadır. Ona göre gerilemenin bir diğer sebebi olan şeyhülislamların "bir memur gibi padişah iradesiyle atanmaya başlaması da" Kanuni döneminde olmuştur. Zira Bizans ve Fars etkisiyle kullanılmaya başladığını söylediği bu yöntemle şeyhulislamın padişaha karşı çıkması zorlaşmış, bu vaziyet "o zamana kadar İslam'ın hakça en zayıf köleden farklı görmediği devlet reisine, İslami

[299] Bkz. M. Sami Karayel, "İnkıraz Sebepleri", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 8 (5 İkinci Teşrin 1943), s. 14.

[300] Necip Fazıl Kısakürek, "Artık Bu Kadarı Yeter", *Büyük Doğu*, Sayı 3 (28 Ekim 1949), s. 2.

[301] Said Sadi Danişmendoğlu, "Yabancı Kan", *Büyük Doğu*, Sayı 9 (9 Aralık 1949), s. 13.

[302] M. Sami Karayel, "Devşirmecilik Ruhu", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 19 (18 Şubat 1944), s. 14.

[303] Büyük Doğu, "Bu Hal", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 74 (Ocak 1948), s. 2..

hükümlere karşı da hakim mevkide bulunmayı telkin etmiş"tir. "Bu durum İslam'ın aldığı en canhıraş yaradır."[304] Kanuni devrinden itibaren batı, "eski insan yaşayışını allak bullak eden müstakbel çığırın eşiğine adımını atarken bizde küfür dünyasına hakaretle arka çevrilmiş, şeriata ihanet eden ham ve kaba softa tipi" ortaya çıkmıştır. Bunlar otomobile "şeytan arabası", matbaaya "küfür aleti" demişler, şeriat lafzını kullanarak "İslamı doğrucu ve yapıcı bir platformda tutma fikrinden" uzak kalmışlardır.[305] "Böylece garp dünyası yeni bir doğuşla (rönesansla) meşgul olduğu sırada, medrese, aslındaki namütenahi derin ruh ve istiklale rağmen, nassların sathi delaletlerine mıhlanmış, onların bütün vecd ve hakikatinden uzak kalmak gibi ölü bir ezbercilik mevsimini açmıştır."[306]

Necip Fazıl, Kanuni'den itibaren dört dönem olarak incelediği devirleri ihtiyaç ya da bekleyiş devresi olarak adlandırmaktadır. Buna göre ilk devir, 1566'dan Tanzimat'a kadar 273 sene, 2. devir Tanizmattan Meşrutiyete kadar 69 sene, 3. devir Meşrutiyetten Birinci Dünya Savaşı'na kadar 10 sene, son devir ise İstiklal Savaşı'ndan bugüne kadar 28 senedir. Ona göre aslında beklenen inkılabın bu devirlerde olması gerekirdi. Zira batıya rönesansı yaptıran ruh Hristiyanlığın değil İslam'ın malıdır. Eğer inkılap gecikmeyip bu devirlerin birinde yapılmış olsa, atom bombasını Müslümanlar icad etmiş olacaktı.[307]

Meşrutiyet hadisesine bakış da büyük oranda değişime uğrayanlar arasındadır. Necip Fazıl'a göre Meşrutiyet "bir takım fikirsiz Makedonya dayılarının ruhuna gem takmış ve kör hamlelerini istismara yol bulmuş teşkilatlı Yahudilik, Masonluk ve dönmeliğin eseridir." Bu "üç ayaklı sehpanın da ipinde sallandırmak istediği İslam"dır. Ona göre Meşrutiyet "Tanzimat'ta atılan tohumun meyve vermesidir." Bir takım yabancıların da parmağının olduğu bu devir, planlayıcılarınca "İslam ruh kökünü ve bütünlüğünü mahvetmek için girişilmiş bir hareket"tir. Meşrutiyet birçok kötülüğün başlangıç devri olmuş, bu devirde "batının kir ve pası içimize akmış," fert ve cemiyet ahlakı bozulmuş, "kadın açılmış," "sanat ve edebiyat

[304] Büyük Doğu, "İslam Nasıl Bozuldu 1", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 80 (13 Şubat, 1948), s. 2.

[305] Büyük Doğu, "İslam Nasıl Bozuldu 2", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 81 (20 Şubat, 1948), s. 2.

[306] Büyük Doğu, "İslam Nasıl Bozuldu 1", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 80 (13 Şubat, 1948), s. 2.

[307] Büyük Doğu, "Beklediğimiz İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 37 (12 Temmuz 1946), s. 2.

gülünç bir hale gelmiş," "sahte ve köksüz Türkçülük" başlamıştır.[308] Bu süreçte kendi teşkilatları olan Masonluk yoluyla Meşrutiyet'i bizzat idare eden Yahudiler, Türk tarihinin en dirayetli ve faziletli padişahı olan II. Abdülhamit'e tertip kurarak onu tahttan indirmeyi başarmıştır. [309]

Sebilürreşad'ın tarih eleştirisi ise daha çok Tanzimat Fermanı ve süreci üzerine odaklanmaktadır. Dergide Tanzimat dönemindeki ıslahatların dahilden ziyade harici bir mesele olduğu, Avrupalıların ıslahat olarak öne sürdükleri şeylerin daima Hristiyanlar namına bir takım imtiyazlardan ibaret olduğu söylenmekte,[310] bu imtiyazların ise devleti çöküşe getirdiğinden bahsedilmektedir.[311] Eşref Edip Angelhard'dan nakille "Tanzimatın umumi maksadının İslam heyeti ictimaiyesini, asırlarca zamandan beri manen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu Hristiyan heyeti ictimaiyesine yaklaştırmak olduğunu" ifade etmektedir.[312]

Tanzimat eleştirisinde, dönemin Avusturya Başvekili Meternih'in Avusturya'nın İstanbul seferatine gönderdiği telgrafın önemli bir argüman olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu telgrafa Avrupa'dan gelen tavsiyelerin genel çizgisinin tamamen dışında olması yönüyle ehemmiyet atfedilmiştir. Başvekil telgrafta, devletin gerilemesinin sebebi olarak son dönemde yapılan batı tarzı reformları göstermekte, batıyı taklit etmenin getireceği uyumsuzluktan bahsetmekte, bunun yerine yapılan düzenlemelerde dini ve milli esaslardan vazgeçilmemesini öğütlemektedir. Batının kanunlarının temelinde Hristiyanlığın olduğunu, bunların Osmanlı için fayda getirmeyeceğini, Osmanlı'nın Müslüman ve Türk kalarak hayatını devam ettirebileceğini öne sürmektedir. Eşref Edip telgrafın, çekildiği dönemde devlet adamlarında kısmi bir uyanma hissi uyandırdığını ve Sultan

[308] Bkz. Büyük Doğu, "İslam Nasıl Bozuldu 4", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 83 (5 Mart 1948), s. 2.

[309] Necip Fazıl Kısakürek, "Kimin Adına Konuşuyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 44 (30 Ağustos 1946), s. 2.

[310] Eşref Edip, " Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temellerini Nasıl Çöktürdüler?." , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 32 (Şubat 1949), s. 106.

[311] Eşref Edip, "Avrupalılar Osmanlı Devleti'ni Nasıl Çöktürdüler?" , *Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 54 (Ağustos 1949), s. 62.

[312] Eşref Edip, "Avrupalılar Osmanlı Devletinin Temellerini Nasıl Çöktürdüler", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 30 (Şubat 1949), s. 73.

Abdülmecid'i bile reformlar konusunda daha itidalli olmaya sevkettiğini anlatır.[313] Tanzimat sürecinin, Avrupa'dan bir isimden, üstelik de içerideki Tanzimat muhaliflerinden daha bütünlüklü bir mantıkla eleştirilebilmesi, meşruiyeti batılıların kabullerinde arayan günün dünyasında kıymetli bir hadise olarak görülmüştür.

Diğer konularda olduğu gibi tarih konusunda da Büyük Doğu'ya nispetle Sebilürreşad'ın kullandığı dil daha yumuşaktır. Büyük Doğu Dergisi kadar yüksek sesle ifade edilmese de, Abdülhamit idaresi konusundaki eski yaklaşımın değişikliğe uğradığı görülür. Dergide, Abdülhamit idaresine karşı Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu eleştirilir. Buna göre Rumeli ve Makedonya dağlarından toplanan bu orduyu bir araya getiren temel saik Reval görüşmelerinde Türkiye'nin paylaşıldığı söylentisinin yayılarak gençlerin heyecanlarının tahrik edilmesidir.[314] Dergide Sultan Abdülhamit'in Siyonistlerle olan münasebetlerini anlatan yazı dizileri yayımlanır. Buralarda Abdülhamit'in Siyonistlerle mücadele ettiği ve onların kötü emellerine set çektiği övgülü bir biçimde anlatılır.[315] Hatta Cevat Rifat Atilhan'ın naklettiğine göre Enver Paşa I. Dünya Harbi'nin sonunda, kendisinin de bulunduğu bir ortamda Cemal Paşa'ya "Paşa hazretleri. Bizim günahımız Abdülhamit'i anlamamak. Yazık paşam çok yazık! Siyonistlere alet olduk ve onların hıyanetine uğradık"[316] şeklinde bir beyanatta bulunmuştur. Eşref Edip 31 Mart vakası ve Abdülhamit'e hal fetvasını bildiren heyette Masonların parmağının bulunduğunu iddia ederken[317] de, derginin Abdülhamit'e karşı olan bakışının değiştiği hissedilmektedir. Sebilürreşad'daki bu tavır değişikliğinde, derginin yeni döneminde benimsediği Siyonizm karşıtı yayın politikasına mukabil Abdülhamit'in Siyonizm karşıtı olarak bilinmesinin getirdiği bir yumuşamanın yanında, Abdülhamit'in artık tarihe mal olmuş bir figür olması ve

[313] Eşref Edip "Islahat ve Tanzimat Hareketine Umumi Bir Bakış", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 22 (Şubat 1949), s. 203.

[314] Cevat Rifat Atilhan, "Filistin Hadiseleri ve Türkiye", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 3 (Haziran 1948), s. 45.

[315] Bkz. Cevat Rifat Atilhan,, "Abdülhamid ve Siyonizm", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 19-20-21 (Kasım 1948)

[316] Cevat Rifat Atilhan,, "Abdülhamid ve Siyonizm", *Sebilürreşad*, Cilt 1, Sayı 22 (Kasım 1948), s. 333.

[317] Eşref Edip, "Masonluk İçinden Çıkılmaz Bir Bataklıktır ", *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 37 (Mart 1949), s. 190.

Büyük Doğu Dergisi'nin 1943 yılından itibaren yüksek sesle yaptığı Abdülhamit propagandasının etkili olduğu düşünülebilir.

Yukarıda Milli Mücadele döneminin bilhassa Sebilürreşad Dergisi tarafından daha çok laiklik etrafındaki uygulamaları eleştirmek ve kendi söylemlerine referans noktaları göstermek için sıklıkla gündeme getirildiğinden bahsedilmişti. Bu kapsamın dışında, Sebilürreşad Dergisi'nde Cumhuriyet'in uzak veya yakın resmi tarih anlayışıyla ilgili ciddi bir eleştiriye rastlanmamaktadır. Büyük Doğu Dergisi ise 1946'dan itibaren artan bir dozda bu konulardaki eleştirilerini gündeme taşımaya başlamıştır. Dergide Cumhuriyet'in kuruluş süreci ve Lozan Antlaşması'nın değeri sorgulanmaya başlamış, antlaşmada dışarı açıklanmayan bir takım tavizlerin verildiği iddiasına yer verilmiştir. Hayim Naum adlı Yahudi hahamının Cumhuriyetin kuruluşunda ve özellikle de Lozan'da bir takım roller oynadığı, Lozan'da yeni Türk devletinin kurulmasına ancak devletin İslami uygulamalardan vazgeçmesi şartıyla izin verildiği gibi iddialar da yer almaktadır.[318] Yahudilerin İstiklal Savaşı'nı belli sınırlar içinde himaye ettiği, barış konferanslarının arkasına saklanarak ve buralarda yeni devlete istiklal bağışlayarak değerlerimizi kendi ayağımızla ezdirdiği[319] ve "…Türkün istiklalini tasdik ederken Avrupalı, meydana gelecek yeni rejim bakımından bizim tarihi köklerimizle aramızı açacak bütün tedbirleri almayı ve bize kabul ettirmeyi ihmal etmemiştir." gibi, inkılaplarda dahi batının veya Yahudilerin etkisinin olduğunu ima eden ifadeler Necip Fazıl'a aittir.[320] Bunun dışında Milli Mücadele'nin başarısının tek bir şahıs ya da zümreye ait kılınmaması gerektiğinden bahsedilmiş,[321] Türk milletinin Cumhuriyet öncesi tarihinin inkar ve hakaretle karşılanması eleştirilmiş,[322] Cumhuriyet devri, kendinden önceki devirlerin bir sonucu olarak "artık manasız bir yük gibi taşınan İslami alakayı kesmede, bir çırpıda kopartılacak kadar cesur davranılmış ve önceki dönemlerin tereddüt ve şaşkınlığının tersine her şeyin

[318] "İfşa", *Büyük Doğu*, Sayı 3 (28 Ekim 1949), s. 3.

[319] Necip Fazıl Kısakürek, "Kimin Adına Konuşuyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 44 (30 Ağustos 1946), s. 2.

[320] Büyük Doğu, "Avrupalı Tuzağı ve İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 77 (23 Ocak 1948), s. 2.

[321] Dedektif X Bir, "Hesap", *Büyük Doğu*, Sayı 1 (14 Ekim 1949), s. 3.

[322] Salih Zeki Aktay, "Dün ve Bugün", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 69 (24 Ekim 1947), s. 3, Abdurrahman Şeref Laç, "Hitap", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 64 (23 Mayıs 1947), s. 3.

topyekün halledilmesinde pek kati davranılmış"[323] bir dönem olarak tenkit edilmiştir. Necip Fazıl'a göre Cumhuriyet diğer devirlere göre çok daha cesur reform hamlelerine girişmiş olmasına rağmen batının daha ileri bir kopyacısı olmaktan öteye gidememiş, İstiklal Mücadelesi'ne eş bir ideoloji ve ahlak telakkisi ortaya koyamamıştır. Ona göre Cumhuriyet 'Ham ve kaba softayı' tasfiye etmiş, fakat onun temsil ettiği saf iman ve ahlak kaynağı ile toplum arasına bir duvar çekerek ruh ve ahlak buhranını zirveleştirmiştir."[324]

1949'dan itibaren Büyük Doğu Dergisi'ndeki tarih değerlendirmelerinde Cumhuriyetin kuruluş ve ilk yıllarının da ötesine geçildiği müşahede edilmekte ve tek parti dönemine ilişkin eleştirilere rastlanmaktadır. Tek parti dönemiyle ilgili ağır tenkitlerin yer aldığı bu dönemde özellikle Dersim, Van ve Diyarbakır Karaköprü'de yaşanan olaylar gündeme getirilmektedir. Dersim olayları çerçevesinde 50.000 kişinin feci bir biçimde katledildiği anlatılırken,[325]1937 yılında Suriye tarafından gelen bir takım isyancıların Karaköprü'de eşkıyalık yaptıkları haberiyle harekete geçen mahalli memurların, civar köylerden masum vatandaşları gruplar halinde gelişigüzel topladıkları, onları sanki ifadeleri alınacakmış gibi diğer illere naklederken yolda kurşuna dizdikleri, olayla ilgili haberin ise "kaçarken vuruldular" şeklinde verildiği anlatılmaktadır. Sonrasında ise Suriye'den bir grup geldiği haberinin ise doğru olmadığının ortaya çıktığı belirtilmektedir.[326] Bu kapsamda gündeme getirilen bir diğer olay ise, Van'da ise 33 masum vatandaşın kurşuna dizildiği haberidir.[327]

Devlet ve toplum katında yaşanan sorunların önemli bir sebebi olarak Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasındaki zihniyet ve istikamet değişimini görmek, İslamcılık düşüncesinde çokça işlenmen, İslamcılığın çıkışından beri süregelen iddialarıyla uyumlu görünen bir tutumdur. Bu sebeple Tanzimat zihniyetine yüklenilmesi ve esas gerilemenin oradan başlatıldığı bir tarih okuması, İslamcılardan beklenir bir niteliğe sahiptir. Büyük Doğu'nun tarih okumasında ise bozulmanın

[323] Büyük Doğu, "İslam Nasıl Bozuldu 5", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 2.

[324] Necip Fazıl Kısakürek, "Ve Tarihçe", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 30 (24 Mayıs 1946), s. 11.

[325] Dedektif X Bir, "Doğu Faciası", *Büyük Doğu*, Sayı 16-17-18 (Ocak-Şubat 1949), s. 3.

[326] Dedektif X Bir, "Karaköprü Faciası ve Çekilen Dayaklar", Cilt 1, Sayı 20 (24 Şubat 1950), s. 3-15.

[327] Dedektif X Bir, "33 Vatandaşı Nasıl Kurşuna Dizdiler", *Büyük Doğu*, Sayı 19 (17 Şubat 1950), s. 3

tarihi Tanzimat'tan yaklaşık üç yüz yıl geriye çekilmiştir. Büyük Doğu Dergisi'nin İslamcılığın klasik tarih okumasına getirdiği yenilikleri, gelişen konjonktürde yeni bir söylem inşa etmenin bir parçası olarak görmek mümkündür. Bu söylemin tarihsel tutarlılığı bir yana, giderek daha fazla rağbet gördüğü, hatta bir zaman sonra İslamcılığın asli iddialarından biri haline geldiği anlaşılmaktadır. Yeni tarih okumasının en fazla dikkat çeken tarafı Sultan II. Abdülhamit algısındaki değişimidir. Sultan Abdülhamit, Meşrutiyet devrinde hemen hiçbir İslamcı düşünürün sempati beslemediği ve ağır eleştirilere tabi tuttuğu bir figür iken, 40'lı yıllarda yeniden gelişmeye başlayan İslamcılık düşüncesinde Sebilürreşad çizgisi tarafından en azından sempatiyle bakılan, Büyük Doğu kadrosu tarafından ise kahramanlaştırılan bir figüre dönüşmüştür. Büyük Doğu Dergisi'nin bu tavrı, daha sonra "tarihi sahte kahramanlardan temizlemek" olarak adlandıracağı bir misyon doğrultusunda oluşmuş görünmektedir. Dergi, Cumhuriyeti kuran kadronun tarih bakışına ve içindeki bazı isimlerin kahramanlaştırılmasına olan itirazını, onların karşısına çıkardığı yeni tarih okuması ve kahramanlar üzerinden ortaya kurgulamaktadır.[328] Başka bir deyişle, sonrasında Necip Fazıl tarafından Ulu Hakan sıfatıyla beraber anılacak Abdülhamit imajı, adeta dinle arasına mesafe koymuş Mustafa Kemal imajının karşısına dindar, ülkesini düşünen, dış düşmanlara karşı mücadele etmiş ve bu mücadelesi sebebiyle kötü tanıtılarak mağdur edilmiş gerçek bir kahraman olarak çıkarılmıştır. Böylece inkılaplar yoluyla ötekileştirilip horlanan dindar kitlelerin kahraman ihtiyacı karşılanmış olmaktadır. Diğer taraftan Abdülhamit bir yönüyle Osmanlı'yı, dolayısıyla şanlı tarihi, büyük devlet günlerini ve hilafeti de çağrıştırmaktadır. Bir kahraman için, İslamcılar için günün en büyük düşmanları sayılan Masonlarla ve Siyonistlerle karşı karşıya gelmiş, dış politikada akılcı manevralarda bulunmuş böyle kudretli bir padişahtan daha uygun bir aday bulunması mümkün değildir.

Büyük Doğu Dergisi'nde, devşirmecilik usulünün bu derece ağır bir biçimde eleştiriye tabi tutulmasının ise, dönemin İslamcılığının bazen ırkçılığa varan milliyetçi karakteriyle açıklanması mümkündür. Meşrutiyet dönemi İslamcılığının değilse de, 40'lı yıllardaki İslamcılığın sahip çıkmaya çalıştığı Osmanlı tarihinin asli uygulamalarından birini teşkil eden ve dönemin kendi mantığı içinde önemli bir yeri

[328] İsmail Kara, "Tarihi Değiştirmek Niçin Asıl Dava Olsun?", *Derin Tarih* (Mayıs 2016), s. 3-4.

olan bu devşirme usulünün, herhangi bir tartışmaya ve objektif bir delile ihtiyaç duyulmaksızın itham edilmesinin başka türlü bir izahı zor görünmektedir. Bu tutum, Büyük Doğu'nun Abdülhamit savunusu yaparken padişaha düşman sınıflar arasında "ecnebi" ve "mühtediler"in Masonlarla yan yana sayılmasındaki aşırı milliyetçi tavrıyla da uyumlu görünmektedir.

Yakın tarih konusunda Sebilürreşad'la Büyük Doğu'nun tavırları arasındaki fark ise bir diğer ilgi çekici konudur. Sebilürreşad Dergisi, yakın tarihteki şahsiyet ve olaylara adeta hiç girmemektedir. Tek parti dönemine ise 50 seçimine doğru dozu artan fakat yine de ölçülü eleştirilerle yaklaşmaktadır. Bunun da ötesinde dergide Atatürk ve İnönü gibi şahsiyetler övülmekte, hatta Mason localarının kapatılması, İslam Kongresi'nin kurulması, din eğitimi veren okullar açılması gibi talepler daima Atatürk'ün bazı söz ve uygulamaları üzerinden dile getirilmektedir.

Büyük Doğu Dergisi ise, Sebilürreşad'ın yakın tarih konusundaki bu temkinli politikasının tam tersi bir yöntem benimsemiş gibidir. Sebilürreşad'da hiç yer almayan bazı konular Büyük Doğu'da konu edilmekte, Cumhuriyetin kurucu kadrosu, imalı fakat ağır ithamlarla suçlanmakta, tek parti dönemi büyük katliamlar ve zulümler yapmakla mahkum edilmeye çalışılmaktadır. Aslında bu durum, iki dergi arasında birçok konu başlığında ortaya çıkan yaklaşım ve üslup farkının bir uzantısıdır. Sebilürreşad'ın Cumhuriyet yönetimi ve inkılaplarla olan ilişkisi daha çok uyum ve uzlaşma çizgisi üzerinde yürümekte, muhalefet misyonu ise belli kırmızı çizgiler içinde yapılan ölçülü eleştirilerin dışına çıkmamaktadır. Sebilürreşad bu tavrı kendine bir strateji olarak benimsemiştir. Büyük Doğu Dergisi ise Sebilürreşad'a nispetle hem üslup hem de içerik olarak daha keskin ve çatışmacı bir tavır takınmakta, resmi ideoloji karşıtı yaklaşımlarını çok daha açık ve cerbezeli bir biçimde ortaya koymakta, bir nevi karşı inkılabın davasını güttüğü yayın politikasıyla kitlelerin hissiyatını harekete geçirmeye yönelik bir takım hamasi ve sansasyonel söylemleri sıklıkla sayfalarına taşımaktadır.

10. İslamcılığın Devlet Hayali: Başyücelik

Necip Fazıl Kısakürek'in fikir dünyasında, İslam dininden modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlayan bir ideoloji üretme çabası belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu düşünceye göre Kapitalizm, Komünizm, Liberalizm veya

Nazizm gibi ideolojiler insanlığın dertlerine çare bulmakta aciz kalmıştır. Demokrasi ve saltanatçılık gibi yöntemler de bu ülkenin yönetimi için yetersizdir. Bütün bunların karşısında İslam dini, bünyesinde mevcut ideolojilerden çok daha etkili ve mükemmel çözümleri barındırmaktadır. Fakat modern çağın gerekleri ile dinin prensiplerini sentezleyerek, dinin bünyesinde barındırdığı bu formülleri somutlaştırıp ortaya çıkaracak bir çabaya ve özneye ihtiyaç vardır ki, Necip Fazıl kendisini bu öznenin yerinde görür. Ona göre İslam'ın bünyesinde barındırdığı bu çözümlerin somutlaştırılıp uygulanması büyük bir inkılap yaratacaktır. Aslında bu coğrafya dört yüz senedir böyle bir inkılaba muhtaçtır fakat bunu bir türlü gerçekleştirememiştir. İşte "Büyük Doğu Mefkuresi," yüzyıllardır beklenen bu İslam inkılabının ideolojisi, "Başyücelik Devleti" ise bu ideolojinin önerdiği devlet sisteminin adı olarak düşünülür. Necip Fazıl, inşa ettiği bu ideolojinin kaynağının İslam olduğunu açıkça söyler: "Biz asırlar boyunca cebimizdeki delikten astarın dibine kaçmış hakikat mücevherini, her an üstümüzde taşıdığımızdan habersiz, dışımızda arıyoruz. Aslında arayıp da bulunmayan bütün hakikatler İslam'dadır."[329] Ona göre İslam dininin kainat, cemiyet, insan, iktisat, adalet, güzel sanatlar, pozitif bilimler, kadın, devlet, ordu, siyaset gibi bir çok konu hakkında var olan görüş ve yaklaşımlarının 20. asrın şartlarında tecessüm edeceği ideolojinin adı Büyük Doğu'dur.[330]

Necip Fazıl'a göre bütün ideolojilerdeki olumlu yönler aslında İslam'da toplanmıştır.[331] Fakat modern dünyanın ihtiyacına cevap verebilmek için bundan daha fazlası gerekir. Bu sebeple beklenen ideolojinin kaynağı İslam olmakla birlikte, bu ideoloji bir yönüyle bir terkip veya sentezdir. Terkip veya sentez, ruhu ihmal eden "batı"yla, maddeyi ve aklı ihmal eden "doğu" arasında gerçekleşecektir. Necip Fazıl bunu "Aklın bütün hak ve müesseselerini Garbden öğrenip, tam hazmedip ve tam benimseyip, bunu kendi öz ruhumuzun emrine vermekten başka çaremiz yoktur."[332] cümlesiyle ifade eder.

23. sayının "Büyük Doğu Mefkuresi işte budur" yazılı kapağı da bu ideolojiyi resme döker. Resmin sağ tarafında birbirine karışmış çok sayıda minare

[329] Büyük Doğu, "İslam ve Herşey", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 36 (5 Temmuz 1946), s. 2.

[330] Büyük Doğu, "İnanıyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 60 (25 Nisan 1947), s. 2.

[331] Büyük Doğu, "İslam ve Herşey", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 36 (5 Temmuz 1946), s. 2.

[332] Büyük Doğu, "Beklediğimiz İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 37 (12 Temmuz 1946), s. 2.

yükselirken, sol tarafında aynı şekilde birbirine karışmış olarak yükselen çok sayıdaki fabrika bacaları görünür. Minareler ve fabrika bacalarının resmin ortasında birleştiği[333] tablonun mesajı nettir: Minareler ve fabrika bacaları birlikte yükselecektir. Necip Fazıl "Her şey, birbirinin öldürücü eksiği halinde, bütün Şark ve Garp dünyasını nefsimizde düğümleyici bir iç tekevvünü billurlaştırıncaya kadar, Şarkı ve Garbı maharetle idare etmek ve istikbale talik edebilmek düsturunda mihraklaşıyor." demektedir.[334] "Tam 380 yıldır beklenen inkılap"[335] yaklaşma yolundadır. "Bu dünya, şu anda, yanlış olanlarla doğru olamayanlar arasındaki kavgada, bir an için yanlışın tesviye edilemeyişi buhranını yaşamakta ve ister bugüne kadar gelmiş ictimai mezhepler arası, ister hepsinin dışında ve üstünde mücerret bir vahit olarak *kendisine yeni bir terkip ve nizam getirecek haberciyi beklemekte*…"[336]dir.

Necip Fazıl'ın Büyük Doğu Mefkuresi, hedeflediği ideal topluma varabilmek için alternatif bir siyasal sistemin vazgeçilmez olduğu düşüncesindedir. Bu sistem günün mevcut ideolojileri olan Kapitalizm, Komünizm, Liberalizm veya Nazizm gibi ideolojilerin öngördüğünün dışında bir sistemdir.[337] Necip Fazıl 1944 yılının başından itibaren bu yeni siyasal ve toplumsal düzeni, kendi tabiriyle "örmeye" başlar. 1950'ye gelindiğinde, ekonomiden dış politikaya, eğitimden, şehir mimarisine, ceza hukukundan kırsal kesimde uygulanacak politikalara kadar birçok alandaki tekliflerin yer aldığı yeni bir devlet tasavvuru şekillenmiş durumdadır.

Necip Fazıl'ın idealindeki devlet tasavvurunun 9 temel umdesi (ilkesi) vardır. Bunlar ruhçuluk, ahlakçılık, milliyetçilik, cemiyetçilik, şahsiyetçilik, keyfiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik, sermaye ve mülkiyette tedbirciliktir.[338] 1944 Şubat ayından itibaren derginin her bir sayısında bir ilke açıklanmaya çalışılmaktadır. Yaklaşık iki sene sonra, her sayıda bir ilkenin açıklanmasına tekrar başlanır ve seri önceki sayılara ufak katkılarla devam eder.

---

[333] *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 23 (5 Nisan 1946), s. 1.

[334] Büyük Doğu, "Dünyamız", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 24 (12 Nisan 1946), s. 2.

[335] Büyük Doğu, "Beklediğimiz İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 37 (12 Temmuz 1946), s. 2.

[336] Büyük Doğu, "Bu Dünya", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 23 (5 Nisan 1946), s. 2.

[337] Büyük Doğu, "Beklediğimiz İnkılap", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 37 (12 Temmuz 1946), s. 2.

[338] Büyük Doğu, "Bir Dünya Doğuyor", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 18 (11.02.1944), s. 2.

Necip Fazıl'ın bütüncül ve ahenkli bir senfonya olarak tanımladığı devlet tasavvurundaki[339] son üç madde özellikle dikkat çekicidir. Bu "umdeler"den müdahalecilik prensibine göre, "tırnağın uzama şeklinden, su ve iman ihtiyacına kadar" her şey ferdin kendisini kendinden iyi koruyacağına emin olduğu bir idareye bağlanacaktır. Fert, "evindeki taharet bezine kadar müdahale pençesine" alınacaktır. Bu iş "bildiğimiz bayat devletçilikten" çok daha derin ve geniş bir planda olacaktır. İdare burada çocuk için babası, hasta için doktoru, talebe için hocası gibi denetleme hakkına sahip görülmektedir. Bu durum insanın sevdiği ve inandığı bir şeye esir olmak istemesine benzetilmektedir. Dolayısıyla Büyük Doğu Mefkuresi'nin idealindeki devlette, kişiler böyle bir denetimi bizzat kendileri isteyerek kabul edeceklerdir. Nitekim idarenin müdahalesi "nefsani ve keyfi" olmayacaktır. Zira Büyük Doğu Mefkuresi, "hayvani ve nebati hürriyete" olduğu kadar, "nefsani tasallutların her türlü zalim istibdadına" da düşmandır.[340] Buradaki müdahalenin tek saiki devlet, toplum ve insanların selametini sağlamaktır.

Sermaye ve mülkiyette tedbircilik ilkesine göre Kapitalizm ve Komünizmin yanlış tarafları düzeltilip doğru tarafları birleştirilmelidir. Bu da sermayenin sınırlanması yoluyla olacaktır. Sermayenin sınırlanması, bir şehrin su baskınına uğramaması için açılmış olan büyük bir kanala benzetilmektedir. Nasıl ki her bir santimetrekarenin çekebileceği sudan fazlasının bir kanala aktarılması şehri sel felaketinden kurtaracaksa, fertlerin belli ölçülerin üzerindeki sermayelerinin devlet ve toplum emrine verilerek tek bir yere kanalize edilmesi de toplumu ekonomik bakımdan kurtaracaktır.[341] Toplumun elindeki sermaye fazlası devlet elinde toplanacak ve buradan toplumun genelinin lehine kullanılacaktır.[342]

Devlette bedava geçinen ve boş dolaşan kimse olmayacak, bunlar ilk etapta devletten iş isteyecek, aile himayesinden mahrumsa devlet bakım evlerinde kalacak, üçüncü etapta ise "kafasına vurula vurula" iş sahalarına sürülecektir. Tabi yollardan meslek sahibi olamayanlar çiftçilikten memurluğa kadar farklı alanlarda

[339] Büyük Doğu, "Senfonya", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 26 (26 Nisan 1946), s. 2.

[340] Büyük Doğu, "Müdahalecilik", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 34 (21 Haziran 1946), s. 2

[341] Büyük Doğu, "9 Anahtardan 9'uncusu: Sermayede Tahdit", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 27 (14 Nisan 1945), s. 2.

[342] Büyük Doğu, "Tedbircilik", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 35 (28 Haziran 1946), s. 2.

yönlendirilecek ve boş bırakılmayacaktır.[343] Adam öldürmenin cezasının ölüm, hırsızlığın cezası kol kesilmesi olduğu sistemde zina temelden yasaktır ve en ağır cezayla cezalandırılır. Bazı cezalar ise caydırıcılığı artırmak için meydanlarda tatbik edilecektir.[344]

Necip Fazıl'ın siyasal sistem öngörüsü de mevcutlardan farklıdır. Başyücelik Devleti adını verdiği ideal devletin en temel organı, mevcut sistemdeki Meclis'in yerine ikame edilen Yüceler Kurultayı'dır. Fakat ülkeyi yönetecek olan Yüceler Kurultayı, seçimle belirlenmiş üyelerin değil, seçkinlerin oluşturduğu bir heyettir. "Büyük Doğu'nun kafasında, bir mebuslar meclisi değil, bir Yüceler Kurultayı yaşamakta ve bu Yüceler Kurultayı'nın kürsüsünde "Hakimiyet milletindir" levhası yerine "Hakimiyet Hakkındır" düsturu ışıldamaktadır.[345]. Heyetteki kişiler, ilimden sanata, siyasetten ticaret ve askerliğe her sahada fikir sahibi olan yüksek vasıflı insanlardır. Kurultay üyesi olabilmek için alt yaş sınırı 40, üst yaş sınırı ise 65'tir. Üye sayısı, toplam nüfus için 100.000 kişiye bir üye düşecek şekilde belirlenir. Üyeler millet ve kurultayın tam gözetim ve denetimi altında bulunacaktır. Kurultayı ilk başta Müessisler Meclisi adı verilen bir heyet oluşturur ve daha sonraki üyeleri de mevcut üyeler tayin eder. Kurultay, görevi esnasında toplum içinden liyakatli gördüğü kişilere, belli bir sayı sınırı bulunmaksızın, "namzet" ünvanını verir. Bu unvan liyakatsizlik durumunda geri alınır. Boşalan üyeliklerin yerine, Kurultay tarafından daha önce kendisine namzet ünvanı verilen kişiler arasından liyakat esasına göre seçim yapılır.[346]

Başyücelik Devleti'nde, devlet başkanının adı Başyüce'dir. Başyüce, kurultay üyeleri içinden, tek dereceli seçimle, halk tarafından 5 yıl için seçilir. Tekrar seçilebilmesi için sınır yoktur.[347] Başyüce ve kurultay için sorumsuzluk veya hiçbir şekilde dokunulmazlık söz konusu değildir.[348] Başyücenin milletin en ahlaklı, en bilgili ve en akıllı ferdi profilinde olması gerekir. Başyücenin yetkileri kanunlarla

[343] Büyük Doğu, "Başyücelikte İş Ölçüsü", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 45 (6 Eylül 1946), s. 2.

[344] Büyük Doğu, "Başyücelik'te Ceza Ölçüsü", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 46 (13 Eylül 1946), s. 2.

[345] Büyük Doğu, "Şahsiyetçilik", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 30 (24 Mayıs 1946), s. 2.

[346] Büyük Doğu, "Yüceler Kurultayı", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 38 (19 Temmuz 1946), s. 2.

[347] Büyük Doğu, "Yüceler Kurultayı", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 38 (19 Temmuz 1946), s. 2.

[348] Büyük Doğu, "Başyüce ve Kurultay", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 39 (26 Temmuz 1946), s. 2.

sınırlıdır, fakat kanun boşluğu durumunda insiyatif tamamen ona aittir. Hükümet başyücenin bir talimatıyla değiştirilebilir. Yargı onun adına görev yapar. Tekrar seçilmeyen Başyüce kurultay üyeliğine devam eder. Ölüm ve hastalık gibi hallerle çekilme durumunda ise en kuvvetli adaylar başyücenin işaret edeceği aday ve adaylardır. Başyüce ordunun da komutanıdır. Mevcut sistemdeki Genelkurmay Başkanı'nın yerini tutan başbuğ ise başyücenin vekilidir.[349] Kurultay "nizamlı bir hürriyet peşindedir." Olağanüstü bir durumda dörtte üç çoğunlukla başyüceyi değiştirip yenisi seçilinceye kadar kendi içinden bir başyüce atayabilir. Başyüce kurultayı feshedemez fakat beklenmedik bir durum gördüğü halde, kurultayın beşte ikisinin desteği şartıyla kendisi ve kurultay arasında güvenoyu için halka başvurur. Kurultay güvenoyu alamazsa, başyüceyi desteklemeyen üyeler mustafi sayılır ve yerlerine yenisi seçilir. Başyücenin güvenoyu alamaması durumunda ise yeni bir devlet başkanlığı seçimi yapılır.[350]

Vekiller Heyeti adı verilen Hükümet, Kurultay üyeleri arasından, öncelikle devlet başkanına, sonra kurultaya karşı sorumlu sayılacak şekilde başyüce tarafından atanır. Hükümet kurultayın salt çoğunluğunun güvensizlik oyuyla düşer.[351] Vekiller Heyeti tabirinin kullanılması, heyetin üyelerinin her birinin görevlerini devlet başkanına vekaleten yapmasından kaynaklanır. Hükümet bir başvekil ve 11 vekilden oluşur. Vekilleri başvekil, devlet başkanının onayıyla tayin eder. Her vekilin üç müsteşarı vardır. Maarif Vekaleti'nin İlim ve Güzel Sanatlar, Halk Terbiyesi ve Evleri, Umumi Öğretim; Savaş Vekaleti'nin Kara, Deniz, Hava; İktisat Vekaleti'nin Sanayi, Ticaret, Ziraat; Maliye Vekaleti'nin Bütçe ve Umumi Muvazene, Vergiler ve Resimler, Bankalar ve İnhisarlar, Sağlık ve Bakım Vekaleti'nin İyileştirme, Güzelleştirme, Çoğaltma; Adliye Vekaleti'nin Mahkemeler, Islahhaneler, Kanunlar; Matbuat ve Propaganda Vekaleti'nin Matbuat, Propaganda, Turizma, Hariciye Vekaleti'nin Şark, Garp, Haber Alma, Dahiliye Vekaleti'nin Mülki Teşkilat, Belediyeler, Umumi İnzibat; Nafia Vekaleti'nin Tesisler, Yollar, Münakale Vasıtaları; Düzenleme Vekaleti'nin Teşkilat Düzeni, İş Düzeni, Sigorta ve Tekaüt Sandığı isimli müsteşarlıkları vardır. Müsteşarlar bürokrasiden yetişecektir.

[349] Büyük Doğu, "Başyüce ", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 40 (2 Ağustos 1946), s. 2.

[350] Büyük Doğu, "Başyüce ve Kurultay", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 39 (26 Temmuz 1946), s. 2.

[351] Büyük Doğu, "Başyüce ve Kurultay", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 39 (26 Temmuz 1946), s. 2.

Müsteşarlıkların altında Genel Müdürlükler de olacaktır. Hükümetin siyasetini 11 kişilik vekiller heyeti, icraatlarını ise 33 kişilik Müsteşarlar Heyeti yürütür. Din İşleri Başkanlığı ve Başbuğluk ise, devlet başkanının o sahadaki icra ve temsil hakkına bağlı olarak müstakil ve hükümet üstüdür. Bu makamların sahipleri gereken hallerde vekiller heyeti toplantılarına katılırlar.[352]

Sistemin diğer yeni ve dikkat çekici organları Halk Divanı ve Başyücelik Akademyası'dır. Halk Divanı senenin belli günlerinde Devlet Başkanlığı sarayında toplanacak, devlet başkanının hazır bulunduğu toplantılarda herkes hakkını en yüksek sesle müdafaa edebilecektir. Halk Divanı'nı devlet başkanına bağlı bir birim her sene yeniden oluşturacaktır.[353] Başyücelik Akademyası ise ilim ve fen adamlarıyla sanatkarlardan müteşekkil bir heyet olup, heyetin dünya çapında vasıflara sahip kişilerden oluşması temin edilecektir. Doğrudan başyüce tarafından atanacak Akademya üyeleri, başka vazife kabul etmeyecek ve başyücenin istişare heyeti fonksiyonunu yerine getirecektir.[354]

Başyücelik Devleti, 20. yüzyılda İslami kurallar çerçevesinde yürüyecek nasıl bir devlet modeli ortaya konabilir sorusuna verilmiş bir cevaptır. Necip Fazıl'ın dönemindeki diğer İslamcılardan en büyük farklarından biri, şahsi din hürriyetinin bile oldukça kısıtlı olduğu bu zamanlarda böyle bir soruyu sorabilmesi ve bu yönde bir takım modeller geliştirebilmesidir. İslamcıların Cumhuriyet döneminde ürettiği belki de yegane devlet modeli olarak Başyücelik Devleti, başlı başına ayrı ve bir geniş bir değerlendirme yapmayı hak etmekle birlikte, çalışmamızın boyut ve sınırları içinde kalmak üzere birkaç yorumda bulunmak mümkündür. Başyücelik Devleti, İslamcıların Osmanlı ve hilafet sonrasındaki özlemlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır. Bu özlem, 1924'ten beri, siyasal ve toplumsal olanla dini olanın arasındaki mesafenin açılmasının oluşturduğu bir özlemdir. Fakat bu özlem, Sebilürreşad çizgisi için dillendirilemeyecek kadar uzakta ve belki verili şartlarda düşünülmesi bile gereksiz bir hayalken, Necip Fazıl etrafındaki Büyük Doğu çizgisi için bütün olumsuz şartlara rağmen haykırılması gereken bir ideal durumundadır. Necip Fazıl, döneminin fikri kısıtlamalarının çok ötesine geçerek, İslamcıların bir

[352] Büyük Doğu, "Başyücelik Hükümeti", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 41 (9 Ağustos 1946), s. 2.

[353] Büyük Doğu, "Halk Divanı", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 42 (16 Ağustos 1946), s. 2.

[354] Büyük Doğu, "Başyücelik Akademyası", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 44 (30 Ağustos 1946), s. 2.

devlet ve toplum düzeninden bahsetme konusundaki hukuki ve psikolojik bariyerlerini aşmış, meseleyi toplum gündemine taşıyarak cesaretle üstüne gidebilmiştir. Necip Fazıl'ın Cumhuriyet dönemindeki İslamcılık düşüncesinin erken döneminde takındığı bu tutumun, 60'lı yıllardaki tercüme faaliyetleriyle daha da fazla gündeme gelmeye başlayan İslam-devlet-siyaset ilişkilerinin tartışılabilmesine uygun bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

Necip Fazıl ortaya koyduğu devlet ve toplum tasavvuruyla, İslam dinine ait bazı görüşleri alarak bunları bir ideoloji formuna çevirirken, her şeyden önce İslami kuralları diğer dinlerle değil, Komünizm, Sosyalizm, Liberalizm gibi ideolojilerle kıyaslamış ve İslam'ın üstünlüğünü böyle bir yöntemle ortaya koymaya çalışmıştır. İdeolojilerin ortaya koyduğu her ne varsa ona alternatif bir şeyler üretme gayreti dikkati çekmektedir Necip Fazıl, Komünistler birbirine yoldaş, falancalar yandaş derken biz kendimize gönüldaş diyeceğiz demekte, iktidarda olması halinde yapacaklarını sıraladığı siyasi programlar koymaktadır. Hatta "dava mensupları"nın aralarında bundan sonra kullanmak istedikleri selamlama şeklini bile dergide resimle ilan ederek, bir taraftan kendi mensuplarını toplumdaki diğer insanlardan ayrıştırırken, diğer taraftan onlara kendine has jargonu, adetleri ve ritüelleri olan bir hareket ihdasında bulunduğu hissiyatını vermektedir. Şairin dava, mefkure, gaye gibi his düzeyi yüksek kelimelerle ifade ve kast ettiği şey yine bu ideolojidir. Bu ideolojinin ana kabulleri tarih okuması içinde yatmaktadır. Ona göre Kanuni döneminden sonraki tembellik, israf, ham ve kaba softalık Müslümanları bu hale düşürmüştür. Tanzimat "taklit cihetiyle Türkü ruh kökünden koparmaya yönelmiş, Cumhuriyet ise bu işte, bir takım tereddütlerle yaşayan Tanzimat yaklaşımının bütün tereddütlerini atarak çok daha kati davranmıştır". "Müslümanlar şaşkın, bezgin ve yılgındır". Bu sebeple "Dünya bir İslam inkılabı beklemektedir."

Bunun dışında Başyücelik Devleti'nde öngörülen devlet modeli ve teklif edilen yöntemlerden, dönemin İslamcılarının veya en azından Büyük Doğu çizgisinin, devletin basım ve yayın hayatının yanında sosyal hayatın da katı kurallarla düzenlendiği müdahaleci bir sistem özlemi içinde oldukları sonucunu çıkarmak zor değildir. Bu düşüncede ideal bir Müslüman toplum hedeflenmekte, bu ideale ise toplumun devlet eliyle yukarıdan aşağıya doğru biçimlendirilmesi yoluyla ulaşılması teklif edilmektedir. Devlete biçilen bu rol, bir taraftan ülkeyi

İslamlaştırma konusunda tepeden inme bir yönteme işaret ederken, zaman zaman yapılan demokrasi savunularının tutarsızlığını da göstermektedir. Zira Büyük Doğu'nun devlet tarafından uygulanması için teklif ettiği kural ve düzenlemelerin demokrasinin tüm kurallarıyla işlediği bir sistemde uygulanma imkanı yoktur. Kendi dönemi için daha çok totaliter devletlerin uygulamalarını çağrıştıran bu yöntemlerin İslamcılar tarafından benimsenir ve önerilir hale gelmesi, İslamcılardaki demokrasi düşüncesinin, bazen bir dış politika tercihi ve bazen de devletin din hürriyeti üzerindeki baskısını hafifletmek için kullanılan bir yöntem ve söylem olmaktan ileri gitmediğine işaret eder niteliktedir.

11. Toplumsal Düzen, Ahlaki Yozlaşma

Dönemin İslamcı dergilerinde üzerinde durulan bir diğer konunun ahlaki yozlaşma meselesi etrafında şekillendiği görülür. Büyük Doğu Dergisi'nde çok daha fazla üzerinde mesele işlenirken temelde yapılmaya çalışılan şey, daha çok kadınlar etrafındaki konularla ilgili, toplumdaki örf ve adetlere ters bir biçimde meydana gelen bazı olayları gündeme taşıyarak bunlara olan tepkinin dile getirilmesi ve konu hakkında bazı önerilerin sunulmasıdır. Bu kapsamda özellikle Büyük Doğu Dergisi'nde pek çok haber ve yazı yayınlanmıştır. Derginin "ahlakçılık davası" olarak tanımladığı misyon çerçevesinde yer verilen bu yazılarda, fert ve toplumun ahlaki alanda büyük bir dejenerasyon içinde olduğu pek çok farklı örnekle anlatılmaya çalışılmıştır.

İslamcıların bu alandaki şikayet konularının başında "müstehcen neşriyat" gelmektedir. Çok büyük boyutlara ulaştığı söylenen müstehcen yayınların Komünizm kadar zararlı olduğu söylenerek yetkililer göreve davet edilmektedir. Her şeyin olduğu gibi hürriyetin de bir hududunun olduğu vurgulanmakta, Türk Kültür Ocağı gibi platformların aynı konu hakkında yayımladığı beyannameye yer verilmektedir.[355] Büyük Doğu Dergisi'nin bazı sayıları neredeyse tamamen ahlaki problemlerle ilgili yaşanan hadiselere ayrılırken,[356] Sebilürreşad'da ise ahlaka aykırı görülen gazete yazılarının ve kitapların yayımlanmasının engellenmemesinden

[355] Cemal Oğuz Öcal, "Müstehcen Neşriyat", .*Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 58 (Eylül 1949), s. 126.

[356] *Büyük Doğu*, Sayı 5 (1 Kasım 1949), s. 1-16.

şikayet edilmektedir.[357] Bu konuda Pakistan hükümeti örnek gösterilmiş, hükümetin fuhuş aleyhinde bir takım kanunlar çıkardığı ve Cuma namazından sonra Karaçi camilerindeki halkın, hükümetin çıkardığı kanunlara desteğini bildirdiği anlatılmıştır.[358] Büyük Doğu Dergisi'nde, 1914'lere kadar gazetelerde neredeyse hiç yer almayan tecavüz haberlerinin gittikçe arttığı,[359] fuhşun çok yaygınlaştığı, ahlak zabıtası memurlarının şehirde yaptıkları araştırma neticesinde İstinye ve diğer yerlerde 40 çift yakaladıkları[360] gibi haberlere sıklıkla rastlanmakta, derginin gündeme getirdiği olayların aslında toplumda yaşananların çok küçük bir kısmı olduğunun altı çizilerek durumun vahameti ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda devletin gençler için düzenlediği faaliyetler de eleştiri konusu olmuştur. Dergiye göre öğrencilere açık alanda yaptırılan spor hareketleri hem sıhhati, hem ahlakı öldürmekte,[361] ayrıca devletin düzenlediği gençlik kampları bizzat gençlerin ahlaki ve bedensel gelişimine zararlı etkilerde bulunmaktadır. Bu kamplardan biri olan Cevizli kampında yaşanan bir olay uzun bir süre gündemde tutulmuştur. Dergideki anlatıma göre, kampa katılan kızlardan biri kamp süresince 12 kilo kadar zayıflamıştır. Açık havuzlarda yüzme faaliyetlerinin yapıldığı kampta, kamp yöneticileri tarafından yarı çıplak bir biçimde sabaha kadar dansetmesi emredilen bu kız vereme yakalanmıştır. Ailesi ise hastane masraflarını karşılayamadığı için bir gecekonduya taşınmak durumunda kalmış, Cumhurbaşkanı İnönü'ye durumlarını bildiren bir mektup yazmıştır.[362] Dergide, sonraki sayılarında veremden öldüğü haberi verilen kızın yaşadıkları üzerinden devlet-vatandaş ilişkisi ve devletin uyguladığı gençlik politikası hususlarında sert eleştirilerin yapıldığı görülmektedir.

Sebilürreşad'da ise benzer bir konu olarak Sultanahmet'teki Hristiyan öğrenci yurdunun şehre gelen Amerikan deniz askerlerini eğlendirmek için Türk okullarında okuyan kızların da davet edildiği içkili ve danslı bir toplantı düzenlemesi gündeme getirilmiştir. Orada bulunan bazı gençlerin olaya müdahale etmek istediği,

[357] Ahmet Kamil, "Edeb Dışı Edebiyat" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 33 (Mart 1949), s. 121.

[358] "İslam Aleminden Haberler-Pakistan", .*Sebilürreşad*, Cilt 3, Sayı 56 (Ağustos 1949), s. 92-93.

[359] H. N. Ertüz., "Nereye Gidiyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart, 1948), s. 15.

[360] H. N. Ertüz., "Fuhş, Fuhş, Fuhş", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 75 (9 Ocak 1948), s. 15

[361] H. N. Ertüz., "Hep O Dava, Hep O Dava", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 83 (5 Mart, 1948), s. 15.

[362] H. N. Ertüz., "Ateş Dansından Vereme", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 76 (16 Ocak 1948), s. 15-16.

MTTB ve İÜTB gibi cemiyetlerin hadise karşısında beyanname yayınladığı anlatılan haberde "milletin kızlarının yabancılara peşkeş çekilmesine asla göz yumulmayacağı" bildirilmektedir.[363]

Büyük Doğu Dergisi'nin, birçok toplumsal problem üzerinde fikirleri vardır. Mesela kadınların neden çalışmaması gerektiği ve iş hayatına girmesinin getirdiği toplumsal sorunları,[364] "Türk annesi örneklerinin bitmekte olduğu ve kadınların iyi nesiller yetiştirecek anneler olmaktan uzak kaldığı" fikrini işleyen yazılara rastlanmaktadır.[365] Necip Fazıl, "Beklediğimiz Kanun Kumar" adıyla, kumarla ilgili husus ve düzenlemeleri içeren 19 maddelik bir kanun denemesi yayımlamakta,[366] "Bu Milleti Evvela Sarhoşluktan Kurtaralım" başlıklı bir diğer yazısında ise rakı tüketiminin geldiği boyutları ve durumun vehametini anlatmaktadır.[367] Derginin ahlak davası, ilginç ve somut teklifleri barındırmaktadır. Kahvelerin kapanması, kumar aletleri ve mekanlarının birlikte tahrip edilmesi, evlenmenin askerlik gibi zorunlu kılınması, müstehcen neşriyat ve fuhşun engellenmesi, yere tükürmekten cinsel suçları engellememeye varıncaya kadar sokakta genel ahlak ve düzeni sağlayacak ahlak zabıtaları ihdas edilmesi, içkinin içerde yasaklanıp dışarıya satılması,[368] kadının eve dönmesi, yeniden programlanıncaya kadar sinemanın ortadan kaldırılması, hırsızın kolunun kesilmesi, rüşvet ve suistimale karışanın ölmekten beter edilmesi, 20 yaşından sonra bekar erkek bırakılmaması, çocuk doğurma seferberliği ilan edilmesi, köylü kalkınması için 100.000, müspet ilimleri

[363] "Talebe Yurdu mu Yoksa Bar mı" , *Sebilürreşad*, Cilt 2, Sayı 41 (Nisan 1949), s. 255-256.

[364] Cafer Seno, "Çalışan Kadın ve Aile", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 49 (4 Ekim 1946), s. 3, "Kadın Çalışmamalı", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 50 (11 Ekim 1946), s. 3,

[365] Prof H. H., "Kadınlığımız", *Büyük Doğu*, Cilt 3, Sayı 75 (9 Ocak 1948), s. 3.

[366] Bkz. Prof Laedri, "Beklediğimiz Kanun Kumar", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 14 (17 Birincikanun 1943), s. 3.

[367] Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "Bu Milleti Evvela Sarhoşluktan Kurtaralım", *Büyük Doğu*, Cilt 1, Sayı 7 (14 Aralık 1945), s. 11.

[368] Necip Fazıl Kısakürek, "Bir Hükümet İstiyoruz", *Büyük Doğu*, Cilt 2, Sayı 37 (12 Temmuz 1946), s. 2.

yürütmek için 10.000 kadar mefkureci genç yetiştirilmesi[369] ve mecburi aile kurslarının açılması[370] bunlar arasındadır.

Büyük Doğu Dergisi'nde gündeme getirilen tüm bu teklifler aslında Necip Fazıl'ın oluşturmaya çalıştığı yeni ideolojinin, yani Büyük Doğu Mefkuresi'nin öngördüğü toplum modelinin parçalarıdır. Bir başka ifadeyle, Büyük Doğu Mefkuresi, yukarıda anlatılan sistemle yönetilen Başyücelik Devleti adında bir devlet modeli öngörürken, toplum için öngörülen tekliflerden çıkacak kurallarla örülen bir de toplum modeli öngörmektedir. Temelinde "ahlakçılık" umdesinin olduğu bu model, devlet eliyle oluşturulacak bir biçimde kurgulanmıştır. Bu yüzden Başyücelik Devleti'nin istediği topluma ulaşmak, ancak yukarıda sayılan düzenleme ve tedbirlerin katı ve tavizsiz bir biçimde uygulanmasıyla mümkün görülür. Nitekim dergide Başyücelik Devleti tanıtılırken, toplumsal düzenlemeler noktasında en ön sıraya hangi konuların alındığına dikkat edilmelidir. Bir devlet ve toplum modeli ortaya konmaya çalışılırken, toplum konusunda uygulanacak politikalar içinde cezaları, bunların şiddetlerini artırmayı ve bu konuda tavizsiz bir uygulamayı birinci sıraya koymak, şikayet ettikleri tepeden inme yöntemlerin İslamcılar tarafından içtenlikle benimsendiğini ileri sürmek için yeterlidir. Bu durum İslamcıların, muhalif oldukları Kemalizm'in ideolojik dünyasının etkisinde kaldıkları, hatta Duran'ın tespit ettiği gibi, bazı yönlerden ona eklemlendikleri görüşünü[371] de doğrular niteliktedir.

[369] Necip Fazıl Kısakürek, "İktidar Bizde Olsa Ne Olur", *Büyük Doğu*, Cilt 4, Sayı 84 (12 Mart 1948), s. 2.

[370] Büyük Doğu, "İslam İnkılabı-Aile", *Büyük Doğu*, Sayı 20 (24 Şubat 1950), s. 2.

[371] Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 141.

SONUÇ

Ortaya çıkışı 1856 Islahat Fermanı'na kadar giden Türkiye'deki İslamcılık akımı, II. Meşrutiyet sonrası ve Milli Mücadele döneminde yükselen bir grafik çizmiş, 3 Mart 1924 tarihli devrimler ve Takrir-i Sükûn Kanunu ise İslamcılık tarihi için en kritik dönüm noktalarını oluşturmuştur. 1925'ten 40'lı yılların ortalarına kadar, TBMM'deki 2. Grup hadisesinden itibaren iktidar merkezinden dışlanarak tamamen muhalif bir konuma itilen Türkiye'deki İslamcılık akımı namına, fikir ve hareket olarak neredeyse hiçbir şey görünmemektedir.

1940-1950 döneminde İslamcılar, CHP'nin tek parti dönemi icraatlarını sıklıkla eleştirmekle birlikte partinin II. Dünya Savaşı sonrasındaki liberalleşme politikalarından genel anlamda memnundur. Fakat kuruluşundan 1950 seçimine kadar, bir türlü kendisinden bekledikleri bir muhalefet tarzı ortaya koymayan DP'yi desteklememişler, CHP'nin bir versiyonu olarak gördükleri partiye karşı ciddi bir karşıtlık sergilemişlerdir. DP, bu dönemde Sebilürreşad yazarları tarafından din politikasında bazen CHP'den bile daha sert bir tutum takınmakla, Büyük Doğu Dergisi tarafından ise son muhalefet ümidini tüketmek üzere yola çıkmış, güdümlü bir muhalefet partisi olmakla suçlanmıştır.

İslamcılık düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki gelişimi incelendiğinde, İslamcılığın genel anlamda ancak rejimin resmi ideoloji dışındakilere karşı yürüttüğü sertlik politikalarını, dış konjonktürün de etkisiyle nispeten gevşetmesi üzerine kıpırdanmaya başladığı görülür. Bunun başka bir ifadesi, Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin gelişiminin siyaset odağının tutumu ve müsadesine sıkı sıkıya bağlı olduğudur. Bu cümleden olarak, Türkiye'deki İslamcılığın başlangıçtan itibaren ana karakteri, rejim karşısında verilen fiili bir mücadeleye dayanmamıştır. İslamcılar, rejimle doğrudan mücadele etmek yerine dolaylı yol ve yöntemleri tercih etmiştir. Fiili mücadele şöyle dursun, Cumhuriyet dönemi İslamcılarının fikri mücadeleye bile ancak devletin kanun ve uygulamalarında yaptığı gevşetmeler neticesinde (yeniden) başlamaları, bunun en önemli delilidir. II. Meşrutiyet'teki İslamcılık anlayışının Cumhuriyet dönemindeki en önemli uzantısı olan Sebilürreşad Dergisi'nin, tekrar yayımlanmaya başlaması için, din sahasındaki hürriyetin göstergesi sayılan din eğitimine kapı aralandığı Mayıs 1948 tarihini beklemesi de bunu teyit eder

niteliktedir. Belli ki, Sebilürreşad ekibi, eski dergilerini yeniden çıkartmak için temkinli bir biçimde, şartların iyice olgunlaşmasını gözetmiştir. Bu durum, Kara'nın, Türkiye'deki İslamcıların 60'lı yıllara kadarki tutumunun "kapılar kapalıyken buna tahammül ve sabredip kapıları zorlamamak, devlet kapıyı araladığında ise bundan en üst düzeyde istifade etmek"[372] şeklinde gerçekleştiği yorumunu doğrular niteliktedir. Şüphesiz ki bu tutumun, Türkiye'de hakim olan İslam anlayışının devlet otoritesine saygıyı ve kaos karşıtlığını önceleyen Sünni yapısıyla kuvvetli bir ilişkisi vardır.

Sebilürreşad çizgisi Meşrutiyetten Cumhuriyete akan İslamcılık düşüncesinin ana karakterini temsil eden bir yapıdadır. Derginin çıkış tarihi tercihinde olduğu gibi, yayın politikası da temkinli ve uzlaşmacı bir eksene oturmuştur. Dergi rejime yönelik muhalefet yaparken hem içerik hem üslup olarak rejimin sınırları içinde kalmaya özen göstermiştir. Rejime getirilen en büyük eleştiri ferdi din hürriyetini sınırlamaktır. Din hürriyetinden kastedilen ise büyük oranda Arapça ezan yasağının kaldırılması ve din eğitiminin serbestleştirilmesidir. Derginin laiklik, demokrasi, Milli Mücadele dönemi, Masonluk, Siyonizm, Komünizm ve ahlaki çöküntü gibi konulardaki söylemlerinin hemen hepsi din eğitimi talebi düzleminde birleşmektedir. Bundan daha ileri veya radikal bir talep ise söz konusu edilmemektedir. Dergideki hemen her tezin savunulmasında ya Atatürk'ün söz ve uygulamalarından birinin veya modern batı uygulamalarının referans gösterilmesi, bir taraftan derginin benimsediği uzlaşmacı yöntem ve üslübun, diğer taraftan kendisini yerleştirdiği müdafaa pozisyonunun, öte yandan ise eleştiri ve taleplerini dile getirirken hissettiği derin meşruiyet kaygısının tezahürüdür.

Sebilürreşad, İslam düşüncesinin Cumhuriyet öncesiyle devam çizgileri bağlamında, İslamcılığın Meşrutiyet dönemindeki Tanzimat karşıtı, Meşrutiyet ve meclis taraftarı, batı karşısında medeniyet-kültür ayrımına dayalı olarak seçmeci, eklektik, akılcı ve otoriteyle barışık tavrına sahip çıkarak bunları devam ettirmiş görünmektedir. Buna ilaveten konjonktürün de büyük tesiriyle, fikirleri ifade etme konusunda dolaylı bir söyleme geçilmiş, Meşrutiyet savunuculuğu bir adım ötede demokrasi taraftarlığına yükseltilmiş, İslam birliği fikri ise hilafet söyleminden arındırılarak daha siyaset dışı ve spesifik sahalarda faaliyet gösterecek uluslararası

[372] İsmail Kara, "Mevcut Dindarlık Anlayışı Türkiye'yi Taşımaz", *Yeni Şafak,* (5 Haziran 2011).

birlikler oluşturma düşüncesine kaydırılmıştır. Osmanlı dönemindeki Abdülhamit karşıtlığının yeni dönemde yerini daha olumlu bir imaja bıraktığı ve antiemperyalist ögelerin silikleştiği Sebilürreşad Dergisi'nde eskisine kıyasla daha milliyetçi bir dil benimsenmiştir. Bu tutum ve yaklaşımlarıyla Sebilürreşad Dergisi, Cumhuriyet dönemi İslamcılığındaki uyum ve entegrasyon hattının önemli bir öznesi görünümündedir.

1943 senesinden itibaren çıkmaya başlayan Büyük Doğu Dergisi'nin ise, İslamcılık düşüncesinde yukarıda bahsedilen ana karakterin dışında bir dönüşümü temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çizgi, kökenlerini Meşrutiyet döneminden alan bir düşünce yapısından çok, Cumhuriyet döneminde doğan yeni bir yaklaşımın ürünüdür. Büyük Doğu Dergisi'nin İslamcılığı, İslamcılığın Sebilürreşad'da büyük oranda temsil edilen, baştan beri sürdürdüğü temel niteliklerinin dışında, karşı inkılabı savunacak kadar mücadeleci, ütopik ve sert bir yapıdadır. Yeni rejime ilişkin fikirleri, din eğitimiyle sınırlı bir talebin çok ilerisinde, İslami bir devletin nasıl kanun ve düzenlemelere sahip olması gerektiğine dair tekliflerle, Cumhuriyetin kurucu kadrosu ve uygulamalarına yönelik ağır eleştirileri barındıran bir düzlemdedir. İslamcılığın anti-emperyalist ve enternasyonel tavrına karşın Büyük Doğu Dergisi, dış politikada İngiliz taraftarlığını savunmuş, Türkiye sınırlarının dışında bir İslam birliği teklifinde bulunmadığını beyan etmiştir. Dergi, ortaya koyduğu yeni tarih anlayışı, benimsediği hamasi ve milliyetçi tonu ağır basan üslûbu, demokrasiye pek yer vermeyen müdahaleci bir devlet ve bu devlet eliyle oluşturacağı yeni toplum hayaliyle adeta yeni bir İslamcı ideoloji üretmiştir. Bu dönüşüm, Duran'ın tespitinde olduğu gibi yumuşak bir ideoloji olan İslamcılıktan sert bir ideolojiye geçiştir.[373]

Büyük Doğu'nun oluşturduğu bu yeni ideolojinin eskiden beri süregelen Sebilürreşad çizgisiyle birlikte, Cumhuriyet dönemi İslamcılığının temel parametre ve paradigmalarını oluşturduğu söylenebilir. Mert'in de saptadığı gibi, bu dönemdeki İslamcılık düşüncesini, "tüm paralellik ve çıkış noktalarındaki ortaklığa rağmen Meşrutiyet dönemi İslamcılığının devamı olmaktan ziyade, ileriki yıllarda İslamcılık

[373] Burhanettin Duran, "Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, s. 130.

olarak adlandırılacak olan siyasal söylemin arka planı olarak ayırt edici özellikleriyle kavramak isabetli olur."[374] Nitekim İslamcıların sonraki yıllarda, başta Büyük Doğu Dergisi'nin oluşturduğu tarih tasavvuru olmak üzere, kullandığı pek çok söylemin kökenini bu dergilerin 40'lı yıllarda ürettiği söylemlerde bulmak mümkündür.

Büyük Doğu çizgisinin sert ve çatışmacı muhalefet yaklaşımı, Türkiye'deki İslamcılık düşüncesinin tarihi akışında hem bir kırılma, hem de Sebilürreşad çizgisinin dışında yeni bir damar oluşturmuştur. Bu damarın, ileriki yıllarda bazı İslamcı grupların fikri mücadelenin yanına fiili mücadele boyutunu eklemelerine yarayan bir hat ortaya çıkardığı söylenebilir. Büyük Doğu'nun rejime karşı takındığı cesaretkar, inatçı ve mücadeleci tavır, İslamcı çevrelerin söylem ve hareketlerinde cesaretlendirici ve ön açıcı bir etkide bulunmuş, Cumhuriyet ideolojisi karşısındaki sindirilmişlik duygularını hafifleterek önlerindeki psikolojik bariyerleri zayıflatmıştır.

Bununla birlikte İslamcılık içindeki bu iki damarın varlığını birlikte sürdürdüğü ve farklı zamanlarda öne çıktıkları görülür. Necip Fazıl'ın İslamcılığı, 60'larda ve 70'lerde revaç bulan devrimci fikirlerin benimsenip yaygınlaşmasına, bazı İslamcıların daha aktivist ve devlet otoritesi karşıtı bir tutum takınmasına zemin hazırlarken, Sebilürreşad çizgisinin, İslamcıların 90 sonrasındaki entegrasyon veya 28 Şubat gibi baskı dönemlerinde benimsedikleri söylem ve stratejilerinde önemli izleri ve yansımaları vardır. Sebilürreşad çizgisinin, özellikle din duygusunun ve din eğitiminin önem ve gerekliliği, laiklik, demokrasi ve Cumhuriyetin kurucu kadrosu ile devrimler gibi konulardaki yumuşak uzlaşmacı söyleminin, bu yıllardaki İslamcı partiler tarafından neredeyse aynen nakledilerek kullanılmış olması, bu damarın farklı zemin, form ve boyutlarda sürmeye devam ettiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir.

[374] Mert, s. 414.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. Ahmet Fethi (çev.). İstanbul: Hil Yayınları (orijinal baskı tarihi 1977).

Ahmad, Feroz. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Yavuz Alagon (çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi (orijinal baskı tarihi 1993).

Akın, Rıdvan. (2012). *Türk Siyasal Tarihi*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.

Akşin, Sina. (1997). *Türkiye'nin Yakın Tarihi.* yy. Yenigün Haber Ajansı.

Akşin Sina vd, *Türkiye Tarihi*, yy, Cem Yayınları, ty,.

Aktay, Yasin. (2004). Türkiye'de İslamcılığın Siyasal Marjları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bali, Rıfat N. (2004). Cevat Rıfat Atilhan. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Bolay, Süleyman Hayri. (1989). Akseki, Ahmet Hamdi. *DİA.* 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın İşletmesi.

Bora, Tanıl. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık,* İstanbul: Birikim Yayınları.

Bulaç, Ali. (2004). İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, Ahmet. (1994). *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duran, Burhanettin. (2004). Cumhuriyet Dönemi İslamcılığı. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duran, Burhanettin. (2001). *Transformation of Islamist Political Thought in Turkey From The Empire to the Early Republic (1908-1960): Necip Fazıl Kısakürek's Political Ideas.* Bilkent Üniversitesi SBE. *Yayınlanmamış DT.* Ankara.

Efe, Adem. (2009). Sebilürreşad Dergisi. *DİA,* 36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın İşletmesi.

Erdoğan, Mustafa. (1992). Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs. *Liberal Toplum Liberal Siyaset*. Ankara*:* Siyasal Kitapevi.

Ersel, Hasan ve diğerleri. (2002) *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Esposito, John L. (2002). *İslam Tehdidi Efsanesi*. Ömer Baldık, Ali Köse, Talip Küçükcan, (çev.). İstanbul: Ufuk Kitapları.

Goloğlu, Mahmut. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet*. Ankara: Kalite Matbaası

Goloğlu, Mahmut. (2007). *Devrimler ve Tepkileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gün, Fahrettin. (1997). *Sebilürreşad Dergisi'nde Din, Siyaset ve Laiklik (1948-1954).* Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü. Yayınlanmamış *YL*. İstanbul.

Hasan Ersel ve Diğerleri, (2002), *Cumhuriyet Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Heper, Metin. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Nalan Soyak (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları (orijinal baskı tarihi 1985).

Huntington, Samuel. (1993) *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma,* Ergun Özbudun (çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

İnan, Afet. (1991). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnce, Erdal. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 5. 13. 59-78.

Jaschke, Gotthard. (1972). *Yeni Türkiye'de İslamlık*. Hayrullah Örs (çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi (orijinal baskı tarihi 1951).

Kara, İsmail. (1997). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kara, İsmail. (05.06.2011). Mevcut Dindarlık Anlayışı Türkiye'yi Taşımaz. *Yeni Şafak.*

Kara, İsmail. (2013). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not. İsmail Kara (ed.). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Kara, İsmail. (2016). Tarihi Değiştirmek Niçin Asıl Dava Olsun? *Derin Tarih.* 50. 2-5.

Karaman, Hayreddin. (23.02.2003). İslamcılık. *Yeni Şafak.*

Karpat, Kemal. (2001). *İslam'ın Siyasallaşması*. Şiar Yalçın (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karpat, Kemal. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kayalı, Kurtuluş. (1985) Birinci Meclis'te Muhalefet. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.* Murat Belge ve diğerleri. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. s. 1161-1167.

Kili, Suna. (2001). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kinross, Lord (1994). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. Necdet Sander (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi. (orijinal baskı tarihi 1966).

Koçak, Cemil. (2002). İkinci Dünya Savaşı Yılları'nda Türkiye. Hasan Ersel ve diğerleri. *Cumhuriyet Ansiklopedisi*. 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Koçak, Cemil. (2004). Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, Cemil. (2010). *Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları.* 1-2. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, Cemil. (ty). Siyasal Tarih (1923-1950). Sina Akşin ve diğerleri, *Türkiye Tarihi*. 4. Cem Yayınları, 85-154.

Köprülü, Fuat .(1938) Alfabe İnkilâbı. *Ülkü*. 12. 67, 2-4.

Kuyaş, Ahmet. (2002). Yeni Rejim. Hasan Ersel ve diğerleri. *Cumhuriyet Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Lewis, Bernard. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Mango, Andrew (2004), *Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*. Füsun Doruker (çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi. (orijinal baskı tarihi 1999).

Mardin, Şerif. (1985). İslamcılık. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 5. İstanbul: İletişim Yayınları. 1400-1404.

Mardin, Şerif. (1991). *Din ve Siyaset, Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, Nuray. (2004). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Okay, Orhan. (1992). Büyük Doğu Dergisi. *DİA.* 6. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın İşletmesi.

Olgun, Kenan. (2011). Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları. *Atatürk Araştırmaları Dergisi.* 79. 22-24.

Ortaylı, İlber. (2012). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Özbudun, Ergun. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özcan, Zeynep. (2015). *İnönü Döneminde Dini Hayat.* İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.

Özipek, Bekir Berat. (2004). Serbest Fırka'nın Mürtecileri. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tarhan, Nevzat. (2012). *Toplum Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer. (1991). *İslamcılık Cereyanı.* İstanbul: Simavi Yayınları.

Tunçay, Mete. (1999). *Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkdoğan, Orhan. (2004). *Kültür Değişme ve Toplumsal Çözülme*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uzun, Hakan. (2012). İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Parti'nin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 7. Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 7. 25, 102-127.

Uzun, Mustafa. (2007). Ogan, Mehmet Râif. *DİA.* 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın İşletmesi.

Yıldırım, Ergün. (2013). İslamizm, İslamlaşma ve İttihad-ı İslam. İsmail Kara (ed.). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Yiğit, Ali Ata. (1992). *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Zürcher, Erik-Jan. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Ali Osman ÇAKMAK

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 28 Haziran 1984, Kastamonu

Elektronik Posta: ao_cakmak@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Ün., İlahiyat Fakültesi	2006
Lisans	Anadolu Ün., İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü	
Yüksek Lisans	Marmara Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku Anabilim Dalı	2011
Yüksek Lisans	İMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı	2016

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2006	Uluslararası Saraybosna Üniversitesi	Yurt Müdürü
2007-…	MEB	Öğretmen

YABANCI DİLLER

Orta düzeyde İngilizce ve Arapça.